

Pro gradu -tutkielma

Maantiede

Kulttuurimaantiede

SUKUPUOLEN ESIINTYMINEN MAANTIEDON OPPIKIRJOISSA

Jenni Elonen

2018

Ohjaaja:
Markku Löytönen

HELSINGIN YLIOPISTO
MATEMAATTIS-LUONNONTIETEELLINEN TIEDEKUNTA
GEOTIETEIDEN JA MAANTIETEEN LAITOS
MAANTIEDE

PL 64 (Gustaf Hällströmin katu 2)
00014 Helsingin yliopisto

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Matemaattis-luonnontieteellinen tiedekunta		Laitos/Institution– Department Geotiedeiden ja maantieteen osasto	
Tekijä/Författare – Author Jenni Elonen			
Työn nimi / Arbetets titel – Title Sukupuolen esiintyminen maantiedon oppikirjoissa			
Oppiaine /Läroämne – Subject Kulttuurimaantiede			
Työn laji/Arbetets art – Level Pro gradu-tutkielma		Aika/Datum – Month and year Toukokuu 2018	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages 100+3
Tiivistelmä/Referat – Abstract Vuonna 2014 ilmestyi uusi Perusopetuksen opetussuunnitelma. Opetussuunnitelmassa tiedostetaan sukupuolen moninaisuus ja pyritään antamaan oppilaille tasa-arvoiset lähtökohdat tuottamatta sukupuoleen sidottuja rooleja. Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten sukupuolta esitetään uuden opetussuunnitelman mukaisissa maantiedon oppikirjoissa. Tutkimuksessa sukupuoli ymmärretään ajassa ja paikassa rakentuvaksi kokonaisuudeksi. Se rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja yhteiskunnallisessa viestimisessä. Koulu yhteiskunnan instituutina toimii sukupuoli-identiteetin rakentajana. Opetussuunnitelma ohjaa, mitä kouluissa opetetaan. Tutkimusten mukaan oppikirjoissa esiintyvä sukupuolivinouma on kansainvälinen ongelma. Suomessa tehdyt tutkimukset osoittavat sukupuolivinouman olevan todellista myös suomalaisissa oppikirjoissa. Maskuliinisia hahmoja esiintyy määrällisesti feminiinisiä hahmoja enemmän oppikirjoissa. Maskuliiniset hahmot myös esitetään feminiinisiä hahmoja toiminnallisemmissa rooleissa. Tutkittu aineisto koostui 7-9 vuosiluokan maantiedon oppikirjoista. Tarkasteltuja oppikirjoja oli kuusi, kahdelta eri kustantajalta. Sukupuolen esiintymistä tutkittiin sisällönanalyttisin menetelmin. Määrällisessä analyysissä tutkittiin kuvitusta ja sukupuolittuneita sanoja. Feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen absoluuttisen määrän lisäksi tarkasteltiin feminiiniinisiä ja maskuliiniinisiä hahmoihin liitettyjä toiminnallisia rooleja. Lisäksi tarkasteltiin sukupuolten tasa-arvoa käsitteleviä tekstinkohtia. Maskuliiniset hahmot olivat kirjoissa ylliedustettuina feminiiniinisiin hahmoihin verrattuna. Yhdessä kirjassa kuudesta feminiinisten hahmojen määrä ylitti maskuliinisten hahmojen määrän. Sukupuolittuneisiin hahmoihin liitettiin usein ammatteja tai muita toiminnallisia rooleja. Useissa rooleissa esiintyi sekä maskuliinisia että feminiinisiä hahmoja. Kuitenkin tarkastellussa aineistossa pelkästään maskuliinisilla hahmoilla esiintyviä rooleja oli enemmän kuin oli pelkästään feminiinisillä hahmoilla esiintyviä rooleja. Aineistosta löytyi sukupuoliroolistereotypioita rikkovia esityksiä sukupuolista. Sukupuolen moninaisuus oli huomioitu osassa tekstejä. Sukupuolten tasa-arvosta keskusteltiin pääsääntöisesti tyttöjen ja naisten koulutuksen kautta. Tasa-arvo-ongelmat esitetään pääsääntöisesti kehittyvien maiden ongelmana, vaikka sukupuolten tasa-arvo tunnustetaan globaaliksi tavoitteeksi. Seksuaalisuus teemana ei ollut kovin näkyvästi esillä, minkä vuoksi oppikirjat ovat vaarassa tuottaa heteronormatiivista maailmankuvaa. Aineistossa tosin esiintyi yksi avoimen homoseksuaalinen hahmo. Tämän seurana oli avoimen heteroseksuaalinen hahmo. Muiden hahmojen seksuaalisuutta ei korostettu, mutta perheiden kuvauksissa vanhempina toimivat pääsääntöisesti kahden eri sukupuolen edustajaa. Analysoidut oppikirjat eivät varsinaisesti rakentaneet stereotyyppistä kuvaa sukupuolista. Verraten aikaisempaan Suomessa tuotettuun tutkimukseen, voidaan todeta sukupuolen representaation muuttuneen normeja rikkovammaksi. Kirjoissa tarjottiin vaihtoehtoja stereotypioille. Opettajan työvälineenä kirja mahdollistaa tasa-arvokeskustelun käymisen luokassa ja siten erilaisten identiteettien huomioon ottamisen.			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords sukupuoli, sukupuolirooli, stereotypia, maantieto, oppikirja, sisällönanalyysi			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited HELDA			

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Faculty of science		Laitos/Institution– Department Department of geosciences and geography	
Tekijä/Författare – Author Jenni Elonen			
Työn nimi / Arbetets titel – Title Representation of gender in middle school geography textbooks			
Oppiaine /Läroämne – Subject Human geography			
Työn laji/Arbetets art – Level Master's thesis		Aika/Datum – Month and year May 2018	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages 100+3
Tiivistelmä/Referat – Abstract In 2014 the core curriculum for basic education was published. The curriculum acknowledges gender diversity and aims to provide students with equal starting points without roles tied to their gender. The aim of the research is to examine how gender is represented in geography textbooks made according to the new curriculum. In this research gender is comprehended as an entity that is constructed in time and space. It is constructed in social interaction and societal communication. School, as an institution of society, act as a developer of gender identities. Curriculum controls what are taught in schools. According to research gender bias in textbooks is a global issue. Researches conducted in Finland prove that gender bias exists also in Finnish textbooks. The amount of masculine characters in textbooks is greater than the amount of feminine characters. Masculine characters are also displayed in more active roles. The research material compiled of textbooks for grades of 7-9. There were 6 examined textbooks from two different publishers. The representation of gender was researched using content analysis method. In quantitative analysis visual representation and gendered words are examined. In addition to the absolute amounts of feminine and masculine characters, roles attached to the gendered characters were looked into. Also, text parts discussing about gender equality were analysed. Masculine characters were overrepresented in the textbooks compared to feminine characters. In one out of six books the amount of feminine characters exceeded the amount of masculine characters. The gendered characters often had professions or other functional roles attached to them. Many roles had both feminine and masculine performers. However, roles performed solely by masculine characters outnumbered the roles performed solely by feminine characters. The research material provided examples of representation of gender that break gender role stereotypes. Gender diversity was acknowledged in some of the texts. The equality of gender was mainly discussed through education of girls and women. Equality problems were presented generally as a problem in developing countries although gender equality is recognized as a global target. Sexuality as a theme was not striking and therefore the textbooks might produce heteronormative worldview. The researched textbooks provide one openly homosexual character who was accompanied by an openly heterosexual character. The sexuality of other characters was not highlighted. However, visual representations of family mainly presented two characters from opposing sexes as parents. The analysed textbooks did not construct a really stereotypical representation of gender. Comparing to the earlier research conducted in Finland, it is possible to state that the representation of gender has become more norm breaking. The books offered alternatives to stereotypes. As teaching instruments, textbooks enable equality discussions and taking different identities into account in classrooms.			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords gender, gender role, stereotype, geography, textbook, content analysis			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited HELDA			

Sisällys

1. Johdanto	1
2. Sukupuoli ja seksuaalisuus	3
2.1 Sukupuoli käsitteenä	3
2.2 Maskuliinisuus ja feminiinisyys	6
2.3 Sukupuolen moninaisuus ja seksuaalisuus	11
3. Sukupuoli ja tiede	13
3.1 Feministinen tiede	13
3.2. Sukupuolen rakentuminen tekstissä	17
4. Sukupuoli koulumaailmassa	22
4.1 Feministinen kasvatustiede	22
4.2 Sukupuoli opetussuunnitelmassa	27
4.3 Sukupuolen representaatio oppikirjoissa	31
5. Aineisto	36
5.1 Maa-sarja	37
5.2. Geoidi-sarja	37
6. Menetelmät	39
6.1. Sisällönanalyysi	39
6.2 Aineiston kvantifioiminen	41
6.3 Laadullinen analyysi	44
7. Tulokset	46
7.1 Sukupuolittuneet kuvat	46
7.2 Sukupuoliroolit kuvituksessa	49
7.2.1 Roolit kuvituksessa <i>Maa Elämän planeetta</i> -kirjassa	51
7.2.2 Roolit kuvituksessa <i>Maa kotina maailma</i> -kirjassa	52
7.2.3 Roolit kuvituksessa <i>Maa Suomesta maailmalle</i> -kirjassa	53
7.2.4 Roolit kuvituksessa <i>Geoidi Elämän edellytykset</i> -kirjassa	55
7.2.5 Roolit kuvituksessa <i>Geoidi Muuttuvat maisemat ja ympäristöt</i> -kirjassa	57
7.2.6 Roolit kuvituksessa <i>Geoidi Ihmiset ja kulttuurit</i> -kirjassa	57
7.2.7 Yhteenvedo sukupuolten rooleista kuvituksessa	59
7.3 Heteronormatiivisuus kuvituksessa	61
7.4 Sukupuolittuneiden sanojen määrät	64
7.5 Sukupuolittuneiden hahmojen roolit tekstissä	67
7.4.1 Roolit tekstissä <i>Maa Elämän planeetta</i> -kirjassa	68

7.5.2 Roolit tekstissä <i>Maa Kotina maailma</i> -kirjassa.....	69
7.5.3 Roolit tekstissä <i>Maa Suomesta maailmalle</i> -kirjassa	70
7.5.4 Roolit tekstissä <i>Geoidi Elämän edellytykset</i> -kirjassa	71
7.5.5 Roolit tekstissä <i>Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt</i> -kirjassa	71
7.5.6 Roolit tekstissä <i>Geoidi Ihmiset ja kulttuurit</i> -kirjassa	72
7.6 Tasa-arvoon viittaavat kohdat tekstissä.....	72
7.6.1 Tasa-arvo <i>Maa</i> -sarjassa.....	73
7.6.2 Tasa-arvo <i>Geoidi</i> -sarjassa	75
7.7 Yhteenveto tuloksista	76
8. Pohdinta.....	80
8.1 Merkityksenannon muutos	80
8.2 Oppimateriaalien merkitys	83
8.3 Geneerinen mies	86
8.5 Tutkimuksen luotettavuus	87
8. Johtopäätökset	90
Lähteet.....	91
Liite 1.	

1. Johdanto

Jokaisella on oma kokemus sukupuolestaan. Sukupuoli on paitsi aikaan ja paikkaan sidottu, myös osa omaa identiteettiä. Sukupuoli määrittelee, millaisia odotuksia henkilölle yhteiskunnassa asetetaan. Odotusten ja vaatimusten lisäksi sukupuoli saattaa luoda rajoitteita. Odotukset konkretisoituvat yhteiskunnan instituutioissa kuten kouluissa. Sukupuolen merkitykset vahvistuvat ja oppilaat oppivat käyttäytymään yhteiskunnan odotusten mukaisesti. Oppimateriaalit heijastavat yhteiskunnan normeja. Ne toimivat pohjana luokkahuoneessa käydylle keskustelulle, minkä vuoksi niillä on suuri merkitys sukupuolen esittämisessä.

Vuonna 2014 Suomessa julkaistiin uusi Perusopetuksen opetussuunnitelma. Vuosiluokat 1–6 ottivat suunnitelman käyttöön syksyllä 2016. 7. vuosiluokat siirtyivät uuteen opetussuunnitelmaan syksyllä 2017, 8. vuosiluokat 2018 ja 9. vuosiluokat syksyllä 2019 (Opetushallitus 2018). 7. vuosiluokka on ottanut jo käyttöön uuden opetussuunnitelman mukaiset oppikirjat. Opetussuunnitelma tähtää sukupuolen moninaisuuden tunnistamiseen kouluissa sekä sukupuoliroolien hälventämiseen. Näiden teemojen toteutumista pyrin uuden opetussuunnitelman mukaisissa oppikirjoissa tarkastelemaan.

Ajatus tutkimuksen toteuttamiseen tuli Tainion ja Teräksen (2010) toteuttamasta oppikirjatutkimuksesta. Heidän tutkimuksensa päätuloksena oli maskuliinisten hahmojen määrän olevan oppikirjojen kuvituksessa ja tekstissä suurempi kuin feminiinisten hahmojen. Heidän mukaansa erot olivat systemaattiset, sillä kokonaismäärissä miehet olivat enemmistönä kaikissa tutkituissa oppiaineissa, kaikilla luokka-asteilla.

Tässä tutkimuksessa keskitytään maantieteen oppiaineeseen ja peruskoulun vuosiluokkiin 7–9, jolloin opiskellaan oppiainetta nimeltä maantieto. Peruskoulun viimeisten vuosien jälkeen oppilas siirtyy toisen asteen koulutukseen. Peruskoulu on kaikille yhteinen, joten siellä käytetyt oppimateriaalit vaikuttavat suureen joukkoon tulevaisuuden vaikuttajia. Tutkimus perustuu pääsääntöisesti Suomessa tuotettuun tutkimukseen, sillä aineistona ovat suomalaisen opetussuunnitelmaan pohjautuvat suomalaiset oppikirjat. Taustalla vaikuttaa Yhdistyneiden Kansakuntien Agenda 2030 tavoite saavuttaa sukupuolten tasa-arvo sekä vahvistaa naisten ja tyttöjen mahdollisuuksia (YK 2017).

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten sukupuolta esitetään uuden opetussuunnitelman mukaisissa maantiedon oppikirjoissa. Rakentavatko oppikirjat kenties naisille ja miehille stereotyyppisiä sukupuolirooleja? Esittävätkö kirjat sukupuolen yleisesti kaksijakoisena vai tunnustetaanko sukupuolen moninaisuus? Näihin kysymyksiin vastataan tarkastelemalla feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen määriä ja hahmojen esittämiä rooleja kuvituksessa ja tekstissä. Yksittäisten kuvien ja sanojen lisäksi tarkastellaan oppikirjojen tapoja huomioida tasa-arvoa.

Ulkoisten tekijöiden perusteella sukupuolen oletaminen on kyseenalaista. Tämän vuoksi käsitykset feminiinisestä ja maskuliinisesta on määriteltävä hyvin tarkasti. Tutkimuksen kannalta oleellisia käsitteitä ovat sukupuoli ja seksuaalisuus. Näiden merkitystä feministisessä tieteessä käsitellään eri näkökulmista. Tutkimus keskittyy maantieteeseen, minkä vuoksi teoriaosuudessa pohditaan feministisen maantieteen merkitystä. Tämä auttaa vastaamaan kysymykseen, miten yläkoulun maantiedon oppikirjat kuvaavat sukupuolta?

2. Sukupuoli ja seksuaalisuus

Kappaleessa määritellään tutkimuksen kannalta olennaisimmat käsitteet ja esitellään tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat. Käsitteet määritellään sukupuolentutkimuksen teorian kautta ja niitä tarkastellaan suomenkielen kontekstissa. Käsitykset maskuliinisuudesta ja feminiinisydestä ovat sidoksissa yhteiskunnan valtarakenteisiin ja näihin perehdytään kansainvälisen keskustelun kautta.

2.1 Sukupuoli käsitteenä

Sukupuolta voidaan tarkastella erilaisten teoreettisten tai historiallisten määritelmien kautta. Jakoa biologiseen (sex) ja sosiaaliseen (gender) sukupuoleen voidaan pitää yhtenä sukupuolentutkimuksen keskeisimpänä määrittelynä (Palmu 2003, 6). Ruumiillisen ja biologisen sukupuolen ohella on olemassa sosiaalinen sukupuoli, joka opitaan kulttuuriin tai yhteiskuntaan sosiaalistumisen myötä (Ojala et al. 2009). Sukupuoli ja sen mukainen käyttäytyminen eivät ole sisäsyntyisiä vaan ovat tulosta yhteiskunnassa vallitsevaan sukupuolijärjestelmään asettumisesta. Sukupuolen määrittelystä ei ole päästy akateemisessa maailmassa yhteisymmärrykseen. Biologia ei välttämättä määritä sukupuoli-identiteettiä, minkä vuoksi biologian aiheuttamasta determinismistä käydään väittelyä (esimerkiksi Butler 2006). Tiukka jako biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen on käsitteellinen, ja sen merkitystä on kyseenalaistettu (Domosh & Seager 2001). Akateeminen teoretisointi sukupuolesta ei aina kohtaa arkipäivän kokemuksia sukupuolesta. Käsitys biologisen sukupuolen luonnollisuudesta on juurtunut syvälle yhteiskuntaan. Sukupuolierot miesten ja naisten välillä nähdään biologisina ja siten luonnollisina, riippumatta ihmisen omasta sukupuoli-identiteetistä. Biologinen sukupuoli saatetaan nähdä yliverlaisena suhteessa sosiaaliseen sukupuoleen. Sosiaalisen sukupuolen olemassaolo nykyään tunnustetaan kuitenkin osaksi todellisuutta (Kekki 2006, 131).

Feministiteoreetikko Simone de Beauvoir kirjoitti, ettei naiseksi synnytä, naiseksi tullaan (de Beauvoir 1980, 154). De Beauvoirille sosiaalinen sukupuoli on rakennettu. Butlerin (2006, 58) mukaan de Beauvoirin esitys antaa painoarvoa toimijalle itselleen, joka voisi teoriassa sukupuolen omaksuessaan omaksua myös toisen sukupuolen. Monique Wittig (1993) toisti sanat ”naiseksi ei synnytä”, saman nimisessä esseessään. Hänen mukaansa miehen ja naisen-kategoriat ovat syntyneet heteronormatiivisuudesta, jonka päämääränä on lisääntyminen. Tämän näkemyksen mukaan homoseksuaalisuus todistaa näkemykset esimerkiksi naisista luonnollisena kategoriana vääräksi, sillä lesboja ei voida kategorisoida naisiksi. Biologinen sukupuoli on sosiaalisesti sukupuolitettu. Butler itse korostaa sukupuolen performatiivista olemusta. De Beauvoirista eroten, hänen mukaansa

”teon takana ei tarvitse olla tekijää”, vaan myös tekijä, subjekti, itse rakentuu teon myötä (Butler 2006, 237). Sukupuoli on hänen mukaansa toistoja ja tekemistä. Biologinen sukupuoli on Butlerin mukaan itseasiassa sosiaalinen ja historiallinen konstruktio, ja siten osa sosiaalista sukupuolta. Butlerin performatiivinen sukupuoliteoria ylittää sosiaaliset, biologiset ja psykologiset rajat, ja korostaa sukupuolen tuotettua ja toistettua performatiivista (Karkulehto 2006, 49). Butlerin mukaan sukupuoli ei ole täysin annettu eikä rakennettu. Hänen teoriansa hämärtää biologisen ja sosiaalisen sukupuolen rajoja. Molemmat voidaan nähdä aikaan ja paikkaan sidottuina käsitteinä. Sana sukupuoli viittaa luonnollisina pidettyihin biologisiin eroihin sekä näihin kiinnitettyihin kulttuurisiin jakoihin. Käsite sisältää myös sosiaalisen sukupuolijärjestelmän käsityksen, eli miten naisten ja miesten oletetaan käyttäytyvän ja miten heidät asetetaan kulttuurissa suhteessa toisiinsa (Juvonen et al. 2010, 12). Sukupuolten välisiä suhteita voidaan tarkastella myös seksuaalisuuden näkökulmasta.

Sukupuolen käsite itsessään on ongelmallinen. Suomenkielinen sukupuolen tutkimus eroaa esimerkiksi englanninkielisestä, sillä suomessa ei ole eritelty biologista ja sosiaalista sukupuolta eri termein. Suomeksi kirjoitetussa sukupuolentutkimuksessa puhutaan biologisesta, anatomisesta, ruumiillisesta sukupuolesta tai sosiaalisesta, yhteiskunnallisesta, symbolisesta, kulttuurisesta sukupuolesta. Toisaalta myös sukupuolentutkimus-termiä pidetään huonona, sillä sen voidaan katsoa vahvistavan kaksijakoisuutta ja heteronormatiivista perhejärjestystä (Juvonen et al. 2010, 11). Sana sukupuoli muodostuu sanojen ”suku” ja ”puoli” yhteen liittämistä. Sukupuoli sanana pitää yllä sukupuolten dikotomiaa. On olemassa nainen ja mies, molemmat ovat puolikkaat osat kokonaisuutta. Arjessa saatetaan sanoa ”vastakkaisen sukupuolen edustaja”, mikä ylläpitää sukupuolen kahtiajakoa ja vastakkainasettelua (Rossi 2010, 23). Suku viittaa suvun jatkamiseen ja lisääntymiseen. Puoli taas puolikkaaseen ja puolisoon (Itkonen & Joki 1962, 647; Itkonen & Joki 1969, 1998–1999). Sana sukupuoli on siis erittäin heteronormatiivisesti latautunut. Termien ”sex” ja ”gender” puuttumisen lisäksi substantiiveilla ei ole suomessa kieliopillista sukua (Rossi 2010, 21). Toisaalta monet ammattinimikkeet ovat suomenkielessä sukupuolittuneita. Lakimies, putkimies, isännöitsijä viittaavat vahvasti maskuliinisuuteen, ja esimerkiksi lentoemäntä on feminiininen termi. Naisiin viittaavia termejä (-emäntä ja -sisar-loppuiset termit) on kielessä vähemmän kuin miehiin viittaavia termejä (Kinnunen 2001, 90). Miehellä on asema ihmisen nimityksen normina. Tähän viittaa termi geneerinen maskuliinisuus. Miessukupuoleen tai maskuliinisuuteen viittaavia termejä käytetään yleistävästi, viitaten molempiin sukupuoliin. Tällaisia termejä ovat esimerkiksi virkamies ja jokamiehen oikeudet. Piilomaskuliinisuudesta taas

puhutaan, kun nimitykset ja sanat viittaavat molempiin sukupuoliin, mutta ovat miesvaltaisen toimikuntansa vuoksi konnotoituneet maskuliinisiksi (Engelberg 2016, 10).

On olemassa käsitteitä, jotka eivät suoranaisesti viittaa mihinkään sukupuoleen, mutta ovat kuitenkin vahvasti sukupuolittuneita. Työn käsite on tästä hyvä esimerkki. Historiallisen kehityksen tuloksena on muodostunut käsitys perheen elättämisestä maskuliinisena ominaisuutena ja samalla äitiydestä ja lasten kasvattamisesta feminiinisena ominaisuutena. Käsitteet ovat liitoksissa yhteiskunnan heteronormatiivisuuteen (Laurie et al. 1999, 4). Teollisen vallankumouksen nostamissa tehtaissa oli töissä myös naisia. He kävivät kodin ulkopuolella palkkatöissä, sillä naisia oli halvempi palkata eikä heillä ei oletettu olevan yhteiskunnallisia ja yksilöllisiä odotuksia etenemiseen työssä. Naiset siirtyivät kodin patriarkiasta työpaikan patriarkiaan (Domosh & Seager 2001, 85). Patriarkaatin käsite kuvaa miesten valtaa yhteiskunnassa ja tästä seuraavia naisia alistavia käytäntöjä. Tämän ajattelun mukaan naisten asemaa määrittävät yhteiskunnan patriarkaaliset rakenteet (Puustinen et al. 2006, 16). Sosialistiset feministit 1960-luvulla ymmärsivät ettei patriarkaatin käsite ole muuttumaton ajassa ja paikassa (Women and geography study group 1984, 29). Käsitteet sortajasta, patriarkaatista, samoin kuin käsitteet sukupuolesta, ovat kulttuurisia konstruktioita ja muuttuvat ajassa. 1960-luvun feministit syyttivät patriarkaatien rakentaneen naisen olemuksen, jonka miehet olivat määritelleet. Naiseus katsottiin ulkopäin määritellyksi (Rantonen 2001, 48).

On syntynyt ajatus kahdesta erilaisesta sukupuolesta. Sukupuolen dikotomia on luonut käsityksen ”toiseudesta”. Dyer (2002, 52) pitää toiseuden luomista patriarkaalisen ajattelutavan menetelmänä ylläpitää valta-asemaa. Patriarkaalisessa yhteiskunnassa Dyerin mukaan miehet ovat normi, ja naiset ovat ”toisia”. Feminiinisyys on määritelty ’toiseksi’ suhteessa maskuliinisuuden asettamaan normiin (Rossi 2003, 89). Normi on jokin yleisesti vallitseva asia. Se kuvaa miten yhteiskunnassa on tapana toimia ja lisää ennustettavuutta. Odottamaton ja epätavallinen ovat poikkeuksia normista (Fiske 1992, 132).

Butler (2006, 94) kritisoi patriarkaatin käsitettä. Universaali käsite saattaa yksinkertaistaa tai peittää erilaiset sukupuolten epäsymmetrian ilmentymät erilaisissa kulttuureissa. Tällöin naisten heikko asema ja sorto saatetaan nähdä yleismaailmallisena ilmiönä, jolloin naisten väliset luokka- ja rotuerot jäävät huomiotta (Puustinen et al. 2006, 17). Karl Marx korosti sortoa työläisten ja pääoman hallitsijoiden välillä. Feministiset teoreetikot sovelsivat Marxin ajatuksia kapitalismista ja selittivät

naissortoa tämän ajatusten avulla. Marxin kuvataan osoittaneen kirjoituksillaan länsimaisen kulttuurin seksismin (Butz & Berg 2002, 90). Toisaalta miehet voivat olla yhteiskunnan ja maskuliinisuuden aktiivisia muokkaajia. Feminismissä voidaan nähdä patriarkalisen miehen sukupuoliroolin alistavan myös miehiä (Jokinen 2010, 134). Yhdenlaisen sorron erottaminen toisesta on haastavaa. Sukupuoli ei ole ainoa peruste sorrolle. Cope (2002, 55) esimerkiksi kysyy, onko nainen, joka asuu köyhässä naapurustossa köyhä, koska on nainen? Vai koska on latina? Koska on matalapalkkaisessa työssä ja hänen asuin olonsa ovat heikot? Naiset ovat yleisesti olleet häviäjiä kehityksessä. Perinteiset naisten tekemät elinkeinot häviävät ja naiset kohtaavat työmarkkinoilla diskriminaatiota (Women and geography study group 1984, 10). Kulttuureissa, joissa naisen paikka on aiemmin ollut sidoksissa kotiin, naisen voi olla vaikea sopeutua työpaikalla vallitsevaan patriarkiaan. Työssä naiset saattavat kohdata tilanteita, joissa joutuvat perustelemaan ja määrittelemään feminiinisyytensä uudestaan (Laurie et al. 1999, 13). Naiset saavat usein miehiä huonompaa palkkaa ja ovat töissä matalamman statuksen aloilla. Naiset muodostavatkin suurimman joukon köyhistä miltei kaikkialla maailmassa (Domosh & Seager 2001, 63).

2.2 Maskuliinisuus ja feminiinisyys

Sukupuoli määrittää millaisia odotuksia naisille ja miehille asetetaan yhteiskunnassa (Ojala et al. 2009, 27). Yhteiskunnallisina konstruktioina, maskuliinisuus ja feminiinisyys saavat vaikutteita hegemonisista kulttuurinormeista (Butz & Berg 2002, 90). Vallassa olevat normit edelleen vaikuttavat käyttäytymiseen, pukeutumiseen, arvoihin, ruumiinkuvaan, makuun ja mielihaluihin, ja mitä nähdään esimerkiksi miehisenä käytöksenä. Toisaalta yhtenäisen maskuliinisen (samoin kuin yhtenäisen feminiinisen) identiteetin saavuttaminen on mahdotonta. Valtaosa miehistä ei onnistu täysin täyttämään hegemonisen maskuliinisuuden vaatimuksia (Jokinen, 2010, 132). Sen vuoksi tulisikin puhua sukupuoli-identiteetistä monikossa. Laurien et al. (1999) mukaan onkin puhuttava feminiinisyiden sijaan feminiinisyyksistä. Samoin maskuliinisuudesta tulisi puhua maskuliinisuuksista.

Sukupuolten väliset suhteet ovat rakentuneet yhteiskunnallisesti ja eroavat ajassa ja paikassa. Esimerkiksi käsitys viehättävästä naisesta on muuttunut aikakausien mukaan. Käsiteparit naiseus ja feminiinisyys sekä mieheys ja maskuliinisuus tuottavat eri ihmisille eri mielikuvia. Maskuliinisuus ja feminiinisyys ovat historiassa muuttuvia, kulttuurisia sopimuksia ja määremuodostelmia, jotka

eivät suoraan ole yhteydessä ruumiiseen. Maskuliinisina pidettyjä piirteitä esiintyy historiassa myös naisten tavoista esittää omaa sukupuoltaan (Rossi 2003, 59).

Kinnunen (2010, 230) kirjoittaa 1970-luvun jälkeen kasvaneen pornoteollisuuden muokanneen kuvaa ihannenaisestä hyvinkin voimakkaasti. Yksilö rakentaa sukupuoli-identiteettiään yhteiskunnan normien mukaan. Yhteiskunnassa vallalla olevat taloudelliset, poliittiset ja sosiaaliset rakenteet rakentavat vallalla olevia feminiinisyyksiä ja maskuliinisuuksia. Yhteiskunnan määrittelemät normit vaikuttavat yksilön käytökseen. Tyttöjä ja poikia opetetaan jatkuvasti, miten toimia oman sukupuolensa mukaan ja millaista on sovelias feminiininen ja maskuliininen käytös (Laurie et al. 1999, 4). Feminiinisyyden ja maskuliinisuuden ero ei ole luonnollinen. Ihminen on itse rakentanut tämän merkitysjärjestelmän ja toisintaa sitä yhteiskunnassa. Butlerin teoria sukupuolen performatiivisuudesta esittää sukupuolen koostuvan toistoista ja rituaaleista. Teot luonnollistuvat ruumiin kontekstissa ja ovat kulttuurisesti ylläpidettyjä (Butler 2006, 25). Feminiinisyys ja maskuliinisuus saatetaan nähdä toisensa poissulkevinä vastakohtina. Sukupuoli määritteli esimerkiksi väestötilastoissa. Tilastoja varten on luotu rajoja ja erotteluita. Luokittelu voidaan myös nähdä pyrkimyksenä antaa merkityksiä todellisuudelle ja niiden avulla luoda järjestystä laajoihin yhteiskunnallisiin ilmiöihin (Rossi 2010, 31).

Useat teoreetikot ovat pohtineet, kuka on mies, kuka nainen ja millaisia olettamuksia näihin luokkiin liittyy. On asioita ja ominaisuuksia, jotka nähdään yhteiskunnassa vahvasti maskuliinisiksi tai feminiinisiksi. Se, mitä maskuliinisuus ja feminiinisyys pitävät sisällään, ei ole universaali luonnonlaki. Feminiinisyys ja maskuliinisuus ovat merkitysrakenteita sukupuolista, jotka ovat ideologisia, rakennettuja ja siten muutettavissa (Jokinen 2010, 129). Syvään juurtuneita näkemyksiä on kuitenkin vaikea muuttaa. Määriteltäessä maskuliinisuutta ja feminiinisyyttä, argumentointi sidotaan aiempiin sukupuolista esitettyihin väitteisiin. Jokinen (2006, 7) käyttää esimerkkinä metaforaa ”miehet ovat kuin sateenkaaria”. Tämä kuulostaa kuulijan korvaan oudommalta kuin ”miehet ovat höyryjunia”, sillä assosioimme sateenkaaren enemmän feminiinisyyteen ja höyryjunan taas voimakkaana metallikoneena maskuliinisuuteen.

Vastakkainasettelu ei koske vain biologisia eroja, vaan nainen ja mies nähdään myös psykologisessa ja sosiologisessa mielessä toistensa vastakohtina. Nainen nähdään passiivisena, altistuvana, pehmeänä ja heikkona, kun samaan aikaan mies nähdään aktiivisena, hallitsevana, kovana ja vahvana (Lahelma 1992, 8). Miehiin yhdistetään looginen ajattelu, naisiin taas intuitio (Women and

geography study group 1984, 25). Länsimainen miesideologia liittää maskuliinisuuteen vallan, voiman, menestyksen, tunteiden hallinnan ja heteroseksuaalisuuden (Jokinen 2010, 83). Sukupuolen mukaista käyttäytymistä saatetaan perustella biologialla. Esimerkiksi feminiinisyys liitettyä äitiyttä, hoivaviettiä, tunteiden näyttämistä ja kauniiden vaatteiden arvostusta pidetään luonnollisena osana naiseutta (Laurie et al. 1999, 3). Koti yhdistetään yleensä naiseen ja feminiinisyys, ja assosiaatiosta on tullut niin luonnollinen, ettei sitä edes kyseenalaisteta (Domosh & Seager 2001, 1). Suuri osa ihmisistä ovat miehiä miehen ruumiissa ja naisia naisen ruumiissa. Ei ole yhtä oikeaa maskuliinisuutta tai feminiinisyyttä. Vaikka tiedämme jonkun olevan mies ja toisen nainen, emme voi tietää miten heidän maskuliinisuutensa tai feminiinisyys on rakentunut (Paechter 2006.)

Maskuliiniseksi määritellyt ominaisuudet määrittelevät miehen kategorian, samoihin kuin feminiiniseksi määritellyt ominaisuudet määrittelevät naisen kategorian. Jokinen (2010, 129) toteaa tämän tarkoittavan teoriassa, mitä enemmän yksilö omaa maskuliinisia piirteitä, sitä suuremmalla todennäköisyydellä hän on mies. Maskuliinisuutta katsotaan tietynlaisen fyysis-anatomisen ruumiin omaavien yksilöiden kautta, jolloin erotellaan erittäin maskuliiniset miehet vähemmän maskuliinisista miehistä. Maskuliinisuuden ajatellaan määrittävän miehen. Maskuliinisuus on eräänlainen ideaali. Jokinen kirjoittaaakin, että mieheksi ei synnytä, mieheys ansaitaan. Tätä voi verrata de Beauvoirin (1980, 154) toteamukseen ”naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan”. Molemmat lausahdukset sisältävät oletuksen, että maskuliiniset ja feminiiniset ominaisuudet ovat enemmän sosiaalisesti kuin biologisesti determinoituja. Kuitenkin miehuus nähdään saavuttamisen arvoisena palkintona, mikä jo osoittaa sukupuolten välistä eriarvoisuutta. Paechterin (2006) mukaan maskuliinisuus ja feminiinisyys eivät ole tasa-arvoisia termejä eivätkä ne rakennu sidoksissa toisiinsa. Puhdas maskuliinisuus ja puhdas feminiinisyys ovat Jokisen (2003, 8) mukaan ääripäitä, joita yhdistää heteroseksuaalinen halu. Valtaosa ihmisistä sijoittaa kuitenkin sukupuoli-identiteettinsä ääripäiden väliin. Näkemykset kahtiajakautuneesta maailmasta osuvat strukturalismin teoreetikon Levi-Straussin näkemyksiin maailman järjestäytymisestä kahden toisiinsa suhteessa olevan luokan kautta. Levi-Straussin mukaan ihmiset ymmärtävät maailmaa asioita binaaristen vastakohtien avulla (Lévi-Strauss 1975). Maailma ei kuitenkaan ole jaettavissa yksinkertaisiin selkeisiin luokkiin (Fiske 1992). Sukupuoli on tästä hyvä esimerkki.

Yksilöt muokkaavat hegemonista käsitystä sukupuolesta. Yksilön arjessa toistuvat tavat rakentavat feminiinisyyttä ja maskuliinisuutta. Miehet ja naiset tekevät askareita, ja toimivat tavoilla, joilla

heidän odotetaan toimivan (Laurie et al. 1999, 4). Sukupuoli voidaan ymmärtää opituksi käyttäytymismalliksi, rooliksi. Sukupuoliroolit ovat niitä normeja ja odotuksia, jotka yhteiskunnassa kohdistetaan miehiin ja naisiin heidän sukupuolensa perusteella (Lahelma 1992, 7). Maskuliinisuus ja feminiinisyys ovat eräänlaisia ihanteita, joita kohden naisten ja miesten odotetaan pyrkivän (Jokinen 2006, 10). Kun keskustellaan sukupuolirooleista, ei keskustella biologisista eroista, vaan ”ihmisten sukupuolielinten mukaan tapahtuvan jaottelun sosiaalisista seurauksista” (Liljeström 1965, 13). Sukupuolirooleihin yhdistetään eri kulttuurissa erilaisia stereotypioita. Stereotypioilla tarkoitetaan ”piirteitä, kykyjä ja odotuksia, jotka liitetään ihmisiin pelkän tiettyyn ryhmään kuulumisen perusteella riippumatta heidän yksilöllisistä ominaisuuksistaan” (Lahelma 1992, 29). Stereotypioilla pyritään yksinkertaistamaan monimutkaista maailmaa (Dyer 2002, 46).

Hall (1999, 191) kirjoittaa stereotyyppittämisestä, joka pelkistää ihmiset muutamien ominaispiirteiden perusteella. Stereotyyppittäminen ylläpitää sosiaalista ja symbolista järjestystä. Se rakentaa eron normaalin ja epänormaalin välille eli toisin sanoen rakentaa toiseutta. Stereotypiat myös ohjaavat käyttäytymistä. Syntyessään lapsella on vain biologinen sukupuoli, mutta jo muutaman vuoden ikäisenä lapsi on sisäistänyt sukupuoliroolin ja tietää mikä on soveliaista käyttäytymistä tytöille ja mikä pojille. Sukupuoleen kasvattamista kutsutaan sukupuoleen sosiaalistamiseksi (Haataja & Leinonen 2005, 58). Stereotyyppiset sukupuoliroolit vaikuttavat lapsen identiteetin kehitykseen (Sovič & Hus 2015, 496). Lapset pyrkivät miellyttämään aikuisia ja sopeutuvat esitettyihin toimintamalleihin nopeasti. Toimintamalleista muodostuu stereotyyppisiä käsityksiä ja tiedostamatonta toimintaa, joka ylläpitää sukupuolirooleja ja työnjakoa sukupolvien yli (Hakulinen et al. 2016, 25).

Eroja syntyy niin käyttäytymisessä kuin ulkonäössä. Tytöt puetaan vaaleanpunaiseen ja pojat vaaleansiniseen (Haataja & Leinonen 2005, 59). Tutkiessaan sukupuolten arkea peruskoulussa, Tolonen (2001) huomasi poikien pukeutuvan tummiin ”poikienväreihin”, eli tummansiniseen, vihreään, ruskeaan, harmaaseen tai mustaan. Toloselle poikien värikoodi tuntui tiukemmalta kuin tyttöjen. Maskuliinisten värien valitseminen oli pojille tapa tuottaa omaa sukupuoltaan. Maskuliinisuuteen liitetään tummien sävyjen lisäksi lihakset ja voimakkuus. Samaan aikaan feminiinisyyteen liitetään laittautuminen kuten pitkät hiukset, meikkaaminen ja huoliteltu pukeutuminen. Rinnat ja kurvikkuus nähdään myös olennaisena osana feminiinisyyttä (Rossi 2003, 37-43). Naisten ja tyttöjen oletetaan pukeutuvan kirkkaisiin väreihin kuten vaaleanpunaiseen (Teräs

2005, 61). Naisen saamia rooleja ovat synnyttävä, imettävä, hoitaja, kasvattaja, äiti, opettaja lastentarhanopettaja, täti (Ronkainen, 2001, 73).

Sukupuoliroolit opitaan jo nuorena ja ne kantavat läpi elämän. Ammatillinen eriytyminen sukupuolen mukaan on Suomessa kasvanut (Tilastokeskus 2015). Sukupuolen mukainen eriytyminen työssä on ollut ominaista suomalaisessa elinkeinoelämässä jo pitkään. Ammatillisen segregaaation kuvataan pienentyneen 1950-luvulta lähtien, mutta kehitystä on tapahtunut hitaasti, hitaammin kuin monissa muissa maissa. Ammatit muuttuvat ja samalla muuttuvat niiden sukupuolijakaumat. Esimerkiksi lääkärin ammatti on muuttunut miestenammattista tasa-ammattiksi, jossa yli puolet on naisia. Lääkärin ammatti on kuitenkin eriytynyt sisäisesti. Kirurgit ovat pääsääntöisesti miehiä ja lastenlääkärit naisia (Korvajärvi 2010, 186).

Työmarkkinoiden eriytymistä tukee koulutuksen jakautuminen naisten ja miesten aloihin. Tekniikan alojen tutkintojen suorittajista valtaosa on miehiä, samalla kun terveys- ja hyvinvointialojen tutkintojen suorittajista valtaosa on naisia (OECD 2016). Korvajärven (2010, 186) mukaan koulutuksen ja ammattien eriytyminen luo naisille ja miehille ammatillisia identiteettejä, joiden mukaan tehdään valintoja. Sukupuoliroolien rakentaminen alkaa lapsena ja vahvistuu koulutuksessa. Nuorten toiveammatit ovat eriytyneet sukupuolen mukaan. Nuoret naiset haaveilevat työskentelevänsä terveyden- ja hyvinvointialalla samalla nuoret miehet haaveilevat työskentelevänsä tietotekniikan parissa ICT-alalla. Myönteistä kehitystäkin on tapahtunut. Nuorisobarometrin 15–29 vuotiaiden nais- ja miesvastaajien välillä ei ollut suuria eroja silloin, kun toiveammattiksi kerrottiin lääkäri, juristi tai kaupan alan tehtävät. Samalla kasvatusalan mainitsivat useimmin nuoret naiset, mutta myös miehet kertoivat opettajan ammatin olevan toiveammattinsa (Teräsaho & Keski-Petäjä 2017, 211–212). Työmarkkinat kehittyvät nopeasti, mutta sukupuoliroolit hitaasti.

Lahelman (1992, 29) mukaan on kyse seksismistä, jos sukupuolirooleihin liitetään valta-asema. Miesten odotetaan olevan vahvoja ja voimakkaita, naisten lempeämpiä ja tunteikkaita. Miesten oletetaan olevan naisia kunnianhimoisempia. Sanaan johtaja liittyykin vahva maskuliininen konnotaatio (Engelberg 2016, 10). Vaadittaisiinkin feminiinisiä roolimalleja etenkin tytöille, että he uskaltaisivat kiinnostua enemmän maskuliinisina pidetyistä asioista, kuten luonnontieteistä (Lane 1997, 43). Naiset ovat 1900-luvulla siirtyneet kodista palkkatyöhön. Kuitenkin Laurien et al. (1999, 13) heidän täytyy sekä töissä että kotona ”neuvotella” feminiinisyydestään”. Luonnontieteiden

harjoittaminen nähdään maskuliinisena asiana, vaikka luonto itse on feminisoitu. Usein puhutaan äiti Maasta. Monissa kulttuureissa luontoa on pyritty hallitsemaan ja ajatus tästä on ollut ideologisesti helpompaa, jos luonto ymmärretään maskuliinisen sijaan feminiinisenä (Marshall 2002, 179). Naisten myös oletetaan olevan kiinnostuneita enemmän luonnosta ja luonnon suojelusta. Feminismin alle onkin muodostunut käsite ekofeminismi, jossa korostetaan naiseuden ja luonnon läheistä suhdetta (Domosh & Seager 2001, 188–191).

Sukupuolien välinen tiukka kahtiajako on hämärtyvässä. Tasa-arvo aatteen voimistuessa naiset ovat ottaneet yhteiskunnassa sekä feminiinisiksi että maskuliinisiksi miellettyjä positioita. On myös yhteiskunnallisesti hyväksyttävämpää miehen jäädä esimerkiksi kotiin hoitamaan lapsia, mitä voidaan pitää miehuuden feminisoitumisena. Rossin (2003 59–60) mukaan sukupuolijousto toimii kumpaankin suuntaan, eikä siihen liity nyky-yhteiskunnassa kielteisiä tai halventavia konnotaatioita.

2.3 Sukupuolen moninaisuus ja seksuaalisuus

Sukupuoli ei ole muuttumaton tai synnynnäinen, eikä myöskään aina yksiselitteinen. On ihmisiä, jotka eivät identifioitu mihinkään kulttuurimme tarjoamaan sukupuoleen. Samalla on mahdollista, että ihminen kokee olevansa sukupuoleton, tai että hänellä on kaksi sukupuolta (Karvinen 2010). Perinteisen ajattelun mukaan ajatellaan olemassa olevan vain kaksi sukupuolta. Samalla, kun ihmisen ajatellaan olevan tiettyä sukupuolta, poissuljetaan vaihtoehto, että hän voisi olla myös toista sukupuolta (Lehtonen 2003, 33). Lehtosen mukaan käsitykset sukupuolesta ovat johtaneet heteronormatiiviseen ajatteluun, jossa ajatellaan usein ihmisten olevan joko homo- tai heteroseksuaalisia. Joskus muistetaan osan olevan biseksuaalisia. Lehtonen esittää heteronormatiivisessa ajattelussa seksuaalisuuksien näyttäytymisen toistensa vastaisina ja toisensa poissulkeviksi. Kuitenkaan esimerkiksi nuoren seksuaalisen suuntautumisen kehitystä ei Karvisen (2010) mukaan voida pitää lineaarisena vaan ennemmin kehityksenä, joka rakentuu erittäin vahvasti sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Seksuaalisuus viittaa halun ja ruumiillisiin nautintoihin sekä näitä määrittäviin valtasuhteisiin. Seksuaalisuudesta puhuttaessa määritellään usein halun kohteen ja halun kokijan sukupuoli, mitkä määrittelevät seksuaalisen suuntautumisen (Juvonen et al. 2010, 13). Heterous ei ole normi, se on vain yleistä (Rossi 2003, 120).

Sekä sukupuoli että seksuaalisuus muuttuvat ajassa ja paikassa. Niiden merkitykset rakentuvat jatkuvasti ja kaikki keskustelut ovat sidoksissa menneeseen. Miesten ja naisten normatiivisesta

käyttäytymisestä käydään kamppailua jolloin käytösmallit muuttuvat (Rossi 2010, 23). Esimerkiksi seksuaalisuuden käsite on muotoutunut vasta modernilla ajalla. Seksuaalisuus ei ollut ihmistä määrittävä voima tai olemus, joka päättäisi keitä he ovat. Seksuaalisuudesta puhuttaessa viitattiin ennemminkin seksiin toimintana (Karkulehto 2006, 49). Myös identiteetin käsite on muuttunut modernilla ajalla. Moderni aika merkitsi individualismin syntyä, mikä johti yksilöllisyyden uudenlaiseen käsitykseen. On puhuttu jopa postmodernin subjektin pirstaloitumisesta globalisaation seurauksena (Hall 1999, 23). Sukupuoli-identiteetti on osa yksilön identiteettiä, ja muotoutuu muiden identiteetin osatekijöiden kanssa. Identiteetti muotoutuu aikaa myöten tiedostamattomissa prosesseissa eikä ole ihmisen tietoisuudessa syntymästä. Identiteetin rakentuminen on jatkuva prosessi ja koostuu erilaisten minuuksien yhteenliittymästä (Hall 1999, 39). Rossin kuvailema sukupuolijousto on hyväksyttävämpää nyky-yhteiskunnassa. Sekä mies- että naisidentiteetit rakentuvat feminiinisyyksiä ja maskuliinisuuksia yhdistellen (Rossi 2003, 60).

Feministisen tieteen tutkijoita kiinnostaa identiteetin moninaisuus sekä identiteetinmuodostumisen fragmentoituminen (Laurie et al. 1999, 4). Sukupuolta ja sukupuoli-identiteettiä pidetään monesti itsestään selvänä, minkä vuoksi toisten sukupuolta saatetaan herkästi kommentoida. Kommentteja ja mielipiteitä perustellaan henkilökohtaisilla kokemuksilla, sillä uskotaan, että oma kokemus sukupuolesta on aito ja oikea. Tämä tuottaa Saresman (2010, 59) mukaan ongelmia jos yksilöllinen kokemus asetetaan selittämisen lähtökohdaksi kyseenalaistamatta. Taustalla on oletus oman kokemuksen oikeaoppisuudesta, jolloin muiden kokemuksia saatetaan väheksyä. 'Oikea' käsitys sukupuolesta ja selkeän määritelmän antaminen on haastavaa teoreetikoille ja tutkijoillekin. Ronkainen tiivistää sukupuolentutkimuksen näkemyksen sukupuolesta seuraavasti: *"Sukupuoli ei ole biologinen tai opittu, eikä myöskään rooli, identiteetti tai performanssi, vaan kaikkea tätä ja hieman ylitsekin"* (Ronkainen 2001,77).

3. Sukupuoli ja tiede

Kappaleessa perehdytään feminismin vaikutukseen eri tieteenaloilla ja feministisen tieteen teoreettisiin lähtökohtiin. Pääpaino on feministisessä maantieteessä. Kappaleessa hyödynnetään sukupuoleen liittyviä käsitteitä ja liitetään ne mediatutkimuksen tarjoamiin työkaluihin. Käsitteet ja työkalut muodostavat perustan visuaalisen kulttuurin havainnoinnille.

3.1 Feministinen tiede

Feministisen tieteen tehtävänä on tuoda esiin sukupuolen merkitys valtarakenteissa sekä subjektiivisen identiteetin muotoutumisessa. Feministinen maantiede edelleen tutkii ja paljastaa miten sukupuoli on yhteydessä spatiaalisiin jakoihin ja kyseenalaistaa jaon luonnollisuutta (McDowell 1999, 8–12). Feministinen maantiede tutkii, tai ainakin sen pitäisi tutkia Doreen Massey (1994, 189) mukaan yhtä lailla miehiä ja naisia. Feministinen maantiede ottaa huomioon sosiaalisesti rakennetun yhteiskunnassa vaikuttavan sukupuolirakenteen ja pyrkii lyhyellä tähtäimellä paljastamaan sukupuolten eriarvoisuuden ja pidemmällä aikavälillä tähtää tasa-arvoon yhteiskunnallisten muutosten kautta (Women and geography study group 1984, 21). Sukupuolta rakennetaan materiaalisessa ja fyysisessä tilassa, sekä diskursiivisessa ja symbolisessa tilassa (Ann et al. 2018). Feministisessä maantieteessä tutkitaan sukupuolia maantieteellisestä näkökulmasta, jolloin nainen otetaan olennaiseksi osaksi maantiedettä. Keskiössä eivät ole naisten ja miesten olemukset, vaan kuinka he ovat rakennettu sellaisiksi. Feministinen maantiede on sukupuolen huomioonottavaa maantiedettä (Massey 1994, 178).

Feministinen maantiede syntyi naisten maantieteestä (geography of women), tutkimaan sukupuolirooleja ja sukupuolten suhteita ja edelleen sukupuoli-identiteettejä ja identiteetin muodostusta (Laurie et al. 1999, 11). Yhteiskunnan epäkohtia pyritään osoittamaan ja niihin vaaditaan muutosta. Feministien tavoittana on valtaistaa (*empower*) yksilöitä ja ryhmiä, joilla ei historiassa ole ollut valtaa. Naisten lisäksi nämä historiassa heikommassa asemassa olevat ryhmät sisältävät etnisiä vähemmistöjä, työläismiehiä ja -naisia, fyysisesti rajoittuneita ja muita, jotka eivät ole osa valkoisen, keskiluokkaisen, liikuntakykyisen heteroseksuaalisen miehen normatiivista mallia (Women and geography study group 1984, 105). Feministisessä tutkimuksessa huomioidaan sukupuolen lisäksi muut hierarkioita ja eriarvoisuutta tuottavat ominaisuudet, kuten luokka, seksuaalisuus, ikä, vammaisuus, etnisuus tai uskonto (Juvonen et al. 2010, 11). Monesti feminismissä lainataan Karl Marxin sanoja ja huomautetaan, ettei feminismin tarkoitus ole vain

tarjota ymmärrystä maailmaan vaan myös muuttaa sitä (Moss 2002, 13). Toisaalta Reinharz ja Davidman (1992, 7) esittävät ettei feministiselle tutkimukselle ole olemassa yhtä määrittelyä, vaan jokainen feministinen tutkija määrittää oman tutkimuksensa valitsemiensa menetelmien kautta ja käyttää perustana omaa käsitystään feminismistä.

Tilaa tutkittaessa toistuvat käsitykset julkisesta tilasta miesten tilana ja yksityisestä tilasta naisten tilana. Kodin yhteyttä naiseen pidetään niin yleisenä, että se katsotaan luonnolliseksi (Domosh & Seager 2001, 1). Tätä ei osata kyseenalaistaa. Jaon voi nähdä tasa-arvoiseksi ja perustella naisten ja miesten eroilla. Kuitenkin yhteiskunnassa tilan jakautuminen toimii systemaattisesti miesten eduksi, minkä vuoksi naisilla on eri lailla valtaa ja mahdollisuuksia. Toisaalta feministisessä maantieteessä ei ole mielekästä tutkia miesten ja naisten erilaista spatiaalista käytöstä ja selittää niitä. Mielekkäämpää on tutkia, miten eriarvoisuus on syntynyt (Women and geography study group 1984, 24–25). Sukupuolta ja sen kahtiajaon seurauksia alettiin tutkimaan, kun naisten yhteiskunnallinen asema alkoi muuttua yhteiskunnallisen kehityksen myötä. Sukupuolten työnjako ja roolit muuttuivat. Naiset olivat perinteisesti hoitaneet kotia samalla, kun mies toimi palkkatyössä kodin ulkopuolella. Palvelusektorin kasvaessa naisetkin menivät kodin ulkopuolelle palkkatyöhön (Puustinen et al. 2006, 15).

Feministinen tutkimus tutkii naisten ja miesten välisten erojen lisäksi samaa sukupuolta olevien keskinäisiä eroja ja yhtäläisyyksiä (Puustinen et al. 2006, 16). Erot sukupuolten sisällä ovat vähintäänkin yhtä suuria kuin sukupuolten väliset erot. Ei olekaan mielekästä tutkia ja teoretisoida vain yhdenlaista sortoa. Naisten asemasta puhuttaessa esiin nousevat myös kysymykset rasismista, seksismistä sekä uskonnon, iän, kulttuurin luokan, vammaisuuden tai muun erilaisuuden aiheuttamasta sorrosta. Näitä asioita on vaikea erottaa naisen elämästä yksittäisinä tekijöinä, sillä ovat osa kaikki hänen identiteettiään.

Feministisessä tieteessä sukupuolisorron haastamisen lisäksi on ymmärretty, ettei sukupuolta voida erottaa yhteiskunnan erilaisista sortomekanismeista. Sukupuoli on vain osa ihmisen identiteettiä. Sukupuoli vaikuttaa siihen, miten ihminen kokee maailman, miten hän toimii toisten kanssa sekä millaisia mahdollisuuksia ja etuoikeuksia hänellä on. Sukupuolten välisiin suhteisiin liittyy oleellisesti hierarkiat sekä valtasuhteet, joita tuotetaan toisaalta sorron (väkivalta, diskriminaatio, marginalisaatio) sekä toisaalta etuoikeuksien (preferenssit, suosiminen sekä vallanharjoittaminen) kautta (Cope 2002, 45). Akateemisessa maailmassa naiset olivat pitkään taka-alalla. Naiset eivät ole

huonompia tuottamaan tietoa, heidän merkityksensä tiedon tuottamisesta on vain jäänyt vähemmälle huomiolle. Toisaalta Maynard (1997, 10) esittää länsimaisen tieteen olleen pitkään myös hyvin rassistista. Mikä on osoitus tieteen eriarvoisuudesta.

Feministisessä tieteessä on katsottava sortoa sukupuolten dikotomiaa syvemmälle. Feministinen tiede tiedostaa naisten ja miesten käyttäytyvän eri lailla esimerkiksi työmarkkinoilla ja kulttuuriperinteiden vaikuttavan heihin eri tavoin. Tieteen tehtävä on ymmärtää näiden eroavaisuuksien syy ja niiden vaikutus jokapäiväiseen elämään (Cope 2002, 51). Sukupuolen käsite on problemaattinen. Sukupuolten väliset suhteet ovat rakentuneet sosiaalisissa, kulttuurisissa sekä taloudellisissa prosesseissa ja niitä pidetään yllä päivittäisen toiminnan kautta. Feministisessä tieteessä tulee ymmärtää sukupuolen vaikutus tiedon tuottamisessa. Tämän vuoksi tutkijan on tunnistettava oma sukupuolittunut perspektiivinsä ja sen vaikutus tutkimukseen. Feministisessä epistemologiassa ei ole tärkeää mitä tutkitaan vaan miten tutkitaan (Saresma 2010, 66). Valta on läsnä tieteessäkin. Feministiset yhteiskuntatieteet ovat siinä mielessä poliittisia, että yhteiskuntaan pyritään vaikuttamaan paljastamalla sukupuolten välinen epätasa-arvo. Historiassa vallankäytön ulkopuolelle jääneille ryhmille, joita ovat esimerkiksi naisten lisäksi etniset vähemmistöt, pyritään tuomaan näkyvyyttä ja valtaistamaan (Falconer Al-Hindi & Kawabata 2002, 105).

Monk ja Hanson (1982, 11–12) esittelevät kaksi vaihtoehtoista tapaa tieteenalan feministämiselle. Tieteessä, esimerkiksi maantieteessä, voidaan kehittää vahva feministinen erikoistumisala. Toisaalta kannattavaa olisi kannustaa feministiseen perspektiiviin kaikilla maantieteen osa-alueilla. Se, kuka tietoa tuottaa, millä tavoin ja mitä varten, vaikuttavat Monkin ja Hansonin mukaan oleellisesti millaista tietoa tieteenala tuottaa. Heidän mukaansa maantieteessä omaksuttiin feministinen näkökulma verrattain myöhään, mitä saattoi selittää miesten suuri osuus tieteentekijöistä. Pioneereja feministisessä tieteessä olivat sosiologia, lingvistiikka, antropologia sekä politiikan tutkimus (Bäschlin 2002, 25). Monkia ja Hansonia voidaankin pitää maantieteessä pioneereina, sillä he nostivat esiin maantieteen sukupuolisokeuden ja kritisoivat, ettei maantiedettä voida pitää todella ihmisten tieteenä, jos se jättää puolet väestöstä huomiotta (Gilmartin 2002, 36). Vuosikymmen aiemmin Zelinsky (1973) oli kirjoittanut naisten vähäisestä esiintymisestä maantieteen oppiaineessa artikkelissaan *The strange case of a missing female geographer*. Tilanne on akateemisessa maailmassa tasoittunut (Adams et al. 2014), mutta eroja vielä löytyy (Lawton 2018).

Tasa-arvotilastoja naisten osuuksista eri aloilla julkaistaan yhä. Niiden avulla voidaan paljastaa sekä peittää sukupuolten välisiä eroja yhteiskunnassa (Lempiäinen 2009, 42). Tieteen sukupuolittumisella on tärkeä merkitys vallan näkökulmasta. Tiede ja teknologia ovat yhteiskunnassa suuressa arvossa, mikä on tuonut valtaa tutkijoille. Tieteestä eristämistä voidaan pitää eristämistä vallasta (Barr & Birke 1997, 76). Tieteen tulisi olla sensitiivinen normien tuottamisessa. Tutkimus rakentaa normeja ja erotteluja ihmisryhmien välille.

Feministisessä tutkimuksessa perehdytään niihin tiedon tuottamisen tapoihin, jotka eriyttävät erilaiset seksuaalisuudet ja sukupuolisuudet (Naskali 2010, 279). Foucault'n (1990) mukaan sukupuolijako on vallan tuottamaa. Myös Butler (2006) samaistuu tähän ja esittää sukupuolijaon olevan muutettavissa. Tähän muutokseen feministinen tiede pyrkii. Feministinen tiede on saanut osakseen myös kritiikkiä. Lempiäinen (2001, 35) kirjoittaa naisellisuuden olevan konstruoitu valkoisen keskiluokkaisen heteroseksuaalisen naisen kautta aina 1980-luvulle saakka. Tämä pätee sekä naisten että miesten tekemään tieteeseen. Naiseus on jotain kuvitteellista, tavoite, jota kaikki eivät tunne tai tunnusta omakseen. Valta-asetelmien kyseenalaistaminen johti subjektin laajentumiseen. Toisaalta feminismiä on syytetty myös essentialismista, jolloin kysytäänkin, vahvistaako feminismi olemassa olollaan sukupuolen perusteella tehtyä jakoa (Rantonen 2001, 44). Postmoderni feminismi ei näe maailmaa kahtiajakautuneena. Sen sijaan sukupuoli ymmärretään muiden ideologioiden tavoin diskursseissa rakentuvana, jatkuvasti muuttuvana, valtataisteluiden kenttänä, identiteettien rakentajana ja performanssina (Aslama 2006, 48).

Queer-teoria osoittaa sukupuolen monet ulottuvuudet. Queer, joka voidaan kääntää suomeksi vinoksi, oudoksi, jopa pervoksi, viittaa tutkimuksessa lesbo- ja homotutkimuksesta nousseeseen tieteenalaan. Tutkimuksessa perehdytään poikkeavuuden ja normaalin käsitteiden rakentumista sukupuolten ja seksuaalisuuden näkökulmasta (Hekanaho 2010). Queer-teoria kyseenalaistaa heteronormatiivisuuden. Tässä tutkimuksessa tarkastelen normien ja ”outouksien” rakentumista. Tutkimuksessani on tasa-arvofeministinen näkökulma. Tasa-arvofeminismissä ollaan kiinnostuneita siitä, kuinka paljon ja missä rooleissa naiset ja miehet esiintyvät tutkitussa kontekstissa (Aslama, 2006, 48). Mieheys ja naiseus nähdään sosiaalisina muotoiluina, joita kieli luo ja tuottaa (Aapola 1999, 64–66).

3.2. Sukupuolen rakentuminen tekstissä

Sukupuolentutkimus on määritellyt tutkimuksessani käytettävät keskeisimmät käsitteet sukupuolen, seksuaalisuuden, stereotypian ja sukupuoliroolin. Monet muut käytetyt käsitteet tulevat kuitenkin mediatutkimuksen piiristä. Feministisessä mediatutkimuksessa ymmärretään sukupuolen rakentuvan viestinnässä, erityisesti kielenkäytössä ja kulttuurisissa rakenteissa (Puustinen et al. 2006, 31). Viestimet rakentavat katsojiensa, kuulijoidensa ja lukijoidensa maailmankuvaa. Media heijastaa yhteiskunnan tilaa. Feministisessä tutkimuksessa onkin pyritty kuvaamaan, miten heijastus on ehkä vääristynyt, ja miten se uusintaa vallassa olevia normeja ja arvoja (Aslama 2006, 49). Kaikki eivät tyydy pitämään mediaa vain yhteiskunnan peilinä, vaan yhteiskuntaa rakentavana tekijänä. Rossin (2003, 19) mukaan visuaalista kulttuuria tarkastellaan ideologian representaatioina, jotka osaltaan tuottavat sukupuolijärjestelmää ja seksuaalisuutta. Representaatio on tulkinta jostain, jonkun toisen näkemänä ja se esiintyy puhutussa, kirjoitetussa ja visuaalisessa tekstissä. Representaatiot ovat valintoja. Valinnan taustalla vaikuttavat saatavilla olevien vaihtoehtojen saatavuus ja haluttavuus, jotka ovat kytköksissä valintaa tekevän ideologioihin. Representaatiot, etenkin sukupuolen representaatiot, nähdään usein stereotyyppisinä (Sunderland 2015, 20).

Jokinen et al. (2016, 21) pitävät kielenkäyttöä yleisesti maailmaa merkityksellistävänä. Heidän mukaansa kieli on käytäntö, joka järjestää, rakentaa, uusintaa ja muuntaa todellisuutta. Käyttäessämme kieltä konsturoimme eli merkityksellistämme objektit, joista puhumme tai kirjoitamme. Todellisuuden voidaan nähdä olevan olemassa ihmiselle vain merkitysten välityksellä. Todellisuus on tämän näkemyksen mukaan sosiaalisesti konstruoitunut eli rakentunut merkitystulkinnoista ja tulkintasäännöistä, joiden nojalla ihmiset arkielämässään orientoituvat (Tuomi & Sarajärvi 2009, 51). Myös identiteetin käsite liittyy oleellisesti merkitysten rakentumiseen. Identiteetin voidaan nähdä olevan osa merkityssysteemiä: tietyssä systeemissä ihminen rakentaa tietynlaista identiteettiä. Taustalla on oletamus, että ihmiset rakentavat kielenkäytössään itsestään ja toisistaan määrittäviä, jotka eivät ole pysyviä vaan moninaisia ja vaihtelevat tilannekohtaisesti (Jokinen & Juhila 2016, 226).

Faircloughn (1997, 136) mukaan on jopa naiivia pitää mediatekstejä pelkästään yhteiskuntaa heijastavina objekteina. Hänen mukaansa tekstit sen sijaan luovat todellisuudesta muunnelmia, jotka vaihtelevat tekstin tuottajien yhteiskunnallisen aseman, etujen ja päämäärien mukaan. Mediatutkimuksessa mainonta on kiinnostava tutkimuskohde. Mainoksissa esitetään usein

ideaalimaailmaa, jossa heteroharmoniassa elävät mies- ja naisparit muodostavat ydinperheen ja saavuttavat onnen kuluttaessaan markkinoitavia tuotteita ja palveluita. Maskuliiniset ja feminiiniset ominaisuudet ovat tiukasti sidoksissa sukupuolittuneisiin ruumiisiin ja edelleen vallan diskurssiin. Mainonta on osaltaan ylläpitänyt kaksijakoista käsitystä sukupuolesta. Mainonnan valtavirta toistaa kuvaa kahdesta vastakkaisesta keskenään erilaisesta sukupuolesta ja heteroseksuaalisuudesta. Kuitenkin yleisö on oppinut katsomaan mainoksia kriittisesti. Naisia esineellistävät mainokset ovat herättäneet julkista keskustelua (Rossi 2003 25–29, 61).

Naiset ovat mediassa aliedustettuina. Tähän kiinnitti viimeiseksi huomiota Helsingin Sanomat. Kansainvälisenä Naistenpäivänä lehti julkaisi artikkelin, jossa totesi artikkelia edeltäneen kuukauden aikana lehdessä esiintyneistä ihmisistä vain noin 30 prosentin olevan naisia. Lehdessä arvioidaan tämän olevan seurausta yhteiskunnallisista rakenteista, sillä keskeisimmät ministerit, pörssiyritysten johtajat, elokuva-alan toimijat ja urheilijat ovat miehiä. Artikkelissa todetaan tiedotusvälineiden kuvaavan maailmaa sellaisena kuin se on. Lehdessä kuitenkin tiedostetaan toimituksen valinnoilla olevan suuri merkitys. Tämän vuoksi lehti ilmoittaa ottavansa sukupuolen tulevaisuudessa paremmin huomioon. Tämä ei tarkoita vain naisten absoluuttisen määrän lisäämistä artikkeleissa, vaan sukupuolen moninaisuuden tunnistamista. Moninaisuuteen kuuluu sukupuoliroolien pohtiminen sekä trans- ja muunsukupuolisten huomioonottaminen (Yläjärvi & Ubaud 2018). Samoin Aamulehti ilmoitti pyrkivänsä sukupuolineutraalien tittelien käyttöön uutisoinnissaan (Aamulehti 16.3. 2017).

Helsingin Sanomien ja Aamulehden ilmoitukset kuvaavat viestinnän hidasta muutosta. Naisista puhuttaessa mediassa on usein keskitytty ulkonäköön tai ihmissuhteisiin. Tämän voidaan katsoa olevan seurausta median aiemmasta muutoksesta. Yksityisen ja julkisen hämärtyessä ihmisten yksityiselämä muuttui mediakelpoiseksi. Tämän myötä naisten näkyvyys mediassa lisääntyi mutta se ei merkinnyt sukupuolirepresentaatioiden tasa-arvoistumista. Päinvastoin, yksityisen kuvaaminen johti journalismin viihteellistymiseen ja vakavamman journalismin rinnalle nousi kevyemmät ’naisten aiheet’ (Aslama 2006, 53). Naisten näkymättömyys tai stereotyyppiset roolit mediassa ja yleisesti yhteiskunnassa vuosikymmenestä toiseen kertovat asioiden olevan ”essentialistisesti pielessä” (Aslama 2006, 61).

Mediassa esiintyvän tai oppikirjan tekstin välittämä käsitys sukupuolesta on eräänlainen malli. Se ei ole yksi eheä kokonaisuus, vaan rakentuu erilaisista viittauksista, joissa annetaan vihjeitä

sukupuolesta. Teksti ei esitä yhtä totuutta sukupuolesta, vaan sukupuolta koskevat viittaukset voivat olla ristiriitaisia ja sisältää monenlaisia viitteitä siitä, mitä on olla nainen tai mies, tyttö tai poika. Tekstissä esiintyvään sukupuoleen liittyy konnotaatioita, intertekstuaalisia viittauksia ja lainauksia. Myös kirjoittajat ja tulkitajat kantavat omia käsityksiään sukupuolesta (Palmu 2003, 18–19). Tekstin konnotaatioihin liittyy kulttuurisia arvoja. Konnotaatio on yksi merkityksellistämisen muoto. Konnotaatiossa merkki kohtaa käyttäjiensä tuntemukset, mielenliikkeet sekä kulttuuriset arvot (Fiske 1992, 133).

Merkki on aistiemme havaittavissa oleva asia. Se viittaa johonkin muuhun kuin itseensä ja käyttäjien on tunnistettava se merkiksi. Merkityksellistäminen kuvaa todellisuuden ja käsitteen välistä suhdetta (Fiske, 1992, 62–67). Sosiaalistuessamme johonkin kulttuuriin, olemme oppineet tulkitsemaan merkityksiä, niin että kulttuurissa toimiminen on usein vaivatonta. Monet visuaaliset esitykset saattavat avautua katsojalle luonnostaan mutta merkitysten muodostamisen mekanismit jäävät usein piiloon (Seppänen 2002, 15). Kieli jäsentyy merkityssysteemien kautta (Jokinen et al. 2016, 22). Merkitykset ovat sidoksissa toisiinsa ja saavat merkityksensä suhteesta toisiinsa. Merkitysten tulkinnassa ei välttämättä ole kiinnostuttu yksittäisen merkityksenannon selvittämisestä vaan koko merkitysten verkon hahmottamisesta (Moilanen & Räihä 2010, 46). Jokinen et al. (2016, 22) käyttävät esimerkkinä naiseutta ja mieheyttä merkityksistä, jotka muodostuvat suhteessa toisiinsa. Merkkejä tutkittaessa on huomioitava merkin lisäksi mihin se viittaa sekä merkin käyttäjät. Merkit ovat ihmisten tekemiä. Ne järjestäytyvät koodeihin, joiden käyttö on perusta koko kulttuurin olemassa ololle. Koodi on kulttuurin jäsenien yhteinen merkitysten järjestelmä, joka koostuu merkkien lisäksi säännöistä ja tavoista, jotka määrittelevät merkkien käytön ja miten ne voidaan yhdistää toisiinsa monimutkaisempien sanomien laatimiseksi (Fiske 1992, 37, 61–62) Viestintä ei ole vain informaation, mielikuvien tai ideologian välittämistä tekijöitä yleisölle vaan merkityksellistämistä ja asioiden yhteiseksi tekemistä (Puustinen et al. 2006, 40). Fiske (1992, 103) mukaan tekstin ja muun viestinnän koodit perustuvat yhteisöllisyydelle. Koodit perustuvat sopimuksiin ja tekstien sisältämiin vihjeisiin ja kaikkien on hyväksyttävä näiden toiminnan peruseriaatteen.

Merkkien yleisimmin hyväksytystä ja selvästä merkityksestä käytetään termiä denotaatio. Fiske (1992, 113) käyttää esimerkkinä valokuvaa katunäkymästä. Valokuva denotoi kyseistä katua, sana ”katu” taas denotoi rakennusten reunustamaa tietä kaupungissa. Merkityksellistämiseen liittyy

Fisken mukaan olennaisesti myös myytin käsite. Fiske samaistuu merkityksellistämisen teoreetikkoon Barthesiin ja kertoo myytin olevan kertomus, jonka avulla kulttuuri pyrkii selittämään tai ymmärtämään luonnon tai todellisuuden joitain puolia. Arkikielessä myytti saattaa kuvata epätotena pidettyjä asioita. Fisken mukaan on esimerkiksi olemassa myytti, että naiset ovat ”luonnostaan” hoivaavampia kuin miehet, minkä vuoksi heidän luonnollinen paikkansa on kotona. Myytti luonnollistaa merkitykset ja piilottaa niiden historiallisen kehityksen. Käsitteet mieheydestä, naiseudesta ja perheestä ovat palvelleet taloudellista järjestelmää ja ajanut vallassa olevien (keskiluokkaisten miesten) etua. Järjestelmä vaati ydinperheestä yhteiskunnan luonnollista perusyksikköä. Tämän seurauksena naiseus alkoi ’luonnollisesti’ merkitä hoivaamista ja kotikeskeisyyttä. Samalla miesten määrä yhteiskunnan hallitsevissa asemissa ’luonnollistui’. Tosiasiassa Fiske kirjoittaa tämän olevan historiallisen kehityksen tulosta. Myytit kykevät merkityksen luonnollisuuteen. Esimerkiksi synnyttäminen on luonut myytin, että hoivaavuus kuuluu naiseuteen. Toisaalta Fiske kuvaa yhteiskunnan muutosten kyseenalaistavan vanhoja myyttejä ja kaipaavan uusia. Mediassa työskentelevät luovatkin uusia myyttejä sukupuolista, jotta puhuttelisivat uusissa yhteiskunnallisissa rooleissa olevia, kuten uranaista ja herkkää miestä. (Fiske 1992, 116–119).

Mediatutkimuksessa myös visuaalisen kulttuurin muodoista puhutaan tulkittavissa olevina teksteinä ja niiden tarkastelusta voidaan puhua lukemisena (Rossi 2003, 14). Visuaaliset järjestykset ovat merkityksellisiä järjestyksiä joihin liittyy odotuksia, normeja, tunteita ja ne ovat osa ihmisten välistä vuorovaikutusta (Seppänen 2005, 37). Osittain merkitykset ovat tiedostettuja mutta osittain myös piileviä (Moilanen & Räihä 2010, 46). Sekä visuaalisessa esityksessä että kielellisessä vuorovaikutuksessa on tärkeää se mitä ei sanota, mitä ei nähdä (Seppänen 2002, 44). Faircloughin (1997, 136) mukaan tekstiä tulkitessa on kysyttävä muun muassa mitä tekstiin sisältyy, mitä on jätetty pois, mitä on ilmaistu suoraan ja mitä epäsuorasti. Myös kulttuurisen tuotteen katsoja on tekijä, joka muodostaa kohdetta lukiessaan merkityksiä. Hän tuo merkitysprosessiin omat tulkintansa, oman historiansa, oman katsomisensa, näkemisensä sekä näkymisen perspektiivinsä (Rossi 2003, 15). Semiotiikka on merkkeihin erikoistunut tieteenala, joka tutkii esimerkiksi tekstiä, symboleita ja kuvia merkitysten muodostumisen näkökulmasta (Seppänen 2002, 175). Yhteiskunnallinen toiminta perustuu merkityksenantoon ja on siitä riippuvainen. Kun kohtaamme arkipäivässämme asioita, teemme niistä tulkinnan. Miten reagoimme kohtaamiimme asioihin,

riippuu tekemistämme tulkinnoista. Yhteiskuntatieteellistä tutkimusta voidaan pitää yhden näkökulman mukaan merkitysten tutkimuksena (Tuomi & Sarajärvi 2009, 54)

Ihmisten välinen viestintä ei ole pelkkää merkityksellistämistä. Viestintä ylläpitää arvoja, normeja ja uskomuksia. Viestintä on myös käytäntöjä, jotka tuottavat merkityksiä. Käytännöissä muotoutuvat toimintatavat, rutiinit, lajityypit, kerronnat ja ratkaisukehikot, joissa pidetään yllä käsityksiä sukupuolesta. Käsitykset sukupuolesta ovat yhteisöllisiä ja täten osa kulttuuria (Puustinen et al. 2006, 41). Sukupuolta rakennetaan monin tavoin. Tästä esimerkkinä aiemmin esitetyt kulttuuriset oletukset tyttöjen ja poikien väleistä. Ne osaltaan rakentavat sukupuolen visuaalista järjestystä. Vaaleanpunaiseen liittyy hempeyteen viittaavia feminiinisiä konnotaatioita, kun taas vaaleansinistä pidetään etäisempänä ja viileämpänä (Seppänen 2002, 185). Sukupuoli rakentuu, ja sitä rakennetaan oppikirjojen teksteissä ja kuvissa. Ne muodostavat merkityksiä, joita pyrin mediatutkimuksen välinein tutkimuksessani tarkastelemaan.

4. Sukupuoli koulumaailmassa

Koulun on todettu tuottavan stereotyyppisiä sukupuolirooleja. Feministinen kasvatustiede tutkii sukupuolta kasvatuksessa ja koulutuksessa. Sukupuoli tiedostetaan opetussuunnitelmassa. Kappaleessa perehdytään sukupuolen merkitykseen koulutuksessa ja miten sukupuoli on huomioitu vuoden 2014 opetussuunnitelmassa. Kappaleessa tarkastellaan myös oppikirjatutkimusta ja miten opetussuunnitelma näihin vaikuttaa.

4.1 Feministinen kasvatustiede

Feministisessä kasvatustieteessä on tavoitteena purkaa kaksijakoinen käsitys sukupuolesta. Tutkimus kyseenalaistaa normeja, sillä lapsissa nähdään mahdollisuus erilaisiin sukupuoli- ja seksuaali-identiteettien muotoutumiseen. Sukupuoliryhmien välisten erojen sijaan korostetaan yksilöiden välisiä eroja. Tärkeänä tutkimuskohteena feministisessä kasvatustieteessä voidaan pitää koulutusrakenteita ja sukupuolten tasa-arvon toteutumista koulutuksessa (Naskali 2010, 282). Tässä tutkimuksessa keskitytään oppimateriaalin kautta jälkimmäiseen. Koulun on todettu ylläpitävän yhteiskunnan sukupuolirooleja, minkä vuoksi koulutustutkimuksessa on tarkasteltava, miten koulu tuottaa stereotyyppistä sukupuoli-identiteettiä (Lahelma 1992, 29). Koulussa opetettavat asiat ovat valikoinnin tulosta ja valinta tehdään jostain näkökulmasta. Kouluissa opetettava tieto on täten poliittista (Naskali, 2010, 284). Feministisen tieteen yksi tärkeimmistä käsitteistä on valta. Feministinen kasvatustiede tunnistaa koulutuksen sisältämän vallankäytön. Feministisessä kasvatustieteessä ja koulututkimuksessa teorioita on pohjattu Foucault'n käsityksiin vallasta, diskursseista ja seksuaalisuudesta (Mac an Ghail 1994, 11). Foucault (2005) pitää koulua yksilön normalisoimisen ja järjestykseen asettamiseen luotuna vallankäytön muotona.

Sukupuolten tasa-arvoon pyrkimistä voidaan pitää koulutuspoliittisena tavoitteena. Kouluissa tapahtuva sukupuoleen kasvattaminen on siis osin poliittinen kysymys (Naskali 2010, 277). Koulutuksetavoitteet muuttuvat ajassa ja paikassa. Koulutuksen synty on Pohjoismaissa liittynyt kansallisvaltion syntyyn, jolloin koulutuksen tavoite oli yhteiskuntakelpoiseksi kansalaiseksi kasvattaminen (Lahelma & Gordon 1999, 92). Naskali (2010, 282–285) kyseenalaistaa koulutuksen nykyisen tavoitteen ja pitää järjestelmän tavoitteena yksilön normaalistamista. Naskalin mukaan koulutus on osa yhteiskunta- ja talouspolitiikkaa, jotka omalta osaltaan määrittelevät ihanteellista nais- ja mieskansalaisuutta. Kansalaiseksi kasvattamisen ohella koulu kasvattaa näiksi ihanteellisiksi miehiksi ja naisiksi. Koulussa tapahtuu sukupuoliroolisoliasaatiota, jolloin

sukupuolistereotypiat muovaavat lapsia ja nuoria kohti vallalla olevia sukupuolirooleja (Lahelma 1992, 29).

Toisaalta koulusta pyritään tekemään mahdollisimman tasa-arvoinen esimerkiksi opetussuunnitelmien kautta, mihin perehdytään seuraavassa kappaleessa. Sukupuolten tasa-arvon merkitys koulutuksessa on muuttunut. Tasa-arvon korostamisesta samanaisuutena on siirrytty painottamaan erilaisuutta. Erilaisuuden korostamisen kautta on ymmärretty tasa-arvo ja sukupuoli moninaisuutena. Tämän seurauksena tasa-arvon käsite on muuttunut moninaisemmaksi, ja tarkoittaa erilaisia asioita eri ihmisryhmien kohdalla (Laiho 2013, 30). Lahelma ja Gordon (1999, 92) pitävät koululaitoksen ristiriitaisia yhteiskunnallisia tehtäviä pedagogisena paradoksina, sillä toisaalta oppilaita tulisi kohdella yhtäläisesti, toisaalta oppilaille tulisi taata yksilöllistä kohtelua. Jos sukupuoli, etnisyys tai sosiaalinen tausta jätetään koulussa huomiotta, erot ryhmien välillä saattavat muuttua itsestäänselvyyksiksi. Mikäli taas erilaisia taustoja korostetaan, opettaja on vaarassa luokitella oppilaansa vain yhden ominaisuutensa perusteella, mikä saa aikaan paradoksin. Erojen tunnistaminen on tärkeässä osassa eriarvoistavan vaikutuksen eliminoimisessa (Gordon & Lahelma 2002, 77). Arnesen (1999, 9) yksinkertaistaa tasa-arvon tarkoittavan koulussa tasapainottelua samanlaisuuden ja erojen välillä, jolloin erot voidaan huomioida ja käyttää voimavarana.

Pedagogista ajattelua, jossa otetaan huomioon oppilaiden erilaisuus, mutta myös sukupuolen erotteleva vaikutus, kutsutaan sukupuoliherkäksi pedagogiikaksi. Erojen huomioiminen voi osaltaan auttaa pitämään jokaista oppilasta voimavarana, jolloin yksittäisten oppilaiden potentiaali pääsee opetuksessa paremmin esille (Reisby 1999, 29). Koulujen tulisi Karvisen (2010, 116) mielestä siirtyä heteronormatiivisuudesta sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisoleutukseen. Sen sijaan koulu on valinnut sukupuolineutraaliuden, jota voidaan kutsua myös sukupuolisokeudeksi. Tämän on johtanut Kujalan ja Syrjäläisen (2010, 32) mukaan tilanteeseen, ettei sukupuolen eriarvoisuutta kouluissa tunnisteta tai siitä puhuta. Sukupuolineutraalius saa kirjallisuudessa negatiivisen leiman. Reisby (1999, 32) kirjoittaa sukupuolineutraalin koulun olevan sukupuolisyrjivä koulu. Koulun sukupuolittumista on vaikea kiistää. Jan Löfström (2007, 87) listaa sukupuolittumista todistavia asioita. Kouluissa on tiloja, jotka ovat vain toisen sukupuolen käytössä (vessat ja pukuhuoneet), osilla oppitunneilla on pääsääntöisesti toisen sukupuolen oppilaita (liikunta, käsityöt), joidenkin aineiden opettajina on selvästi enemmän toisen sukupuolen edustajia kuin toisessa oppiaineessa ja joitain vaatekappaleita (hameita, korkeita korkoja) käyttävät vain yhden sukupuolen edustajat.

Kouluinstituutio osaltaan tuottaa ja ylläpitää sukupuolten dikotomiaa. Petri Pohjoinen, Opetushallituksen silloinen ylijohtaja, kirjoittaa Opetushallituksen tilaaman ja Tainion ja Teräksen toteuttaman tutkimuksen esipuheessa perusopetuksella olevan erityisen suuri rooli siinä, millaisiksi tyttöjen ja poikien käsityksen eri jatkokoulutusmuodoista, tulevista uravalinnoista, eri ammanteista ja omasta osaamisestaan muotoutuvat (Tainio & Teräs 2010, 4). Koulussa on rakenteellisia, kulttuurisia ja subjektiivisia tekijöitä, jotka tukevat sukupuolen mukaista työn- ja vallanjakoa sukupolvesta toiseen (Lahelma 1992, 38). Sukupuolten välisten valtasuhteiden tarkastelussa voidaan Lahelman mukaan hyödyntää taloudellisen ja kulttuurisen reproduktion- eli uusintamisen teorioita. Hän esittää sukupuolten välisten suhteiden rakentuvan koulussa ja sitä ympäröivän yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa. Koulua ei voi erottaa yhteiskunnasta, jolloin vallassa olevat näkemykset vaikuttavat myös koulumaailmassa (Lahelma 1992, 35). Yksi koulun tavoitteista on tasa-arvo (Gordon & Lahelma 2002, 74). Koulussa oppilaat sisäistävät sukupuoleen liittyviä mielikuvia, odotuksia ja normeja. Sukupuolta rakennetaan ja tuotetaan kouluissa tekstin, merkkien ja merkitysten kautta. Sukupuoli on läsnä opetuksessa, oppimateriaaleissa ja muussa koulussa käytetyssä materiaalissa (Palmu 2003, 46). Opettaja tarvitsee tietoa sukupuolen kehityksestä ja sen moninaisuudesta. Tiedon lisäksi tarvitaan taitoa ymmärrystä sekä halua, jotta opettaja voi kohdata oppilaansa yhdenvertaisesti (Karvinen 2010, 111).

Kouluissa pohditaan miten oppilaiden välisten erojen kanssa tulisi toimia. Koulumaailmassa sukupuolta voidaan pitää selkeänä ja kaksijakoisena, minkä seurauksena oppilaita saatetaan jakaa tyttö- ja poikaryhmiin esimerkiksi liikunnassa (Palmu 2003, 46). Yhteis- ja erillisopetukselle on puolestapuhujansa ja aiheesta on tehty tutkimusta esimerkiksi Tanskassa (Kruse 1999). Aiheesta on tehty selvitys myös Suomessa (Leinonen 2005). Perinteisesti pojat nähdään kouluissa äänekkäämpinä ja villimpinä kuin tytöt. Lahelma ja Gordon (1999, 94) haastattelivat tutkimustaan varten opettajia. Opettajat totesivat tyttöjen olevan ahkerampia, pärjäävän paremmin, tekevän läksynsä huolellisemmin mutta olevan poikia pitkäviheisempiä ja huumorintajuttomia. Pojat sen sijaan olivat opettajien mukaan äänekkäämpiä, eivät jaksaneet keskittyä tehtäviinsä tyttöjen lailla, vaativat opettajilta enemmän huomiota ja heidän voitiin odottaa aiheuttavan ongelmia, mutta toisaalta opettajien mukaan osasivat olla itsenäisempiä ja luovempia kuin tytöt. Tyttöihin liitettiin sana kiltti samalla kuin poikiin ennemmin sana reipas.

Sukupuolien väliset erot ovat juurtuneet syvälle, eikä niitä aina muisteta kyseenalaistaa. Sukupuolittuneita toimintatapoja ei välttämättä nähdä ongelmaksi. Opettajat ovat saattaneet huomaamattaan luoda toimintaympäristön, jossa koulun käytännöt vahvistavat tyttöjen kiltteyttä ja poikien toiminnallisuutta, pyrkiessään tekemään työstään ennustettavampaa ja hallitumpaa (Naskali 2010, 278). Sukupuolittaessaan oppilaita opettaja tulee vahingossa kohdelleeksi oppilaita eri kriteerein, mikä ei ole opettajan työssä eettisesti oikein. Opettajan työn haasteena onkin tarjota kaikille oppilaille tasavertaiset mahdollisuudet kehittää sukupuoli-identiteettiään. Opettajat saattavat arvioida poikien opintosuorituksia helläkätisemmin kuin tyttöjen, tai huomauttaa oppitunneilla puhumisesta tyttöjä poikia herkemmin, vaikka nämä eivät olisi poikia äänekkäämpiä. (Löfström 2007, 54, 93). Opetus- ja kulttuuriministeriön segregaaation lieventämistyöryhmä toteaa raportissaan monien opettajien selittävän tyttöjen koulumenestystä ahkeruudella ja poikien huonoa menestymistä vilkkauksella ja kiinnostumattomuudella lukemiseen. Työryhmän mukaan eroja tuottavat esimerkiksi opettajien stereotyyppinen suhtautuminen tyttö- ja poikaoppilaisiin, oppiaineiden ja -materiaalin esittämät stereotypiat sekä koulun henkilökunnan sukupuolijaon välittämä kuva naisten ja miesten eriytyneistä tehtävistä. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 54).

Tyttöihin ja poikiin kohdistuu kotona ja koulussa erilaisia odotuksia. Suomi on pitkään ollut OECD:n tekemissä oppimistuloksia mittaavien PISA-tulosten huipulla. Mediassa kuitenkin huolestuttiin sukupuolten välisistä eroista uusien PISA-tulosten tullessa julki (Björkstén 2016; Palttala 2017). Uusimmissa PISA-tuloksissa tyttöjen ja poikien väliset erot olivat Suomessa OECD-maiden suurimmat (Vettenranta et al. 2016). Toisaalta Lahelma ja Gordon (1999, 91) esittävät keskustelun sukupuolista koulussa olleen kärjistynyttä jo 1970-luvulta lähtien. Milloin koulua on syytetty liiallisesta feminiinisyydestä, milloin huolestuttu pojista, milloin hiljaisista tytöistä. Puheet tyttöjen menestyksestä pitävät sisällään oletuksen, että kaikki tytöt pärjäävät koulussa. Samalla oletetaan kaikkien poikien olevan vaikeuksissa. Lahelma ja Gordon (1999, 104) muistuttavat, ettei sukupuoli ole ainoa ihmisiä erottava tekijä. Vuoden 2015 Pisa-tuloksissa korostuivat sukupuolten välisten erojen lisäksi myös alueelliset erot (Vettenranta et al. 2016). Sukupuolten välisiä erojen sijaan tulisi feministisen kasvatustutkimuksen mukaan korostaa ihmisten ja yksilöiden välisiä eroja.

Kaikissa muissa maissa pojat suoriutuivat luonnontieteissä tyttöjä paremmin, Suomessa ainoana maana asetelma oli toisin päin. Tytöt eivät kuitenkaan olleet kiinnostuneita luonnontieteistä tai tekniikasta ammatillisessa mielessä (OECD 2018). Koulujen stereotypioihin sosiaalistava vaikutus

vaikuttaa myös lasten ja nuorten näkemykseen tulevaisuudestaan. Laadukkaalla opinto-ohjauksella oppilaita voidaan kannustaa hakeutumaan ei-perinteisille aloille. Juutilainen (2003, 184) toteaa väitöskirjassaan yhteiskunnan kulttuuristen normien näkökulmasta olevan helpompaa tytöille hakeutua perinteisille miesten aloille kuin poikien hakeutua perinteisille naisvaltaisille aloille. Lahelma ja Gordon (1999, 105) ovat optimistisia koulun mahdolliselle muutokselle. Opettajilla on tässä vahva asema. Feministisen pedagogiikan ihanteiden toteutuessa opettaja kykenisi tarkastelemaan omaa sukupuolittunutta asemaansa, ja tutkimaan, miten se vaikuttaa hänen arvoihinsa ja näkemyksiinsä (Naskali 2010, 287).

Opetuksen kautta muovautuu käsitys, mitä merkitsee olla tyttö tai poika, mies tai nainen tässä yhteiskunnassa (Lahelma & Gordon 1999, 91). Opetus voi ohjata stereotypioihin tai niistä pois. Koulu antaa tietoja ja taitoja tulevaisuutta varten mutta koulussa myös kehitetään arvomaailmaa ja rakennetaan yksilön identiteettiä (Naskali, 2010, 287). Koulut heijastelevat ympäröivän yhteiskunnan arvomaailmaa. Mac an Ghail (1994, 9) argumentoi reflektoinnin sijaan koulun myös aktiivisesti rakentavan jakoa sukupuolten ja seksuaalisuuksien välillä. Löfström (2007, 90) vie ajatuksen pidemmälle ja toteaa koulun ohella myös monen muun yhteiskunnallisen laitoksen olevan sukupuolittavia ympäristöjä, jotka tuottavat miehenä ja naisena olemisen normeja. Tyttöjä on pyritty motivoimaan teknologia-aloiille (Rojola 2010, 197) mutta toteutettujen hankkeiden tulokset eivät ole jääneet pysyviksi (Naskali 2010, 283). Sukupuoliroolit jaetaan jo peruskoulussa ja roolit seuraavat oppilasta myöhempään elämään. Peruskoulun jälkeinen koulutus on segregoitunut ja jakautunut nais- ja miesvaltaiseen koulutukseen. Opetus- ja kulttuuriministeriön segregaatiorientaation lieventämistyöryhmä esittää stereotyyppisten uravalintojen ehkäisemiseksi sukupuolitietoisesta opetuksen vahvistamista heti koulu-uran alussa. Tämän lisäksi myös opiskelualojen ilmapiiriin ja kulttuuriin tulisi kiinnittää huomiota, ja tehdä niistä houkuttelevia opiskelijoille sukupuolesta riippumatta (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 56).

Sukupuolten tasa-arvon näkyminen kouluissa on myös kansainvälisellä tasolla keskustelua herättävä teema. Pohjoismaat usein nähdään positiivisina esimerkkeinä, kuinka sukupuolten tasa-arvo implementoidaan perusopetukseen (Tainio & Karvonen 2015, 124). Tainion ja Teräksen (2010) tekemä selvitys perusopetuksen oppikirjoista todistaa kuitenkin toista. Kansainvälisellä tasolla on tutkittu sukupuolen merkitystä myös maantiedon ja maantieteen oppiaineissa. Maantieteessä on tutkittu koulutuksen näkökulmasta muun muassa kuinka paljon naisia esiintyy joillain akatemian

tasoilla (esim. Zelinsky 1973; Monk & Hanson 1982; Yeoh et al. 2004; Ramon et al. 2014; Adams et al. 2014) ja miten sukupuoli vaikuttaa maantieteellisten asioiden hallitsemiseen (esim. Gilmartin 1986; Kitchin 1996; Smith 2004; Alhosani & Yagoub 2015). Maantiedettä on pitkään pidetty miehisenä alana. Tutkiessaan nuorten 18-vuotiaiden maantieteellistä hahmottamista, Kitchin tuli tulokseen, ettei sukupuolten välillä ole eroja. Hän huomauttaakin, että myöhemmässä iässä havaitut erot karttojen hahmottamisessa johtuvat esimerkiksi stereotyyppien vaikutuksesta tai erilaisesta koulutuksesta, joka johtaa erilaisiin taitoihin.

Sukupuolten väliset erot maantieteellisen tiedon hallinnassa ja spatiaalisissa taidoissa eivät ole biologisia vaan kulttuurisesti tuotettuja. Oletukset poikien ja miesten paremmista spatiaalisista taidoista voivat saada tyttöjä ja naisia luopumaan maantieteen opiskelusta (Kitchin 1996). Opettajilla ja oppimateriaalilla on mahdollisuus muuttaa stereotyyppioita ja tehdä oppiaineesta kiinnostavaa sukupuolesta huolimatta (Hardwick et al. 2000). Naisten määrä maantieteessä on kasvanut. Korkeakoulujen maantieteen oppikirjoissakin sukupuoli otetaan aiempaa useammin huomioon (Simon 2009). Koulutuksen näkökulmasta puuttuu kuitenkin vastauksia moniin tasa-arvokysymyksiin. Monkin (2011, 173) mukaan huomiota tulisi tulevaisuudessa tutkimuksessa kiinnittää, kuinka sukupuoli vaikuttaa pedagogiaan, opetussuunnitelmaan ja oppilaiden osallistumiseen maantieteessä etenkin peruskoulussa ja lukiossa.

4.2 Sukupuoli opetussuunnitelmassa

Kasvatus ja koulutus ovat osa yhteiskunnallisen vallankäytäntöjä. Herää kysymys kenellä on valta päättää kasvatuksen ja koulutuksen tavoitteista, ketkä päättävät mitä opetetaan (Naskali 2010, 278). Opetussuunnitelmaan on kirjattu oppiaines, jonka lasten ja nuorten halutaan koulussa oppivan. Opetussuunnitelma on koulutusta ohjaava hallinnollinen dokumentti, jossa heijastuu yhteiskunnalliset arvot (Kettunen 2010, 53). Opetussuunnitelmassa näkyvät arvojen lisäksi yhteiskunnan ihmiskäsitys sekä näkemys koulun tehtävistä (Lahelma 1992, 40). Opetussuunnitelman perusteisiin on kirjattu opetuksen tavoitteet, sisällöt ja arvioinnin perusteet (OAJ 2018).

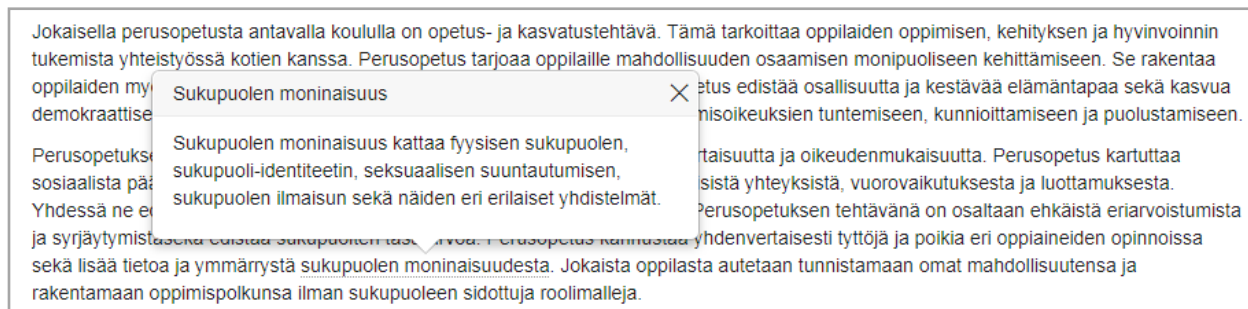
Viimeisin kansallinen Perusopetuksen opetussuunnitelma julkistettiin vuonna 2014, jonka pohjalta paikalliset opetussuunnitelmat on laadittu. Seitsemäs vuosiluokka otti suunnitelman käyttöön 1.8.2017. Opetussuunnitelman perusteet koostuvat oppiaineiden tavoitteista ja sisällön kuvauksesta, ja nämä on kytketty arvoihin, oppimiskäsityksen ja toimintakulttuurin linjausten kuvaukseen.

Valtakunnallinen opetussuunnitelma antaa perustan paikallisille opetussuunnitelmille (Opetushallitus 2018). Paikallisissa suunnitelmissa tarkennetaan valtakunnallisessa opetussuunnitelmassa esitettyä normistoa (OAJ 2018). Tasa-arvolain täydennys vuonna 2014 velvoittaa jokaista koulua laatimaan koulukohtaisen tasa-arvosuunnitelman (Tasa-arvolaki 1329/2014). Tässä tutkimuksessa keskitytään valtakunnalliseen perusopetuksen opetussuunnitelmaan.

Edellisessä kappaleessa avattiin koulutuksen yhteiskunnan asettamia tavoitteita koulutukselle. Tavoitteet on kirjattu opetussuunnitelmaan, ja ne säädetään jo perusopetuslaissa (POPS 2014a). Opetussuunnitelmassa annetaan koulun keskeiseksi tavoitteeksi tukea oppilaiden kasvua ihmisuuteen ja eettisesti vastuulliseen yhteiskunnan jäsenyyteen. Koululla on sivistystehtävä, ja koulussa luodaan perusta yleissivistykselle ja maailmankuvan avartumiselle. Vuoden 2014 opetussuunnitelman mukaan opetuksen tulee olla sukupuolitietoista. Perusopetuksen tehtävä on opetussuunnitelman mukaan:

”ehkäistä eriarvoistumista ja syrjäytymistä sekä edistää sukupuolten tasa-arvoa. Perusopetus kannustaa yhdenvertaisesti tyttöjä ja poikia eri oppiaineiden opinnoissa sekä lisää tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta. Jokaista oppilasta autetaan tunnistamaan omat mahdollisuutensa ja rakentamaan oppimispolkunsa ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja.” (POPS 2014a, 18)

Opetussuunnitelma pyrkii sukupuolitietoiseen opetukseen. Siinä kannatetaan yhdenvertaista kohtelua ja samalla yksilöllisten tarpeiden huomioon ottamista. Oppilaiden sukupuoli-identiteetti ja seksuaalisuus kehittyvät paljon peruskouluaikana, minkä vuoksi opetussuunnitelmassa halutaan edistää kouluyhteisöä, joka kannattaa sukupuolten tasa-arvoa ja tukee oppilaita oman identiteetin rakentamisessa. Opetussuunnitelman mukaan oppilaita kannustetaan tekemään jatko-opintovalintansa omista lähtökohdistaan, tiedostaen perinteisten sukupuoliroolien ja muiden roolimallien vaikutukset (POPS 2014a, 285). Myös työtapojen valinnassa tulisi kiinnittää huomiota sukupuolittuneiden asenteiden ja käytänteiden tunnistamiseen ja muuttamiseen. Opetussuunnitelma tunnistaa sukupuolen moninaisuuden. Perusopetuksen opetussuunnitelman verkkoversiossa selvennetään mitä sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan (kuva 1). Ei puhuta pelkistä tytöistä ja pojista, vaan annetaan mahdollisuus muuhunkin.

Kuva 1. Sukupuolen moninaisuus. Kuvankaappaus Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteista kohdasta Perusopetuksen tehtävä ja yleiset tavoitteet. 28.2.2018 (POPS 2014b).

Oppiaineiden tuntijako määrätään valtakunnallisesti valtioneuvoston päätöksellä (Lahelma 1992, 45). Maantieto ja biologia jakavat keskenään seitsemän vuosiviikkotuntia (Opetushallitus 2012). Maantiedon oppiainekohtaisessa vuosiluokille 7-9 suunnatussa opetussuunnitelmassa ei ole mainintaa sukupuolesta tai seksuaalisuudesta. Maantiedon tehtäväksi annetaan oppilaan maailmankuvan rakentaminen. Opetussuunnitelmassa kirjataan tavoite antaa oppilaille työkaluja aktiiviseen kansalaisuuteen sekä kestävän tulevaisuuden rakentamiseen. Maantieto sekä toteuttaa opetussuunnitelman perusteiden aktiivisen kansalaisen tavoitetta sekä avartaa oppilaiden maailmankuvaa. Maantieteen opetussuunnitelmassa korostuu monimuotoinen maailma ja vastuullisuus.

Opetussuunnitelman tavoitteet kuulostavat toteutuessaan hienoilta. Kujalan ja Syrjäläisen (2010, 32) mukaan tasa-arvo on kouluissa kuitenkin myytti. Kouluissa vallitseva sukupuolijako piiloutuu sukupuolineutraaliuden taakse. Heidän mukaansa sukupuolijako peittyy opetussuunnitelmateksteissä kauniisiin tavoitelauselmiin. Toisaalta Kujala ja Syrjäläinen ovat muodostaneet argumenttinsa vuoden 2004 opetussuunnitelman ollessa voimassa. Vuoden 2004 opetussuunnitelma ei tunnistanut sukupuolen moninaisuutta samassa mittakaavassa kuin uudempi opetussuunnitelma. Perusopetuksen opetussuunnitelmassa vuodelta 2004 kirjoitetaan sukupuolesta mm. seuraavasti:

”Perusopetuksen avulla lisätään alueellista ja yksilöiden välistä tasa-arvoa. Opetuksessa otetaan huomioon erilaisen oppijat ja edistetään sukupuolten välistä tasa-arvoa antamalla tytöille ja pojille valmiudet toimia yhtäläisin oikeuksin ja velvollisuuksin yhteiskunnassa sekä työ- ja perhe-elämässä.” (POPS 2004, 14)

Uudemmassa opetussuunnitelmassa on huomioitu sukupuolten moninaisuus, kun vanhemmassa puhutaan tytöistä ja pojista. Tytöistä ja pojista kirjoitetaan uudessakin suunnitelmassa, mutta tavoitteena on nimenomaan lisätä ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta. Eron vuonna 2014 voimaan tulleeseen opetussuunnitelmaan kirjoitetaan olevan merkittävä (Jääskeläinen et al. 2015, 18). Vuoden 2004 opetussuunnitelma oli sukupuolineutraali. Vuoden 2014 opetussuunnitelma sen sijaan tähtää sukupuolisensitiivisyyteen. Opetussuunnitelmassa kirjoitetaan jokaisen oppilaan olevan ainutlaatuinen ja arvokas omana itsenään. Oppilaisiin tulee tämän mukaan suhtautua yksilöinä. Jokaisella oppilaalla on omanlaisensa kokemus sukupuoli-identiteetistään (Jääskeläinen et al. 2015, 13). Sukupuolen moninaisuuden kirjaaminen opetussuunnitelmaan antaa mahdollisuuden aiempaa avoimempaan sukupuolen käsittelyyn koulussa. Sukupuolineutraalius on muuttunut sukupuolisensitiivisyydeksi.

Opetus- ja kulttuuriministeriön (2010) segregaatien lieventämistyöryhmä toteaa, että opetuksessa tulisi aktiivisesti edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta. Työryhmän mukaan opetuskäytäntöjä tulee muuttaa niin, että ne tukisivat oppilaiden tasavertaista ja yksilöllistä oppimista ja kasvamista huomioon ottaen sukupuolen sosiaalisen ja kulttuurisen rakentumisen. Työryhmän raportti on julkaistu vuonna 2010. Siinä vaaditaan, että uusiin opetussuunnitelman perusteisiin on kirjattava tasa-arvon aktiivinen edistämistavoite. Opetussuunnitelmalta vaaditaan selkeästi määriteltyjä keinoja segregaatien lieventämiseksi. Vaadittujen keinojen tulisi liittyä sukupuolten tasa-arvon edistämiseen sekä opetusmenetelmien ja oppimateriaalien kehittämiseen. Raportin jälkeen ilmestyneessä vuoden 2014 opetussuunnitelmassa todella ollaan aiempaa sukupuolitietoisempia ja otetaan tasa-arvon edistämisen selkeästi aiempaa suuremmaksi tavoitteeksi. Vaadittuja selkeästi määriteltyjä keinoja yhdenvertaisuuden lisäämiseksi ei opetussuunnitelma kuitenkaan tarjoa.

Opetussuunnitelmat muuttuvat hitaasti. Tämän vuoksi kouluille laaditaan ohjeistuksia ja toimintaohjeita (Kettunen 2010, 53). Tasa-arvo on asia, joka on haluttu tuoda esiin opetussuunnitelmien ulkopuolellakin. Kouluille on laadittu ohjeistuksia, miten ottaa sukupuolen moninaisuus koulussa huomioon. Opetushallitus on laatinut oppaan auttaakseen kouluja tasa-arvotyössä. *Tasa-arvotyö on taitolaji* – nimisessä oppaassa kannustetaan ja ohjataan opetuksen järjestäjiä tasa-arvoisempaan toimintaan (Jääskeläinen et al. 2015). Oppaassa syvennyttään opetussuunnitelmaan ja määritellään sukupuolitietoisuus. Siinä paneudutaan tasa-arvoon eri oppiaineiden kautta ja pohditaan, miten yhdenvertaisuutta voidaan näissä osaltaan edistää. Oppaassa

perehdytään tasa-arvosuunnitteluun ja annetaan työkaluja koulukohtaisen tasa-arvosuunnitelman luomiseksi.

Kaikkea koulussa tapahtuvaa toimintaa ei ole säädetty opetussuunnitelmassa, minkä vuoksi kouluissa on sanottu olevan voimassa piilo-opetussuunnitelma. Koulun arjessa oppilaat ja opettajat oppivat paljon sellaista, mitä ei ole asetettu kouluopetuksen viralliseksi tavoitteeksi (Antikainen et al. 2013, 218). Koulussa oppilaat oppivat yhteiskunnan toimintakulttuureja. Luokkahuoneessa oppilaille asetetaan erilaisia vaatimuksia. On oltava tarkkaavainen, kuunneltava opettajaa, odotettava vuoroaan. (Broady 1986, 98). Piilo-opetussuunnitelma on epävirallista tietoa, joka välittyy oppilaille esimerkiksi naisten ja miesten esittämien roolien kautta (Mustapha & Mills 2015b, 6). Piilo-opetussuunnitelma ohjaa koulujen toimintakulttuuria, minkä vuoksi Syrjäläisen ja Kujalan (2010, 36) mukaan tulisi jo opettajankoulutuksessa perehtyä sukupuolitietoisempaan tasa-arvokasvatukseen. Uusille opettajille ei anneta valmiuksia toimia kouluissa tasa-arvon puolesta, vaikka opettajaopiskelijat ovat tulevaisuuden tekijöitä, koululla on mahdollisuus olla rakentamassa tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa. Myös Broady (1986, 116) liittyy opettajankoulutuksen puolestapuhuihin. Broadyn mukaan piilo-opetussuunnitelmasta tulee vähemmän piilevä, mitä parempaa on opettajankoulutus. Opettajien tiedostaessa esimerkiksi omat toimintamallinsa, niitä voidaan muuttaa ja negatiiviset vaikutukset ehkäistä.

Vuoden 2014 opetussuunnitelma tiedostaa koulun toimintakulttuurin vaikutukset oppilaisiin. Opetussuunnitelmassa huomioidaan aikuisten tapojen välittyvän oppilaille. Esimerkkeinä käytetään vuorovaikutuksen ja kielenkäytön malleja sekä sukupuolirooleja. Opetussuunnitelma kannustaakin pohtimaan toimintakulttuurin vaikutusta ja tunnistamaan käytösmalleja (POPS 2014a, 26). Koulussa lapselle esitetyt vaatimukset eivät ole kaikki huonoja. Koulu kasvattaa lapsia. Piilo-opetussuunnitelman haasteena onkin sen piilevyys. Opettaja opettaa maantietoa, eikä välttämättä tiedosta, mitä kaikkea muuta oppilas opettajan johdolla oppii (Broady 1986, 99).

4.3 Sukupuolen representaatio oppikirjoissa

Opetussuunnitelmat konkretisoituvat kouluissa käytettävissä oppimateriaaleissa. Oppikirjat sisältävät opetussuunnitelman säätelemän tiedon (Kettunen 2010, 67). Oppikirja on teos, joka on laadittu opetuskäyttöön. Oppikirjojen ohella kouluissa käytetään muita opetusmateriaaleja. On myös pedagogisia malleja, jotka välttävät oppikirjojen käyttöä. Suomessa näin toimivat esimerkiksi Steiner-koulut (Kettunen, 2010, 68). Oppimateriaalit ovat digitaalisella ajalla jatkuvassa

muutoksessa. Tutkimusten mukaan oppikirja on kuitenkin säilyttänyt kansainvälisesti asemansa tärkeimpänä opetusvälineenä (Fuchs & Bock 2018). Opetussuunnitelma asettaa oppikirjoille vaatimuksia. Kettusen (2010, 70) mukaan tutkimuksissa ja hallinnollisissa dokumenteissa oppikirjoille asetetuissa vaatimuksissa toistuvat kohdeyleisön huomioonottaminen. Oppikirjan sisällön tulee olla sisällöltään relevanttia, ajantasaista ja kuvituksen tukemaa. Samoja oppikirjoja käytetään ympäri maata. Oppimateriaalit ovat yhteisiä, mutta tekstin merkitykset muuttuvat eri koulu- ja luokkakonteksteissa. Oppikirjojen tärkein tehtävä on tiedon välittäminen. Ne ovat yksi esimerkki, miten tietoa voidaan organisoida ja jäsentää (Palmu 2003, 69–71). Oppikirjojen on havaittu olevan kustannustehokkain menetelmä koulutuksen parantamiseksi. Epäpäteväkin opettajan alaisuudessa oppikirja mahdollistaa oppilaan itseopiskelun ja kannustaa kriittiseen ajatteluun, itsenäisyyteen ja luovuuteen. Opettajalle oppikirjat toimivat ohjeistuksen tukena (Brugilles & Cromer 2009, 15).

Oppikirja kuvastaa valikoitua tietoa. Oppikirjassa esiintyvät teemat vaikuttavat siihen, mitä tapahtumia ja keitä ihmisiä nostetaan esille. Samalla tehdään valinta jättää joitain asioita taustalle ja vähemmälle huomiolle oppikirjoissa (Palmu 2003, 70). Pitkään naiset ovat olleet oppikirjoissa vähemmistönä. Samaan aikaan sukupuolta on saatettu esittää stereotyyppisesti. Sukupuolta tuotetaan ja rakennetaan, luetaan ja tulkitaan erilaisin merkein ja merkityksin. Kun kuvataan sukupuolispesifejä toimintoja, sukupuoleen liitetään merkityksiä, vivahteita ja painotuksia. Nämä merkitykset nähdään niin normaaleina, ettei niitä problematisoida (Palmu 2003, 64). Se, miten sukupuoli esitetään kirjoissa ja elokuvissa, vaikuttaa miten miellämme itsemme ja muut (Mustapha & Mills 2015b, 2). Lapselle on tärkeää voida identifioida itsensä kirjan hahmoihin. Muuten on vaarana, että hän pitää itseään vähempiarvoisena ja opetuskokemus voi jättää negatiivisen jäljen (Sovič & Hus 2015, 496).

Sukupuolta tutkittaessa voidaan nostaa esiin käsitykset 'toiseudesta'. On olemassa me ja muut, mikä kuvastaa sukupuolen kahtiajakoa. Rajat määrittyvät kollektiivisten representaatioiden kautta. Kollektiivisia representaatioita ovat määritelmät, arvot, normit tai tuntemukset ja ne muovaantuvat yhteiskunnallisessa vuorovaikutuksessa (Paasi 1998, 5). Representaatiot koostuvat symbolisista merkeistä, jotka viittaavat johonkin muuhun ja edustavat sitä. Representaatiot yhdistävät kuviin tai ihmisiin merkityksiä ja samalla tuotetaan merkityksiä ympäröivälle maailmalle ja siinä esiintyville sosiaalisille suhteille (Paasonen 2010, 40). Tässä tutkimuksessa tarkastelen, millaisia sukupuolen

representaatioita esiintyy maantiedon oppikirjoissa. Toisaalta, vaikka yhteiskunnassa ja mediassa tuotetaan tietynlaista kuvaa, jokainen voi itse määritellä itsensä. Jokainen voi olla itse toimija, ja nähdä ja esittää itsensä toisin. Vastarinta rikkoo normeja (Puustinen et al. 2006, 22). Sukupuolitietoisuus opetuksessa mahdollistaa normien kyseenalaistamisen.

Sukupuolten eriarvoisuus oppikirjoissa nähdään esteeksi sukupuolten tasa-arvon saavuttamisessa koulutuksessa. Oppikirjoissa on todettu esiintyvän sukupuolivääristymää, joka vaikuttaa suorasti ja epäsuorasti nuorten sukupuoli-identiteettien kehitykseen (Mustapha & Mills 2015a, 10). Blumbergin (2008, 34) mukaan ilmiö on lähes universaali, yllättävän yhtenäinen ja sitkeä. Samalla se on kuitenkin käytännössä näkymätön ongelma. Oppikirjojen sukupuolivääristymää esiintyy kaikkialla maailmassa, sekä kehittyneissä että kehittyvissä valtioissa (Blumberg 2007). Kansainvälisellä tasolla sekä monessa maassa kansallisella tasolla on kiinnostuttu sukupuolesta ja koulutuksesta teemana. Mustapha ja Mills (2015a, 9–10) sitovat tämän feministisen liikkeen voimistumiseen sekä YK:n ihmisoikeustoimiin, jotka tähtäävät tasa-arvoiseen koulutukseen. Esimerkiksi YK:n kasvatus- tiede- ja kulttuurijärjestö UNESCO on rahoittanut sukupuolivinouman korjaamista useassa maassa (UNESCO 2015).

Myös Suomessa sukupuolten vääristymä on tunnistettu ja tutkittu. Tutkimusta oppikirjojen tuottamasta käsityksestä stereotyyppisistä sukupuolirooleista on tehty Suomessa jo 1960-luvulta lähtien (esim. Sumu 1968). Tutkimustuloksissa on käynyt ilmi, että naisia ei oppikirjoissa esiinny esimerkiksi sankarirooleissa. Oppikirjoissa esiintyy myös vähemmän fiktiivisiä sekä historiallisia naishahmoja miehiin verrattaessa (Palmu 2003, 113, 129). Erot ovat systemaattisia ja toistuvat eri oppiaineiden materiaaleissa esikoulusta lähtien. Maskuliinisia hahmoja on kuvissa ja tekstissä sukupuolittavien sanojen kautta enemmän kuin feminiinisiä hahmoja (Tainio & Teräs 2010, 94). Naisia ja tyttöjä kuvataan harvemmin, ja he ovat harvemmin aktiivisissa rooleissa. Oppikirjoissa ei suoraan kerrota ammatteja kuvatessa sukupuolella olevan merkitystä. Kuvituksen ja sanavalintojen kautta neutraali henkilö saa sukupuolen, jolloin oppilas muodostaa käsityksen sukupuolirooleista (Lahelma & Gordon 1999, 100). Oppikirjoissa on myös lainattu miesten tekemiä tekstejä enemmän (Palmu 2003, 134). Opetussuunnitelmien muuttuessa oppikirjat muuttuvat, mikä antaa mahdollisuuden uudistumiseen.

Asetelmaan onkin pyritty vaikuttamaan. Laiho (2013, 39) kuvaa poliittista tahtoa sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi koulutuksessa Suomessa vahvaksi. Hänen mukaansa tähän vaikuttavat

kansainväliset suositukset ja arvioinnit sekä uusliberalistinen yhteiskuntapolitiikka. Uusimmassa 2016–2019 hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa painopisteeksi otetaan koulujen tasa-arvosuunnittelu ja oppilaiden tutustuttaminen sekä mies- että naisvaltaisiin aloihin (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016). Aiemmin julkaistussa vuosien 2008–2011 hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa sen sijaan otettiin kantaa nimenomaan oppimateriaalien tasa-arvoon:

”Oppimateriaalilla on merkitystä koululaisten nais- ja mieskuvan muotoutumisessa ja siinä, minkälaisia käsityksiä oppilaille eri ammateista muodostuu. Oppimateriaaleista tulisi välittyä ennakkoluuloton, avarakatseinen käsitys siitä, mikä on naisille ja miehille sopivaa ja mahdollista, eikä oppimateriaalin tulisi vahvistaa stereotyyppisiä sukupuolirooleja tekstien tai kuvaston kautta.” (Sosiaali- ja terveysministeriö 2011, 22).

Hallituksen tasa-arvo-ohjelman mukaisesti opetushallitus julkaisikin oppimateriaalin tekijöille ja kustantajille tarkoitetun muistion, jolla pyritään avaamaan sitä, miten sukupuolten tasapuolinen ja avarakatseinen käsittely voidaan toteuttaa (Opetushallitus 2011). Muistiossa muun muassa esitetään tämänkin tutkimuksen kannalta oleellisia kysymyksiä, joiden avulla tekstiä ja kuvitusta kannattaa oppikirjan tekovaiheessa pohtia:

”Esiintyykö tekstissä naisia ja miehiä, tyttöjä ja poikia, feminiinisiä ja maskuliinisia hahmoja yhtä usein?

-Minkälaisia ulkoisia ominaisuuksia ja luonteenpiirteitä eri sukupuoliin liitetään? Pitääkö teksti yllä perinnäisiä käsityksiä siitä, millaisia tytöt, pojat, naiset ja miehet ovat? Kuka tekstissä on esimerkiksi rohkea, kuka menestyvä?” (Opetushallitus 2011, 4)

Muistion ohjeissa lähdetään liikkeelle jo työryhmän kokoamisesta ja kehoitetaan pohtimaan, onko koostetulla työryhmällä tarpeeksi asiantuntemusta käsitellä sukupuolten tasa-arvoa oppiaineensa näkökulmasta. Muistio taistelee sukupuolten stereotyyppistä esittämistä vastaan. Muistiossa myönnetään, että sukupuolet kuvataan usein tavalla, jolla tytöille ja pojille välittyy erilainen käsitys toimintamahdollisuuksistaan yhteiskunnassa. Vuosina 2008–2011 Opetusministeriö rahoitti tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus hankkeen, jonka tehtävänä oli edistää tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuutta opettajankoulutusta antavissa yliopistoissa (TASUKO 2012). TASUKO-hankkeen virtuaalitullassa todetaan oppikirjojen todella uusintavan sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä käsityksiä. Virtuaalitullassa kirjoitetaan, ettei oppikirjoissa suoraan kerrota tekstien ja kuvien liittyvän

sukupuolten tasa-arvoon tai seksuaalisuuteen. Sukupuoli ja seksuaalisuus tulevat kuitenkin esille epäsuorasti.

Eriarvoisuuden ongelma on kansainvälisesti tunnistettu ja siksi ehdotettu, että tutkimuksen painopistettä tulisi siirtää sukupuolten eriarvoisuutta oppikirjoissa kuvaavista tutkimuksista tutkimukseen, joka arvioi vääristymän vaikutusta sukupuoliin (Blumberg 2007, 35). Sukupuolivinouman paljastaminen ei paljasta koko totuutta, sillä opettajat käyttävät oppimateriaaleja hyvin eri tavoin (Sunderland 2000). Suomessa eriarvoisuuden tunnistaminen on herättänyt keskustelua ja tämä on johtanut ponnistuksiin vääristymän poistamiseksi. Opetussuunnitelman lisäksi erilaiset raportit ja ohjeistukset vaativat tasa-arvoisempaa opetusta, minkä tulisi näkyä opetussuunnitelman mukaisissa oppikirjoissa. Tämän johdosta tässä tutkimuksessa tarkastelen yhä eriarvoisuuden esiintymistä oppikirjoissa.

5. Aineisto

Tutkimuksen kohteena ovat painetut yläkoulun maantiedon oppikirjat. Oppikirjat ovat tuotettu koulumaailmaa varten ja niihin liittyy oma tuottamisprosessinsa, markkinansa ja kilpailunsa. Oppikirjat ovat yleensä tekijäryhmien laatimia (Palmu 2003, 70). Tutkimusaineistona ovat 2014 vuoden opetussuunnitelman mukaiset maantiedon oppikirjat. Kustantamoista sekä Otava että Sanoma Pro ovat luoneet uudet oppimateriaalisarjat vastaamaan uutta opetussuunnitelmaa. Myös sähköisten materiaalien tuottamiseen erikoistunut Tabletkoulu on tuottanut uuden opetussuunnitelman mukaista oppimateriaalia e-kirjojen muodossa. Tabletkoulun materiaalista seitsemännelle luokalle osoitettu *Maantieto 7 Planeetta Maa* ja kahdeksannen luokan *Maantieto 8 Maisema ja kestävä elämäntapa* olivat julkaistu tutkimusta tehdessä. *Maantieto 9 Ihminen maailmassa ja Suomessa* odotti tätä tutkimusta tehdessä vielä julkaisua. Tabletkoulun aineisto jäi tämän vuoksi tutkimuksen ulkopuolelle. Sekä *Maa-* että *Geodi-*sarjoissa kaikki osat ovat ilmestyneet.

Tutkimuksesta rajattiin pois oppimateriaaleihin kuuluva verkkomateriaali sekä harjoitustyökirjat. *Maa-*sarjan verkkomateriaaleihin lukeutuu opettajan aineisto, tulostettavat kokeet sekä digikirjat. *Geodi-*sarjan verkkomateriaaliin sisältyvät digikirjat, digilisätehtävät, opetusmateriaali sekä tulostettavat kokeet. Varsinkin opettajan aineisto saattaisi selkeyttää toistuvasti kirjojen sivuilla esiintyvien hahmojen taustoja. Oppilailla ei kuitenkaan ole näitä materiaaleja käytössä, minkä vuoksi rajasin ne aineiston ulkopuolelle. Näin pystyn ymmärtämään oppilaille välittyvää kuvaa sukupuolista oppikirjan perusteella. Tutkimusaineistona toimivat siis kuusi uuden opetussuunnitelman mukaista oppikirjaa. Aineiston voidaan olettaa varsin kattava, sillä ne ovat ainoat suomeksi painetut opetussuunnitelman mukaiset maantiedon oppikirjat. Kirjoja käyttää tietyn ikäluokan edustajat ympäri Suomea. Oppikirjoja luokassa käytävillä opettajilla ei ole juuri valinnanvaraa tutkittujen materiaalien ulkopuolelta. Tämän vuoksi katson tutkimusaineiston olevan tarpeeksi kattava vastaamaan tutkimuskysymykseen.

Tutkimuksessa käytetyt oppikirjat:

Fabritius, H., Jortikka, S., Mäkinen, L. & T. Nikkanen (2018) *Maa Suomesta maailmalle*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 263.

Fabritius, H., Jortikka, S., Mäkinen, L. & T. Nikkanen (2017) *Maa Kotina maailma*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 156.

Fabritius, H., Jortikka, S., Mäkinen, L. & T. Nikkanen (2015) *Maa Elämän planeetta*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 132.

Cantell, H., Jutila, H., Keskitalo, R., Moilanen, J., Petrelius, M. & M. Viipuri (2017) *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*. Sanoma Pro. 131

Cantell, H., Jutila, H., Keskitalo, R., Moilanen, J., Petrelius, M. & M. Viipuri (2017) *Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt*. Sanoma Pro. 147

Cantell, H., Jutila, H., Keskitalo, R., Moilanen, J., Petrelius, M. & M. Viipuri (2016) *Geoidi Elämän edellytykset*. Sanoma Pro. 144

5.1 Maa-sarja

Otavan kustantaman *Maa*-kirjasarjan ovat tehneet Heidi Fabritius, Sanna Jortikka, Laura-Leena Mäkinen ja Tiia Nikkanen. Kirjasarja on saatavana myös ruotsiksi (Otava 2018). Oppikirjat yhdistävät luonnon- ja ihmismaantiedettä. Ensimmäinen *Maa*-sarjan oppikirja, *Elämän planeetta*, keskittyy luonnonmaantieteeseen. Seuraavissa osissa on yhdistelty luonnon- ja kulttuurimaantiedettä. *Maa Suomesta maailmalle*-kirjassa tarkastellaan alueellisia ja globaaleja kysymyksiä Suomen näkökulmasta. Kirjat on jaoteltu kappaleisiin, joihin jokaiseen kuuluu tehtävä sivu. Kappaleet ovat visuaalisia ja sisältävät paljon informatiivisia karttoja ja muita graafisia esityksiä (kuvat, taulukot, diagrammit). Kirjojen lopusta löytyy karttoja sekä keskeisimmät käsitteet selitettynä. Ominaista kirjasarjalle on sen visuaalinen ilme. Kuvituksessa on hyödynnetty paljon sarjakuvia. Sarjakuvissa seikkailevat osittain samat hahmot.

5.2. Geoidi-sarja

Sanoma Pron kustantaman *Geoidi*-kirjasarjan ovat koostaneet Hannele Cantell, Heikki Jutila, Rita Keskitalo, Juho Moilanen, Mari Petrelius ja Mervi Viipuri. Oppikirjoissa käsitellään sekä luonnon- että ihmismaantieteen ilmiöitä. Sarjan ensimmäinen osa, *Geoidi Elämän Edellytykset*, keskittyy maapallon planetaarisuuteen ja luonnonmaantieteeseen. *Geoidi muuttuvat maisemat ja elinympäristöt*-kirjassa on alueellinen lähestymistapa, ja siinä yhdistellään luonnon- ja kulttuurimaantiedettä. *Geoidi ihmiset ja kulttuurit*-kirja keskittyy ihmismaantieteeseen erilaisten teemojen kautta.

Varsinaisten kappaleiden lisäksi Geoidissa on lyhyitä geomedia-kappaleita, jotka esittelevät erilaisia geomediataitoja. Kappaleiden lopussa on lyhyt tiivistelmä kappaleen asioista. Jokaisen varsinaisen kappaleen lopussa on tehtävä sivu. Kappaleen ensimmäisenä sivuna on kappaleeseen sidoksissa oleva lyhyt tietoisuus avainsanalla (eng. hashtag) varustettuna. Avainsana risuaidalla varustettuna toimii otsikkona ja kertoo mitä aihetta sivulla käsitellään. Kirjojen sivuilla seikkailee geopardiksi nimetty eläinhahmot, jolla ei ole selkeää sukupuolta. Geopardi on tarkoituksella jätetty nimeämättä ja sen on tarkoituskin jäädä hahmoksi jolla ei ole selkeää lajia tai määrättyä sukupuolta (Cantell 2017).

Kuva 2. Geoidi-sarjassa esiintyvä geopardi. Kuvitusta *Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt*-kirjasta (s. 30 & 102).

6. Menetelmät

Tutkimuksessa tiedostetaan sukupuolen moninaisuus. Kuitenkin esimerkiksi opetussuunnitelmassa tehdään jako tyttöihin ja poikiin, ja tätä jakoa hyödynnän myös tutkimuksessani. Tarkoituksena on tutkia sukupuolen representaatioita maantiedon oppikirjoissa. Tainio ja Teräs (2010) kutsuvat kyseistä oppikirjatutkimuksen menetelmää sukupuolijäsennykseksi. Tutkimukseen liittyy sekä laadullista että määrällistä analyysia. Tavoitteena on selvittää, tuotetaanko oppikirjoissa stereotyyppisiä sukupuolirooleja. Sukupuoliroolin määrittäminen perustuu aiempaan tutkimukseen, ja havaintoihin yleisesti feminiiniseksi ja maskuliiniseksi jaetuista ominaisuuksista. Sukupuolen representaatiota oppikirjoissa on tutkittu heterogeenisin menetelmin (Mustapha & Mills 2015a). Tässä tutkimuksessa keskitytään sisällönanalyysiin.

6.1. Sisällönanalyysi

Sukupuolta rakennetaan koulussa aktiivisesti. Tutkimuksessa keskityn oppikirjojen rakentamaan kuvaan sukupuolesta. Palmun (2003) tavoin tarkastelen sukupuolta tekstin kautta ja tekstissä rakentuvana ilmiönä. Palmun mukaan tekstuaalisena ilmiönä sukupuoli on täynnä painotuksia, intertekstuaalisia viitteitä ja lainauksia. Näihin vaikuttavat tekstin kirjoittajien ja tulkitsijoiden omat käsitykset sukupuolesta. Oppikirjassa esiintyvä sukupuoli rakentuu erilaisista viittauksista ja hahmotelmista, joissa sukupuolta kuvataan tai siitä kerrotaan jotain. Oppikirjan kuva sukupuolesta ei ole välttämättä yhtenäinen. Sukupuolta saatetaan esittää ristiriitaisesti ja annetaan erilaisia ideoita, miten olla mies tai nainen, tyttö tai poika (Palmu 2003, 18–19). Oppikirjat eivät rakenna vain yhtä käsitystä sukupuolesta, vaan jokainen kirjan käyttäjä tuo merkitysprosessiin oman tulkintansa ja historiansa (Rossi 2003, 15). Tämän tutkimuksen tavoitteena on tutkia, noudattavatko oppikirjat uuden opetussuunnitelman tavoitteita tasa-arvosta. Tähän pyrin saamaan vastauksen sisällönanalyysillä. Analyysin kohteena olevat oppikirjat ovat kulttuurin tuotoksia ja ne ovat olemassa tutkimuksesta huolimatta. Oppikirjat eivät ole interaktiivisia eikä niiltä voi kysyä kysymyksiä. Tutkimus ei vaikuta niihin samalla tavalla kuin esimerkiksi haastattelu ihmiseen. Materiaalia on mahdollista tutkia olematta tekemisissä materiaalin tuottajan kanssa (Reinharz & Davidman 1992, 147). Käytän materiaalista termiä teksti, viitaten Rossin (2003, 14) toteamukseen mediatutkimuksessa visuaalisesta kulttuurista puhuttavan tulkittavissa olevina teksteinä.

Tuomen ja Sarajärven (2009, 91) mukaan useimmat laadullisen tutkimuksen analyysimenetelmät perustuvat sisällönanalyysiin. Sisällönanalyysissä tarkastellaan kulttuurisesti tuotettuja artefakteja

(Reinharz & Davidman 1992, 146). Sisällönanalyysin teoreettinen kehys on väljä. Sillä tarkoitetaan kirjoitettujen, kuultujen tai nähtyjen sisältöjen analyysia (Tuomi & Sarajärvi 2009, 91). Sisällönanalyysi toimii hyvin laajojen kokonaisuuksien hahmottamiseen (Tainio 2012, 203). Sen avulla voidaan myös tutkia, miten yksittäiset representaatiot toimivat laajemmassa aineistossa (Seppänen 2005, 144). Sisällönanalyysissä tavoitteena on saada tutkittavasta ilmiöstä tiivistetty ja yleistettävissä oleva kuvaus. Joskus puhutaan myös sisällönerittelystä. Sisällönanalyysilla pyritään kuvaamaan tekstien sisältöä sanallisesti. Sisällönerittelyn esitetään olevan analyysitapa, joka pyrkii kuvaamaan tekstin sisältöä kvantitatiivisesti (Tuomi & Sarajärvi, 103–106). Kuitenkin harvemmin tutkimuksissa ei tuloksia kuvailla lainkaan sanallisesti. Tämän vuoksi sisällönanalyysi ja sisällönerittelyä voi pitää toistensa synonyymeina (Seppänen 2005, 145). Käytän termiä sisällönanalyysi, sillä tutkimuksessani pyrin sekä aineiston kvantifioimiseen, että sanalliseen kuvailuun.

Tutkimuksessani yhdyn muun muassa Rossiin (2003) sekä Reinharziin ja Davidmaniin (1992), joiden mukaan kulttuurin tuotokset muokkaavat ja rakentavat normeja, eivät vain peilaa niitä. Feministinen sisällönanalyysi auttaa tunnistamaan toimintoja, joiden kautta sukupuoli kulttuurisesti rakentuu. On siis perusteltua tutkia, miten esimerkiksi naiset tai vähemmistöt stereotypoidaan tekstissä (Reinharz & Davidman 1992, 151). Sisällönanalyysi tapahtuu teorialähtöisesti. Tutkittava ilmiö, tässä tutkimuksessa sukupuoli ja seksuaalisuus on määritelty teorian mukaisesti, ja tämä teoria edelleen ohjaa tutkimuksen kulkua. Teorialähtöisessä menetelmässä aiemmin tuotettua tietoa testataan uudessa kontekstissa. Analyysin luokittelu perustuu teorialähtöisessä sisällönanalyysissä aiemmin tuotettuun tietoon, joka voi olla teoria tai käsitejärjestelmä. Tämän perusteella muodostetaan analyysirunko. Strukturoidun analyysirungon avulla aineistosta kerätään vain niitä asioita, jotka ovat osa analyysirunkoa. Näin kyetään testaamaan aiemmin tuotettua teoriaa tai käsitejärjestelmää uudessa yhteydessä (Tuomi & Sarajärvi, 97, 113). Teoriaosuudessa olen pyrkinyt myös määrittelemään maskuliiniseksi ja feminiiniseksi oletettuja ominaisuuksia. Ominaisuudet määrittelevät feminiinisen ja maskuliinisuuden kategorian. Tekstejä voi analysoida muillakin tavoin, muun muassa diskurssianalyysin keinoin. Esimerkiksi Palmu (2003) on hyödyntänyt tutkimuksessaan diskurssianalyysia.

6.2 Aineiston kvantifioiminen

Kvantitatiivinen sisällönanalyysi on tehokas työkalu toistuvien ominaisuuksien paljastamiseksi (Reinharz & Davidman, 1992). Tuloksilla voidaan kuvata kvantitatiivisesti tekstin sisältöä. Sisällön erittelyn tuloksena saadaan tietoon mitä, tai miten jostakin asiasta on kirjoitettu tai puhuttu. Tutkimuskysymyksiin vastataan määrällisten tulosten avulla. Mittaus suoritetaan frekvenssi- tai volyymimittauksena. Toisin sanoen sisällönanalyysissa lasketaan, kuinka usein jostain asiasta on kirjoitettu. Analyysi voidaan toteuttaa yksittäisten sanojen laskemisena, tai käyttää laskennan taustalla luokitusrunkoa (Eskola & Suoranta 1998, 186). Laskettavat yksiköt voivat olla mitä tahansa, kunhan ovat helposti tunnistettavissa ja esiintyvät tarpeeksi säännöllisesti, jotta niiden analyyseissa voidaan hyödyntää tilastollisia menetelmiä (Fiske 1992, 180). Luokittelu on yksi aineiston järjestämisen muoto (Tuomi & Sarajärvi 2009, 93). Luokkien määrä vaikuttaa tutkimuksen laatuun. Luokkien pieni määrä tekee luokittelusta helpompaa ja luotettavampaa. Toisaalta runsasluokkainen analyysi saattaa kuvata aineistoa paremmin mutta luokat eivät ole yhtä luotettavia (Eskola & Suoranta 1998, 170). Selkeä luokittelu antaa mahdollisuuden tutkimuksen toistettavuuteen. Luokittelukriteerien tulisi olla niin selkeitä, että kuka tahansa voisi käyttää samoja kriteereitä ja päätyä samaan lopputulokseen (Alasuutari 1994, 100). Tutkijan on kyettävä perustelemaan, miksi luokittelee jonkin johonkin luokkaan (Eskola & Suoranta 1998, 174).

Omassa tutkimuksessani perehdyn oppimateriaaleissa esiintyvien hahmojen sukupuoleen. Tutkimukseni luokat ovat selkeitä ja perustuvat olemassa olevaan teoriaan. Päämääränä on havainnoida, kuinka usein kuvituksessa ja tekstissä esiintyy feminiinisiä ja maskuliinisiä henkilöitä ja hahmoja, tai hahmoja, joiden sukupuoli ei ole selkeästi havaittavissa. Olen määritellyt feminiiniseksi ja maskuliiniseksi oletettuja asioita tutkimuksen teoriaosuudessa, ja luokittelu tapahtuu näiden ominaisuuksien perusteella. Olen koonnut ominaisuuksia taulukkoon 1. Näiden auki kirjoitettujen ominaisuuksien perusteella pyrin jaottelemaan kirjojen sivuilla esiintyviä hahmoja luokkiin. Mikäli hahmo ei omaa stereotyyppisiä ominaisuuksia, eikä mene selkeästi feminiiniseen tai maskuliiniseen luokkaan, merkitään hahmo neutraaliksi.

Tutkimukseni menetelmä mukailee Tainion ja Teräksen (2010) tekemää tutkimusta, jossa pyrittiin selvittämään sukupuolenrepresentaatioita matematiikan, äidinkielen ja oppilaanohjauksen oppimateriaaleissa. Vastaavalla tavalla aineistoa ovat kvantifioineet sukupuolen perusteella esimerkiksi Lahelma (1992) ja Palmu (2003). Myös useissa pro gradutöissä on tutkittu sukupuolta

kvantifioinnin kautta (esim. Dementjeff 2011, Lehtinen 2011, Paulin 2011, Teitto-Tuckett 2005, Sumu 1968). Omassa tutkimuksessani aineiston kvantifioiminen tapahtuu kahdessa vaiheessa. Ensiksi tarkastelen sukupuolta oppikirjojen kuvien kautta. Seuraavassa vaiheessa perehdyn tekstissä esiintyviin sukupuolittaviin sanoihin. Suomenkielessä ei ole kieliopillista sukua. Tämä lisäsi luokkien määrittelyn painoarvoa. Oppikirjaa selaillessa on vaikeampi arvioida sukupuolivinoumaa kirjoitetusta tekstistä kuin kuvituksen kautta (Tainio 2012, 208). Kuitenkin molemmat ovat tärkeässä roolissa sukupuolen rakentajina.

Taulukko 1. Sukupuoliin usein liitetyt stereotyyppiset ominaisuudet.

Maskuliiniset ominaisuudet		Feminiiniset ominaisuudet	
Ulkoiset	Sisäiset	Ulkoiset	Sisäiset
-Lihakset -Lyhyet hiukset -Vaateuksessa värit: tummansininen vaaleansininen vihreä ruskea harmaa musta	-Aktiivinen -Hallitseva -Kova -Vahva -Reipas -Looginen ajattelu -Valta -Menestys -Tunteet hallitseva -Kiinnostunut teknologiasta ja luonnontieteistä	-Rinnat -Pitkät hiukset -Meikkaaminen -Kauniit ja huolitellut vaatteet Vaateuksessa värit vaaleanpunainen kirkkaat värit	-Passiivinen -Altistuva -Heikko -Tunteikas -Kiltti -Äitiys -Hoivavietti -Luonnonsuojelun arvostus -Toimii yksityisessä tilassa (kotona)

Hahmoista pyrin tunnistamaan sukupuolen ulkoisten tekijöiden tai kuvatekstin perusteella. Tutkimuksessani olen määritellyt feminiinisiksi ja maskuliinisiksi oletetut ominaisuudet olemassa olevan teorian avulla (taulukko 1). Näiden ominaisuuksien perusteella hahmottelen feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen luokat. Kolmanteen luokkaan kuuluvat hahmot, joiden sukupuolta ei voi määrittää. Muut-luokkaan lukeutuvat andogyynit hahmot, sekä hahmot, joiden sukupuolta ei voi selkeästi kuvan tai tekstin perusteella määrittää. Tällaisiin lukeutuvat esimerkiksi hyvin kaukaa kuvatut hahmot. Kuvat, joissa esiintyy ihmisiä kaukaa katseltuna, ovat haasteellisia sukupuolijäsenyyksen kannalta. Näissä tilanteissa maskuliiniset ja feminiiniset hahmot tunnistetaan parhaan mukaan. Taustalla olevat henkilöt, joiden sukupuoli ei ollut yksiselitteisesti tunnistettavissa, luokiteltiin luokkaan 'muut'. Epäselvissä tilanteissa apua sukupuolen tunnistamiseen sai myös kuvateksteistä. Maantieteen oppikirjoissa kuvataan usein massoja. Massasta jokaisen hahmon laskeminen ja sukupuolittaminen ei ole mielekäästä, eikä edes mahdollista. Tämän vuoksi otin

sukupuolijäsennykseen mukaan vain kuvat, joissa laskettavia hahmoja esiintyi alle 50. Laskettavan hahmon ruumiin tai pään oli erotuttava selkeästi, jolloin hahmo oli mahdollista ottaa laskuihin mukaan. Laskettavat pisteet kaukaisuudessa eivät olleet osa laskentaa. Suurin osa kaukaa kuvatuista ihmisistä meni luokkaan muut, sillä sukupuolta on tässä tilanteessa erittäin vaikea määrittää sortumatta stereotypiointiin. Neutraalien hahmojen määrä oli suuri, eikä riittävän tarkka, minkä vuoksi määrällisessä tarkastelussa keskitytään tarkastelemaan sukupuolittuneiden hahmojen määrää. Massoja kuvaavia kuvia tarkastellaan tuloksissa omassa osiossaan, ja tarkastellaan, esiintyykö kuvassa sekä maskuliinisia, feminiinisiä että muita hahmoja.

Tainio ja Teräs (2010) ovat sisällyttäneet eläimet ja fiktiiviset hahmot sukupuolijäsennykseensä perustellen, että oppikirjoissa esiintyvistä fiktiivisistä hahmoistakin suurin osa on maskuliinisia. Omassa tutkimuksessani en ole ottanut eläimiä laskentaan mukaan. Tarkasteltavissa kirjoissa on kuvia sekä oikeista että piirretyistä eläimistä. Näiden sukupuolen määrittäminen olisi haastavaa, minkä vuoksi suurin osa eläimistä pitäisi tulkita sukupuolettomiksi. Tästä syystä eläinhahmot jäivät laskennan ulkopuolelle. Eläinten lisäksi sukupuolittamatta jäivät erilaiset monumentit ja ihmisen kaltaiset hahmot kuten robotti ja lumiukko. Esimerkiksi Pepper-robotti, Pääsiäisaarten Moai-patsaat, Vapaudenpatsas, Kristuspatsas sekä Egyptin pyramidien patsaita ei laskennassa otettu huomioon. Päätökseen vaikuttivat *Maa Suomesta Maailmalle*- kirjassa esiintyvät Rautatieaseman kuuluisat kivimiehet (s. 33). Kuvatekstissä puhutaan kivipatsaista, jolloin patsaiden sukupuoli jää arvoitukseksi. Toki paljaan ylävartalon omaavat patsaat omaavat maskuliinisia ominaisuuksia, joten ne olisi ollut mahdollista sijoittaa maskuliiniseen luokkaan. Kuvien sisällönanalyysissä keskityttiin selkeyden vuoksi ihmishahmoihin.

Aineiston määrällisen tutkimuksen toisessa vaiheessa laskin kirjoissa esiintyvien sukupuolittavien sanojen määrän. Tainio ja Teräs määrittelevät sukupuolittaviksi sanoiksi ne erisnimet, joista nimetyn sukupuoli käy ilmi, sekä muut sukupuolittavat sanat, joiden avulla ilmastaan sukupuolta (esim. äiti, poika, kuningas, lentoemäntä). Tämän lisäksi etsin viittaukset nais- ja miespuolisiin historiallisiin henkilöihin sekä fiktiivisiin hahmoihin. Tainio ja Teräs ovat tehneet eron lasten ja aikuisten välille. Omassa tutkimuksessa en vastaavaa jaottelua ole hyödyntänyt. Feminiinisiin hahmoihin lukeutuvat sekä tytöt että naiset ja samalla lailla maskuliinisiin hahmoihin pojat ja miehet. Sukupuolittuneista sanoista laskuihin otettiin vain henkilöihin viittaavat sanat. Esimerkiksi Kristiinankaupunki, äidinkieli ja jokamiehenoikeus jäivät laskujen ulkopuolelle.

6.3 Laadullinen analyysi

Tutkittaessa sukupuolta kvantitatiivisin menetelmin, nousee esiin useita ongelmia. Sukupuolen kvantifioiminen on osin vallassa olevan feministisen tutkimuksen vastainen, sillä siinä sukupuoli ymmärretään luokiteltavaksi kategoriaksi eikä sosiaaliseksi ja kielessä rakentuvaksi. Vaikka määrällinen analyysi rakentaa luokkia ja jakaa asioita kokonaisuuksiksi, sen avulla voidaan tuottaa feministiselle tutkimukselle tärkeää sovellettavaa tietoa. Kvantifioinnin taustalla on halu osoittaa tilastollisesti, että naisten ja miesten epätasa-arvo on totta (Aslama 2006, 47–61). Kvantitatiivinenkin analyysi lepää kvalitatiivisten ja teoreettisten valintojen päällä (Seppänen 2005, 155). Sukupuolittuneiden sanojen laskeminen antaa kuvan sukupuolen representaatiossa oppikirjoissa. Määrällisen analyysin avulla on mahdollista saada yleiskäsitys, kuinka paljon maskuliinisista ja feminiinisistä hahmoista keskustellaan oppikirjojen sivuilla (Tainio, 2012, 208). Kuitenkin tutkimukset ovat osoittaneet sekä feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen määrissä että laadussa olevan eroja. Feminiiniset hahmot eivät toimi yhtä laajalla alalla kuin maskuliiniset hahmot (Palmu 2003, 131). Tämän vuoksi aineisto on käsiteltävä myös laadullisin menetelmin. Kun määrällinen tutkimus on vastannut kysymykseen ”mitä”, laadullisella analyysillä vastataan ”miten ja miksi”.

Visuaalisen kuvan ja tekstin tulkinta eroavat hieman toisistaan. Kuvaa katsotaan kokonaisuutena, kun taas tekstiä luetaan lineaarisesti. Kummastakin etsitään havainnoitavasta representaatiosta merkityksellisiä yksityiskohtia (Seppänen 2005, 149). Tutkimuksen ensimmäisessä vaiheessa kvantifioin aineiston, ja laskin, kuinka monta feminiinistä, maskuliinista ja neutraalia hahmoa kirjojen sivuilla esiintyi. Seuraavassa vaiheessa oli tarpeen analysoida millaisissa rooleissa tunnistetut naiset ja miehet esiintyivät. Rooleja olivat pääsääntöisesti toiminnalliset roolit, kuten ammatit. Useassa kohtaa kuvateksti antoi viitteitä kuvassa esiintyvän hahmon toiminnasta, mikä auttoi roolin luokittelussa. Kaikissa kuvissa olevaa toimintaa ei kuvailtu kuvatekstissä, jolloin toiminta piti määritellä. Näissä tilanteissa rooli määritettiin parhaan mukaan. Esimerkiksi vapaa-ajallaan urheilua harrastavat hahmot saivat urheilijan roolin. Ammatikseen tai kilpailuihin osallistuvat urheilijat luokiteltiin huippu-urheilijoiksi. Tuloksissa pohditaan urheilijoiden lajeja sukupuolittumisen näkökulmasta. Kuvien lisäksi tekstissä hahmoja kuvattiin erilaisissa rooleissa.

Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, tuottavatko uuden opetussuunnitelman mukaiset oppikirjat sukupuolistereotypioita. Sukupuolittuneiden hahmojen määrän ja toiminnan tarkastelun lisäksi on

aiheellista tutkia myös tuottavatko kirjat heteronormatiivisuutta. Tässä auttoi sukupuolittuneiden hahmojen tunnistaminen ja hahmojen asettelu varsinkin kuvituksessa. Heteronormatiivisuuksien paljastamiseksi kiinnitin erityistä huomiota perhekuvauksiin. Koostuvatko kirjoissa esiintyvät pariskunnat aina maskuliinisesta ja feminiinisestä hahmosta, onko perheessä aina isä ja äiti.

Sisällönanalyysissä etsitään tekstistä merkityksiä. Sen avulla on mahdollista luokitella aineisto helposti lähestyttävään muotoon. Aiemmin tekemiäni havaintoja sukupuolesta hyödynsin aineiston laadullisessa tarkastelussa. Tainion ja Teräksen (2010) tavoin etsin myös tekstistä kohtia, joissa kerrotaan tasa-arvosta. Tasa-arvosta kirjoittava kirja ei ole sukupuolisokea, vaan myöntää tasa-arvon olevan päämäärä. Tasa-arvosta kertovia kirjojen kohtia kuvaillaan tulososiossa.

7. Tulokset

Tulokset esitellään aloittaen kuvituksesta. Kuvituksen jälkeen esitellään teksteistä löytyneet sukupuolittuneet sanat kirjoittain ja tarkastellaan kirjoissa esiintyviä sukupuolten tasa-arvoon viittaavia kohtia. Sekä kuvituksesta että sukupuolittuneista sanoista on poimittu hahmojen toistamia rooleja. Näitä vertaillaan tuloksien yhteenvedossa.

7.1 Sukupuolittuneet kuvat

Analysoimissani maantiedon oppikirjoissa oli paljon luonto- ja maisemakuvien lisäksi erilaisia kaavioita ja tilastoja. Ihmisiä ei ollut kuvattuna läheskään jokaisella aukeamalla. Määrälliset tulokset olen pyrkinyt esittämään taulukoissa selkeyden varmistamiseksi (taulukko 2 & 3). Tutkimuksen tarkoitus ei ole arvostella kirjoissa tehtyjä valintoja, vaan purkaa oppikirjojen rakentamaa kuvaa sukupuolesta. Kirjoja tarkastellaan yhtenä sukupuolirooleja rakentavana kokonaisuutena. Tuloksia esitellään kirjakohtaisesti mutta pohditaan kokonaisuutena.

Sekä *Maa-* että *Geoidi*-sarjassa esiintyi feminiinisiksi ja maskuliinisiksi oletettuja hahmoja. Tämän lisäksi kummankin kirjasarjan kirjoista löytyi lukuisia hahmoja, joiden sukupuolta ei voinut kuvasta tunnistaa. Tällaisia hahmoja olivat esimerkiksi takaapäin tai hyvin kaukaa kuvatut hahmot. Kuvituksessa esiintyi kaikissa kirjoissa suurelta osin neutraaleja hahmoja. Tähän voi vaikuttaa maantiedon luonne esitellä erilaisia kulttuureita, jolloin useissa kuvissa kuvattiin suurempia ihmisryhmiä.

Sukupuolta ei aina voinut selkeästi määrittää läheltäkään kuvatuista hahmoista. Pyrin jättämään omat ennakkoluuloni taakseni, ja määritin herkästi hahmoja neutraaliin luokkaan, jos esitetty hahmo ei ollut selkeästi mies tai nainen. Selkeimmin maskuliiniseksi hahmoksi sukupuolittavia piirteitä olivat parta, kalju päälaki ja leveät hartiat. Feminiinisten hahmojen merkittävimmät piirteet olivat rinnat, korut, ripset ja mekko tai hame vaatetuksena. Massoja esittäviä kuvia tarkasteltiin erikseen (hahmoja erotettavissa >50) eikä niitä huomioitu määrällisessä tarkastelussa. Tämä vaikuttaa maskuliinisten, feminiinisten sekä sukupuolittamattomien hahmojen absoluuttisiin ja suhteellisiin määriin. Kaikissa kirjoissa feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen määrissä oli selkeä ero. Joukkoja kuvaavien kuvien laskeminen mukaan ei olisi muuttanut tulosta, sillä näissä kuvatut hahmot olisivat pääsääntöisesti kuuluneet luokkaan muut. Tarkkaa lukua tärkeämpi on kuvien lähettämä viesti. Kvantitatiivisen tarkastelun tärkeimpänä havaintona voidaan pitää tulosta, että lähes kaikissa kirjoissa maskuliinisia hahmoja esiintyi feminiinisiä enemmän.

Taulukko 2. Sukupuolittuneet hahmot kuvituksessa analysoiduissa oppikirjoissa

	Maskuliiniset		Feminiiniset		Neutraalit	
	Määrä	Osuus	Määrä	Osuus	Määrä	Osuus
Maa Elämän planeetta	76	46 %	40	24 %	49	30 %
Maa Kotina maailma	206	37 %	131	23 %	225	40 %
Maa Suomesta maailmalle	134	26 %	96	19 %	287	55 %
Geoidi Elämän edellytykset	41	18 %	56	25 %	131	57 %
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	122	29 %	78	19 %	213	52 %
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	134	38 %	76	21 %	144	41 %

Kirjoissa esiintyneiden hahmojen määrissä oli suuria eroja (taulukko 2). *Maa Elämän planeetta*-kirjassa hahmojen kokonaismäärä oli pienin (165), kun taas suurin määrä laskettavia hahmoja löytyi saman kirjasarjan seuraavasta *Kotina maailma*-osasta. *Maa Elämän planeetta* oli myös ainoa kirja, jossa hahmojen muut-luokka ei ollut suurin. Kirjan hahmoista selkeä enemmistö oli maskuliinisia. Kirjassa ei myöskään ollut kuin yksi joukkiota esittävä kuva, mikä olisi voinut selittää laskennallisten hahmojen vähyden. Neutraalien hahmojen osuudet osuivat kirjoissa välille 30–57% (taulukko 2). Maskuliinisten hahmojen osuudet olivat kirjoissa 18–46%. Feminiinisten hahmojen osuuksien välillä ei ollut yhtä suurta vaihtelua ja osuudet olivat välillä 19–25%.

Jos tarkastellaan vain sukupuolittuneiden hahmojen osuuksia, olivat feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen osuudet kirjoissa samalla tasolla, pois lukien *Geoidi Elämän edellytykset*-kirjan. Kirja oli tarkastellusta aineistosta ainoa, jossa feminiinisiä hahmoja esiintyi maskuliinisia hahmoja enemmän. Taulukosta 3 voidaan huomata muiden kirjojen maskuliinisten ja feminiinisten hahmojen osuuksien olevan samaa luokkaa. Maskuliinisten hahmojen osuudet sukupuolittuneista hahmoista ovat noin 60 % ja feminiinisten 40 %. *Geoidi Elämän edellytykset*-kirjassa sukupuolten osuudet olivat toisin päin, maskuliinisia hahmoja on 42 % ja feminiinisiä hahmoja 58 % sukupuolittuneista hahmoista.

Taulukko 3. Sukupuolittuneiden hahmojen sukupuolijakauma kuvituksessa.

	Maskuliiniset	Feminiiniset
Maa Elämän planeetta	66 %	34 %
Maa Kotina maailma	61 %	39 %
Maa Suomesta maailmalle	58 %	42 %
Geoidi Elämän edellytykset	42 %	58 %
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	61 %	39 %
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	64 %	36 %

Taulukko 4. Sukupuolet joukkioita esittävässä kuvissa.

Kuva	Esiintyykö kuvissa tasaisesti eri sukupuolia?	Enemmistö
Maa Elämän planeetta	s. 70 Ranta	Ei tunnistettavissa -
Maa Kotina maailma	s. 24 katu Nigeriassa	Kyllä -
	s. 117 katu kehitysmaassa	Kyllä -
Maa Suomesta maailmalle	s. 119 Oulun tori	Kyllä -
	s. 215 EU:n täysistunto	Kyllä -
Geoidi Elämän edellytykset	s. 23 Kiinan muuri	Ei tunnistettavissa -
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	s. 38 Kallio Blockfest Sörnäsissä	Kyllä -
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	s. 6 katu Tokiossa	Kyllä -
	s. 12 katu Nigeriassa	Ei tunnistettavissa -
	s. 24 työmaa Arabiemiirikunnissa	Ei Enemmistö maskuliinisia
	s. 41 pakolaisalus Välimerellä	Ei Enemmistö maskuliinisia
	s. 48 tapahtuma Teurastamolla	Kyllä -
	s. 57 lentokenttä Turkissa	Kyllä

Hahmojen absoluuttisissa määrissä ja näistä lasketuissa suhteellisissa osuuksissa ei huomioitu yli 50 ihmistä esittäviä kuvia. Kaikissa kirjoissa oli vähintään yksi laskennan ulkopuolelle jäänyt kuva. *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*- kirjassa laskujen ulkopuolelle jäi kuusi kuvaa. Suurta määrää ihmisiä kuvaavien kuvien hahmojen sukupuolittaminen oli epävarmaa, minkä vuoksi niitä on tarkasteltu erikseen. Kuvien tiedot esitetään taulukossa (4), joten niitä ei ole jätetty täysin huomiotta. Kaikista kuvista ei ole mahdollista erottaa esiintyvien hahmojen sukupuolta. Näissä kuvissa hahmot ovat piirrettyjä (*Maa Elämän Planeetta* s. 70) tai heidät on kuvattu niin kaukaa, että tunnistaminen on mahdotonta (*Geoidi Elämän edellytykset* s. 23 & *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit* s. 12). Kuvissa esiintyvien hahmojen tarkka laskeminen ja sukupuolittaminen olisivat arvailua, minkä vuoksi tuloksiksi on kirjattu vaikutelma sukupuolittuneisuudesta. Suurimassa osasta kuvissa esiintyi eri sukupuolia. *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit* kirjassa oli kaksi suurta joukkoa ihmisiä esittävää kuvaa (s.

24 & s. 41), joissa suurin osa kuvassa esiintyvistä hahmoista olisi luokiteltu maskuliinisiksi. Kaikkien hahmojen sukupuolta ei ollut mahdollista olettaa, minkä vuoksi maskuliinisten hahmojen lisäksi kuvissa esiintyi neutraaleja hahmoja. Toinen kuvista kuvasi siirtotyöläisiä Arabiemiirikunnissa rakennustyömaalla. Toinen maskuliinivoittoinen kuva kuvasti salakuljettajien täyteen lastaamaa pakolaisalusta Välimerellä.

7.2 Sukupuoliroolit kuvituksessa

Sukupuolittuneiden hahmojen laskeminen paljastaa, onko kirjassa sukupuolivinoumaa. Kuitenkin laskennassa on vaara subjektiivisuuteen, eivätkä maskuliinisten ja feminiinisten hahmojen luokat ole toisen laskemana välttämättä samat. Sukupuolittuneiden hahmojen tunnistaminen antoi arvokasta tietoa tutkimuksen seuraavaan vaiheeseen. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, tuottavatko oppimateriaalit sukupuolirooleja. Tämän vuoksi kirjasin ylös millaisissa rooleissa sukupuolittuneet hahmot toimivat (taulukko 5). Taulukossa on eroteltu sukupuoliroolien eriytyminen sukupuolittuneille hahmoille. Hahmot voivat toimia samaan aikaan useassa luokiteltavassa roolissa. Kaikki kirjoissa esiintyvät hahmot eivät tuottaneet roolia. Taulukkoon on tuotu vain toimintaa tai asemaa kuvaavat roolit. Pääsääntöisesti roolit ovat ammatteja. Taulukko mahdollistaa sekä kirjakohtaisen tarkastelun, että koko aineistossa esiintyvien sukupuoliroolien vertailun. Tuloksia tarkastelen aluksi kirjakohtaisesti, minkä jälkeen tarkastelen rooleja kokonaisuutena.

Sukupuolittuneisiin hahmoihin sidotut roolit on luokiteltu ja värikoodattu niin, että on mahdollista tunnistaa, esiintyykö sama rooli toisella tarkastelluista sukupuolista jossain muualla aineiston kuvituksessa, vai esiintyykö rooli k vain yhdellä sukupuolella. Kuvituksessa esiintyvien roolien tarkastelun yhteenvedossa aineiston roolijakauma on jaoteltu sukupuolittain (taulukko 6).

Taulukko 5. Sukupuoliroolit kuvituksessa. *Lihavoituna ovat roolit, joissa samassa kirjassa toimii sekä maskuliininen että feminiininen hahmo. Lihavoituja sanoja seuraavat roolit esiintyvät kirjassa vain feminiinisellä tai maskuliinisella hahmolla. Kursivoidut roolit esiintyvät koko aineistossa vain yhdellä sukupuolella. Sinisellä kursivoidut roolit esiintyvät aineistossa vain feminiinisillä hahmoilla, punaisella kursivoidut vain maskuliinisilla hahmoilla. Neutraaleja hahmoja ei ole otettu rooleissa huomioon.*

	Maskuliiniset roolit	Feminiiniset roolit
Maa Elämän planeetta	opiskelija/oppilas, urheilija, opettaja, huippu-urheilija, metsästäjä, viljelijä, asiakas, geologi, vedenhakija, <i>paimen, kuljettaja, arkeologi, löytöretkeilijä</i>	Oppilas/opiskelija, urheilija, opettaja, toimittaja, keräilijä, myyjä, retkeilijä, rakentaja, <i>astronautti, geisha</i>
Maa Kotina maailma	lääkäri, viljelijä, asiakas, turisti, pakolainen, oppilas/opiskelija, retkeilijä, teollisuuden työntekijä, metsästäjä, keräilijä, isä, urheilija, jätteenkäsittelijä, myyjä, muusikko kaivostyöläinen, koditon, <i>ikkunanpesijä, parturikampaaja, metsuri, pelastaja, siirtotyöläinen, diplomaatti, paimen, munkki, sotilas, kalastaja</i>	lääkäri, viljelijä, asiakas, turisti, pakolainen, oppilas/opiskelija, retkeilijä, teollisuuden työntekijä, metsästäjä, keräilijä, äiti, jätteenkäsittelijä, asiakaspalvelija, ompelija, <i>kahvipavunjauhaja, geisha</i>
Maa Suomesta maailmalle	viljelijä, oppilas/opiskelija, turisti, asiakaspalvelija, ompelija, huippu-urheilija, kierrättäjä, geologi, keräilijä, aktivisti, sotalapsi, vallanpitäjä, isä, kaivostyöntekijä, metsästäjä, teollisuustyöntekijä, vallanpitäjä, <i>kalastaja, sotilas, näyttelijä, kuvaaja, turvapaikanhakija, kartoittaja</i>	viljelijä, oppilas/opiskelija, turisti, asiakaspalvelija, ompelija, huippu-urheilija, kierrättäjä, geologi, keräilijä, aktivisti, sotalapsi, vallanpitäjä, äiti, opettaja, myyjä, urheilija, koditon, <i>malli, insinööri, projektipäällikkö, hoitaja,</i>
Geoidi Elämän edellytykset	viljelijä, myyjä, asiakas, turisti, retkeilijä, oppilas/opiskelija vedenhakija, jätteenkäsittelijä, vallanpitäjä, <i>pyykinpesijä</i>	viljelijä, myyjä, asiakas, turisti, retkeilijä, oppilas/opiskelija, vedenhakija, äiti, maantieteilijä, kaivostyöntekijä, teollisuudentyöntekijä, <i>astronautti</i>
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	retkeilijä, oppilas/opiskelija, urheilija, turisti, myyjä, asiakas, opettaja, viljelijä, metsästäjä, <i>paimen, tarjoilija, kalastaja, metsuri, poliisi</i>	retkeilijä, oppilas/opiskelija, urheilija, turisti, myyjä, asiakas, huippu-urheilija, muusikko
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	viljelijä, turisti, myyjä, asiakas, fani, aktivisti, oppilas/opiskelija, kaupunkisuunnittelija, pakolainen, urheilija, turvatarkastaja, vallanpitäjä, isä, rakentaja, muusikko, keräilijä, <i>metsuri, kuljettaja, sotilas, diplomaatti, opas, poliisi</i>	viljelijä, turisti, myyjä, asiakas, fani, aktivisti, oppilas/opiskelija, kaupunkisuunnittelija, pakolainen, urheilija, turvatarkastaja, vallanpitäjä, äiti, jätteenkäsittelijä, <i>yrittäjä, puuseppä</i>

7.2.1 Roolit kuvituksessa *Maa Elämän planeetta*-kirjassa

Maa Elämän planeetta-kirjassa laskettavien hahmojen määrä oli pieni, minkä vuoksi hahmoja ei esiintynyt monissa rooleissa. Kirjassa esiintyi sekä maskuliinisia että feminiinisiä hahmoja opettajana, oppilaana ja urheilijana. Urheilijan roolin saivat hahmot, jotka kirjan sivuilla osoittavat urheilullisuutta. Maskuliiniset hahmot pelaavat salibandya (s.7). Heidän lisäksi kentällä on hahmoja, joiden sukupuoli jäi tunnistamatta. Samalla sivulla pojan seinällä on juliste jääkiekkopelaaja Teemu Selänteestä. Selänne on luokiteltu huippu-urheilijaksi. Urheiluun on luokiteltu myös sukellus, jota harrastavat sekä feminiininen että maskuliininen hahmo. (s. 26). Feminiininen hahmo harrasti myös rullalautailua (s. 96).

Koulumaailmasta on löydettävissä sukupuolittuneita hahmoja opettajan ja oppilaan roolissa. Feminiininen opettaja toimi nykyaikana (s. 107) ja maskuliininen opettaja löytyi antiikista (s. 85). Molempien opettajien oppilaina esiintyi feminiinisiä ja maskuliinisia hahmoja. Oppilaita kuvattiin kuuntelijan roolissa sekä itsenäisinä työskentelijöinä. Sekä feminiininen että maskuliininen hahmo kuvataan pitämässä esitelmää (s. 107 & 110) sekä tekemässä itsenäistä tutkimusta (s. 109 & 110).

Kirjassa esitetään myös historiallista kehitystä (s.85), jossa maskuliininen hahmo on esitetty perinteisen metsästäjän roolissa, kun feminiininen hahmo toimii keräilijänä. Muita kirjassa esiintyviä stereotyyppisiä rooleja maskuliinisilla hahmoilla ovat viljelijä, paimen ja kuljettaja. Feminiinisten hahmojen stereotyyppisistä toiminnasta esitetään myyjän (s. 85) sekä geishan (s. 78) tehtävät. Kirjassa kuvataan historiallisia tapahtumia ja niiden lisäksi esitellään useita historian suurmiehiä. Useimmat historian suurmiehet esiintyvät tekstissä, joten niitä käsitellään seuraavassa kappaleessa. Kuvituksen kautta esitetään etelänavan valloituksesta haaveillut löytöretkeilijä (s. 14), joka tekstissä esitetään maskuliiniseksi.

Kirjassa esitellään myös Kuuhun vuonna 1969 laskeutuneen Apollo 11:sta astronautti (s. 25). Astronauttia ei kuitenkaan nimetä, vaan se jää oppilaan tehtäväksi. Astronautti ei saa automaattisesti maskuliinista leimaa ja suurmieshistorian kerronta jää tässä kohtaa pois. Tehtävänannossakaan ei puhuta miehistöstä, vaan pyydetään oppilasta selvittämään Apollo 11:sta astronauttien nimet. Vaikka avaruuslennon jäsenistö todellisuudessa koostui pelkästään miehistä, sitä ei oppilaalle suoraan kerrota. Kirjassa esiintyy sukupuolittamattoman astronautin lisäksi feminiininen astronautti. Astronautti nimetään kuvatekstissä Tracy Caldwell Dysoniksi (s. 7).

Maskuliinisilta hahmoilta tunnistettiin 13 toiminnallista roolia ja feminiinisiltä 10. Kulttuurin luomia sukupuolistereotypioita rikkovia roolejakin löytyi. Maskuliininen hahmo kuvattiin vedenhakijana (s. 27) ja feminiininen hahmo rullalautailevana nuorena (s. 96) ja paikkatietoaineistoa hyödyntävänä rakentajana (s. 108). Rullalautailija on luokiteltu urheilijaksi. Rullalautailua saatetaan pitää stereotyyppisesti poikien ja miesten harrastuksena.

7.2.2 Roolit kuvituksessa *Maa kotina maailma*-kirjassa

Maa Kotina maailma-kirjassa laskettavia hahmoja esiintyi tutkittavista kirjoista määrällisesti eniten. Useat sukupuolittuneet hahmot oli myös kuvattu toiminnallisina. Maskuliinisille hahmoille oli mahdollista erottaa 27 toiminnallista roolia. Feminiiniset hahmot esiintyivät 16 eri roolissa. Lääkärin, viljelijän, asiakkaan, turistin, pakolaisen, oppilaan ja opiskelija, retkeilijän, teollisuuden työntekijän sekä metsästäjän rooleissa esiintyi sekä maskuliinisia että feminiinisiä hahmoja. Viljelijää lukuun ottamatta näissä rooleissa esiintyi sukupuolittuneita hahmoja suhteellisen tasaisesti. Feminiininen hahmo esiintyi viljelijänä yhdessä kuvassa (s. 73). Maskuliinisia hahmoja esiintyi viljelijänä sen sijaan kolmesti (s. 75, 76 & 83).

Kirjassa ei kuviteta historiaa, eikä esitellä historiallisia metsästäjä-keräilijä-kulttuureita. Sen sijaan esitellään nykymaailman kulttuureita, joissa kuka tahansa voi toimia keräilijänä tai metsästäjänä. Kuvassa (s. 37) aboriginaalityttö esittelee saalistaan. Maskuliiniset hahmot pyydystävät sirkkoja verkoilla (s. 74). Feminiininen hahmo (s. 47) ja maskuliininen hahmo (s. 68) toimivat molemmat keräilijöinä poimimassa luonnon antimia. Sivun 47 feminiininen hahmo on keräilijän roolin lisäksi myös retkeilijän roolissa.

Rooleista olen erottanut äidin ja isän. Ne voisivat olla yhdessä luoda vanhemman roolin. Kirjoissa kuitenkin tuodaan äitiyttä selkeästi isyyttä enemmän esille. Lasta kantava tai ohjaava äiti esiintyy kirjassa seitsemän kertaa (s. 7, 20, 22, 34, 43, 99, & 129). Lasta kantava isä esiintyy vain sivulla 129.

Stereotyyppisiä maskuliinisia rooleja toistetaan kirjassa maskuliinisilla hahmoilla. Maskuliininen hahmo toimii paimenena (s. 37, 71, 76, 77, 99 & 134), kalastajana (s. 42 & 63), kaivostyöläisenä (s. 52 & 59), metsurina (s. 82), pelastajana (s. 135) tai sotilaana (s.39), ammateissa joissa harvoin esitetään feminiinisiä hahmoja. Feminiinisiä hahmoja ei myöskään nähdä urheilemassa. Maskuliiniset hahmot harrastavat kirjassa jalkapalloa (s. 16) ja hiihtoa (s. 34). Stereotyyppisiä feminiinisiä rooleja toisintavat kirjassa geisha (s. 43) ja ompelija (s. 109).

Stereotyyppisiä oletuksia sukupuolirooleista pidetään yllä esittämällä kansainvälisessä tapaamisessa vain pukumiehiä (kuva 3). Rooliluokituksessa hahmot saivat diplomaatin roolin. Todellisuudessa hahmot voivat olla myös kansainvälisiä yritysjohtajia. Sarjakuvamaisesti esitetyssä tapahtumaketjussa suomalainen diplomaatiksi oletettu Kimmo tapaa japanilaisen Akiran (kuva 3). Sarjakuvassa leikitään kulttuurien eroilla eikä niinkään keskitytä sukupuoleen. Maskuliinisuus tilanteessa on kuitenkin odotettua, minkä vuoksi sitä voi pitää tärkeänä esimerkkinä sukupuoliroolien rakentajana. Sama sarjakuva esiintyy vielä uudelleen kirjan takakannessa. Diplomaatiksi on luokiteltu myös Iso-Britannian väestön kasvua esittävän kuvaajan kuvituksena esiintyvä pukuun pukeutunut mies (s. 123).

Kuva 3: Kulttuurien tuntemuksen tärkeys. Kuvitusta kirjasta *Maa kotina maailma* (s. 35)

Sukupuolirooleja pyritään myös kuvituksessa purkamaan. Elinkeinorakennetta kuvatessa maskuliininen hahmo edustaa kuvituksessa oletuksien mukaisesti maataloutta ja teollisuutta (s. 81). Feminiininen hahmo sen sijaan on piirretty stereotyyppiseksi sihteeriksi ja on tässä luokiteltu asiakaspalvelijan rooliin palveluelinkeinon edustajana. Seuraavalla sivulla rooleja on purettu (s.82). Alkutuotannossa metsurina työskentelee yhä mies, mutta teollisuudessa työskentelee naisia ja palveluammattissa parturikampaajana miehiä. Maa-sarjan toisessa osassa esitetään edellisen osan tavoin sukupuoleton astronautti (s. 93). Sukupuolitetuksi rooliksi ei ole luokiteltu matkustamismuotoa. Huomionarvoista kuitenkin on, että kirjassa bussi määritellään kaikkien liikkumismuodoksi (s. 12).

7.2.3 Roolit kuvituksessa *Maa Suomesta maailmalle*-kirjassa

Maa Suomesta maailmalle oli tarkastelluista kirjoista sivumäärältään laajin. Sukupuolittuneet hahmot esiintyivät useissa toiminnallisissa rooleissa. Feminiinisille ja maskuliinisille hahmoille yhteisiä rooleja olivat viljelijä, oppilas/opiskelija, turisti, asiakaspalvelija, ompelija, huippu-urheilija, kierrättäjä, geologi, keräilijä, aktivisti, sotalapsi ja vallanpitäjä. Viljelijöitä kuvataan sekä nykyisyydessä että menneisyydessä. Suomalaisuuden muutosta kuvataan sarjakuvan avulla, jonka otsikkona on ”Alussa oli suo, kuokka ja Jussi... suomalaisuus muuttuu!” (s.133). Alussa tosiaan Jussi oli kyntämässä pellolla kuokkansa kanssa, viljelytekniikoiden kehittyessä maskuliiniseksi

hahmoksi luokiteltu maanviljelijä käyttää apunaan traktoria. Nykyisestä viljelykulttuurista tuodaan esiin myös pienviljely, jota harjoittavat maskuliiniset ja feminiiniset hahmot (s. 93). Lähellä tuotettua ruokaa kehutaan ekologiseksi. Pienviljelyn lisäksi maskuliiniset ja feminiiniset hahmot osallistuvat kierrätykseen yhdessä (s. 93). Toisessa kuvassa maskuliininen hahmo (oletetusti isä) auttaa tytärtään istuttamaan kasvin (s. 181). Maskuliinisten ja feminiinisten hahmojen esitetään välittävän ympäristöstään. Tämän todistaa myös maskuliinisten ja feminiinisten hahmojen esittäminen muutosta vaativina aktivisteina (s. 143, 145 & 153).

Kirjassa kuvataan historiallista kehitystä metsästäjä-keräilijä-kulttuurista lähtien. Kulttuurin kehittymistä kuvataan sivuilla 65, 117 ja 130. Näissä kertomuksissa metsästäjän rooli on pääsääntöisesti maskuliinisilla tai neutraaleilla hahmoilla. Myös nykyajalla metsästyks näyttäytyy maskuliinisena harrastuksena (s. 102). Maskuliininen pääsee nykyajalla keräilijän rooliin ulkomaalaisten marjanpoimijoiden kautta (s. 102). Historiallisissa kertomuksissa keräily on lähinnä feminiinisten hahmojen toimi. Historiallisina hahmoina esitetään myös maskuliineiksi hahmoiksi luokitellut kalastajat, jotka ennustavat tulvan kesän säätä luonnonmerkeistä (s. 96). Myös nykyaikana esiintyvän kalastajan voi tunnistaa maskuliiniseksi (s. 73).

Kalastusta voidaan luonnehtia nykymaailmassa urheiluksi. Tässä tutkimuksessa kalastajan roolia tarkastellaan kuitenkin urheilusta erillisenä. Kirjassa vapaa-aikana urheilua harrastavia hahmoja ei yksittäisen feminiinisen rullalautailijan lisäksi ole (s. 133). Huippu-urheilijoista esitetään maskuliinisia ja feminiinisiä hahmoja. Maskuliinisten huippu-urheilijoiden lajeina ovat pesäpallo (s. 132) ja koripallo (s. 216). Feminiinisten hahmojen lajina esitetään hiihto (s. 209).

Hahmojen toiminnassa esiintyi joitain sukupuolelle stereotyyppisiä rooleja. Metsästyksen ja kalastuksen lisäksi maskuliiniset hahmot toimivat sotilaana (s. 120, 208 & 222), kaivostyöntekijänä (s. 39), teollisuuden alalla (s. 177 & 174) ja presidenttinä (s. 216). Teollisuuden alat, joissa maskuliinisia hahmoja kirjassa työskentelee, ovat laivanrakennus ja autoteollisuus. Vallanpitäjän roolissa esiintyy maamme tämänhetkinen presidentti Sauli Niinistö pitämässä puhetta Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksessa (s. 216). Kuvatekstissä häntä ei nimetä eikä esitetä presidentiksi. Oletuksena kuitenkin on, että kirjaa lukevat hänet tunnistavat. Kirjassa vain feminiinisillä hahmoilla esiintyviä stereotyyppisiä feminiinisiä rooleja ovat hoitaja (s. 120 & 139), malli (s. 219) ja opettaja (s. 140). Hoitajan rooli on yläkäsite kirjassa esiintyville toiminnallisille rooleille. Feminiininen hoitaja-hahmo toimii sairaanhoitajana tai kättilönä vastasyntyneiden lasten

parissa sekä lähihoitajana vanhusten parissa. Maskuliinista hahmoa ei hoitajan roolissa nähdä. Kirjassa myös esitetään elinkeinorakenteen kuvaajan yhteydessä samat sukupuolirooleja ylläpitävät kuvat, jotka esiintyivät jo *Maa Kotina maailma*-kirjassa. Kuvassa alkutuotantoa edustaa maskuliininen viljelijähahmo, teollisuutta maskuliininen teollisuustyöntekijä ja palveluita hameeseen pukeutunut feminiininen hahmo (s. 164). Toisin kuin *Kotina maailma*-kirjassa, *Suomesta maailmalle*-kirjassa hahmojen luomaa elinkeinoelämän sukupuolittumista ei kuvan yhteydessä pureta.

Suomesta maailmalle-kirjassa on esitetty myös sukupuolinnormeja rikkovia rooleja. Maskuliininen hahmo esiintyy ompelijana feminiinisen hahmon rinnalla (s. 209). Feminiininen hahmo sen sijaan esiintyy insinöörinä (s. 127 & 209) ja IT-yrityksen projektipäällikkönä (s. 231). Maskuliinisen presidentin lisäksi korkeassa hallinnollisessa virassa nähdään myös feminiinisiä hahmoja. Euroopan Unionin parlamentin täysistunnossa esiintyviä hahmoja ei laskettu sukupuolittuneiden hahmojen absoluuttisiin tai suhteellisiin määriin (s. 215). Kuvasta voidaan kuitenkin erottaa sekä maskuliinisia ja feminiinisiä hahmoja. Kirja ei jätä politiikkaa ja valtaa vain maskuliinisten hahmojen käsiin. Hahmot on luokiteltu vallanpitäjän rooliin. Kokonaisuudessaan maskuliiniset hahmot esiintyivät kahdessakymmenessäkolmessa eri roolissa. Feminiiniset hahmot esiintyivät kahdessakymmenessäyhdeksässä roolissa.

7.2.4 Roolit kuvituksessa *Geoidi Elämän edellytykset*-kirjassa

Geoidi Elämän edellytykset-kirja oli tutkittavasta aineistosta ainoa, jossa feminiinisiä hahmoja esiintyi maskuliinisia hahmoja enemmän. Feminiinisten hahmojen suurempi määrä johti myös suurempaan määrään toiminnallisia rooleja feminiinisillä hahmoilla. Feminiinisillä hahmoilla oli mahdollista erottaa 12 roolia ja maskuliinisilla 10. Yhteisiä rooleja olivat viljelijä, myyjä, asiakas, turisti, retkeilijä sekä oppilas. Kirjassa ei kuvata historiallista kehitystä metsästäjä-keräilijä-kulttuureista maatalouteen ja palvelukulttuurin kehittymiseen. Kirjassa ei esiinny yhtään metsästäjää, keräilijää tai kalastajaa. Maatalous esitetään kaikille sopivana. Viljelijät esitetään neutraaleina (s. 64 & 114), feminiinisinä (s. 100 & 119) sekä maskuliinisina (s. 112).

Koulumaailmassa kuvataan maskuliininen hahmo opiskelemassa maantietoa ja feminiiniset hahmot kuvataan lounaalla koulupukuihin pukeutuneina (s. 116). Feminiininen ja maskuliininen hahmo kuvataan toimittamassa joitain toimintoja yhdessä. Kirjassa esiintyvät geokätköilijät on luokiteltu

retkeilijöiksi (s. 18). Tämän lisäksi maskuliininen ja feminiininen ovat asiakkaina yhdessä ostoksilla (s. 93).

Kirjassa ihmiskuntaa edustaa kaksi biologisilta ominaisuuksiltaan erilaista hahmoa (s. 26). Toisen voi kulttuuristen oletusten mukaisesti luokitella maskuliiniseksi, toisen feminiiniseksi. Kuvatekstissä myös kerrotaan toisen hahmon esittävän miestä, toisen naista. Feminiininen ja maskuliininen hahmo esiintyvät avaruusluotainten kyljissä mahdollisen elämän kohtaamisen varalta, tervehdyksenä Maan asukkailta. Kuvan maskuliininen mieheksi esitelty hahmo on kohottanut kätensä tervehdykseen. Feminiinistä hahmoa ei ole kuvattu tervehtivässä eleessä vaan tämä seisoo rauhallisena maskuliinisen hahmon rinnalla. Maskuliinisuuden valta-asema tulee esille myös Brunein sulttaanin kuvasta Earth Hour-tapahtuman taustalla (s. 50). Tapahtumassa esiintyvien hahmojen sukupuolittaminen ei ollut mahdollista. Kuvassa taustalla on suuri seinä, jossa Bruneissa valtaapitävä sulttaani Hassanal Bolkiah esiintyy mahtipontisena. Kuvatekstissä vallanpitäjään ei viitata, mutta hahmon henkilöllisyys oli mahdollista selvittää kuvahaun avulla.

Avaruudessa kuvataan myös kirjassa esiintyvä kansainvälisellä avaruusasemalla työskentelevä astronautti. Astronautin sukupuoleen ei oteta kuvatekstissä kantaa, mutta hahmo on ruumiinmuotojen perusteella luokiteltu feminiiniseksi. Astronautin lisäksi feminiininen hahmo esiintyy normien vastaisesti kaivostyöntekijänä ja teollisuustyöntekijänä. Teollisuudessa feminiininen hahmo esitetään puhelimentuotannossa Aasiassa halpana työvoimana (s. 95). Kaivosympäristöä kuvatessa esitetään feminiininen hahmo sukupuolittamatta jääneen lapsen kanssa (s. 90). Kuvatekstissä keskitytään lapsen asemaan. Kuvassa feminiininen hahmo auttaa lasta raskaassa työssä. Feminiinisen hahmon apuna työskentelee lapsi myös vedenhakijana (s. 64). Lapsi on luokiteltu maskuliiniseksi ylävartalon paljouden vuoksi. Muissa kirjassa esiintyvissä kuvissa vedenhakijoina on kuvattu feminiinisiä hahmoja (s. 75 & 76). Aikuisia maskuliinisia hahmoja työskentelee veden parissa. Heidät on kuvattu pyykinpesijöinä Intiassa joen varrella, roolissa, joka usein mielletään feminiiniseksi (s. 73). Lapsia toimii myös jätteenkäsittelijöinä. Maskuliiniseksi luokiteltavat hahmot toimivat elektroniikkajätteen parissa (s. 95).

Kirjassa kuvataan feminiininen hahmo usein lapsen kanssa. Tämän vuoksi feminiininen hahmo on saanut rooli äiti. Selkeää isähahmoa kirjassa ei esiintynyt. Maskuliiniset hahmot puuttuivat myös julkisesta liikenteestä. Kirjassa on kuva bussin sisältä, ja kaikki sukupuolitettavat hahmot ovat feminiinisiä. Kuvassa on myös hahmoja joiden sukupuolta ei ole mahdollista määrittää, minkä

vuoksi bussissa saattaa olla maskuliinisiakin hahmoja. Kuvaa katsoessa välittyy kuitenkin kuva bussista feminiinisten hahmojen kulkuvälineenä.

7.2.5 Roolit kuvituksessa *Geoidi Muuttuvat maisemat ja ympäristöt*-kirjassa

Geoidi Muuttuvat maisemat ja ympäristöt-kirja kuvaa paljon luonnonympäristöjä ja ihmisen rakentamaa maisemaa. Paljon kuvattiin myös ihmisiä toiminnassa. Maskuliinisten hahmojen rooleja esiintyi 14 ja feminiinisten hahmojen 8. Molemmille yhteisiä rooleja olivat retkeilijä, oppilas/opiskelija, turisti, myyjä ja asiakas.

Useat kirjan hahmoista harrastavat vapaa-ajallaan urheilua. Heti kirjan kannessa esiintyy ruumiin muotojen vuoksi maskuliiniseksi luokiteltu pyöräilijä. Maskuliininen hahmo myös kiipeää kalliota (s. 60), suppailee (s. 78) ja retkeilee (s. 10 & 60) yhdessä feminiinisten hahmojen kanssa. Feminiininen hahmo kuvataan myös rullalautailemassa (s. 41). Kuvassa esiintyy myös neutraaleita hahmoja. Kirjan sivuilla esiintyvien extreme-urheilijoiden sukupuoli jätetään epäselväksi. Neutraalit urheilijat harrastavat esimerkiksi basehyppyä vuonoilla (s. 53) tai surffausta jättiaalloilla (s. 70). Maskuliinisia huippu-urheilijoita kirjan sivuilta ei löytynyt. Sen sijaan feminiininen hahmo nähdään suunnistamassa (s.10) ja lumilautailemassa (s. 42) huippu-urheilijan roolissa.

Maskuliinisia hahmoja kuvataan stereotyyppisissä maskuliinisissa rooleissa viljelijänä (s. 22), paimenena (s. 22, 74 & 104), metsästäjänä (s. 115), kalastajana (s. 45), metsurina (s. 123) ja poliisina (s. 118). Feminiinisillä hahmoilla vastaavanlaisia stereotyyppisiä rooleja ei esiintynyt. Toisaalta feminiinisillä hahmoilla ei esiintynyt epätyypillisiäkään rooleja. Maskuliiniset hahmot esiintyivät kirjassa stereotyyppisten odotusten vastaisesti opettajana (s. 7) ja tarjoilijana (s. 97).

Sukupuolitettujen hahmojen laskennassa eikä roolien jaossa ole otettu monumentteja tai eläimiä huomioon. *Geoidi*-sarjan sivuilla seikkailee kertoman mukaan sukupuoleton geopardi. Muuttuvat maisemat ja ympäristöt-kirjassa geopardilla nähdään kuitenkin entisaikojen löytöretkeilijänä (s. 102). Tällä on maskuliinisuuteen viittaavat livingstonemaiset viikset ja tutkimusmatkaajan asu. Kuvan jälkeen hahmoa on vaikea nähdä enää sukupuolettomana.

7.2.6 Roolit kuvituksessa *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*-kirjassa

Geoidi Ihmiset ja kulttuurit-kirjassa pääpainon saa kulttuurimaantiede. Monet hahmot kuvataan aktiivisissa rooleissa. Feminiinisille ja maskuliinisille hahmoille yhteisiä rooleja ovat viljelijä, turisti, myyjä, asiakas, fani, aktivisti, oppilas/opiskelija, kaupunkisuunnittelija, pakolainen,

urheilija, turvatarkastaja ja vallanpitäjä. Feminiininen ja maskuliininen hahmo esiintyvät molemmat myös vanhempana, äitinä ja isänä. Maskuliinisia rooleja kirjassa esiintyi kaiken kaikkiaan 22 ja feminiinisiä rooleja 16.

Kirjassa esitettyjen hahmojen toiminnallisuus on muutakin kuin ammattinimike. Useassa kuvassa hahmot kuvataan aktivisteina ilmaisemassa mieltään. Aktivisteja kuvataan taistelemassa ihmisoikeuksien (s. 30 & 32), arktisten alueiden (s. 69 & 90), aluehallinnon (s. 69 & 70) ja siistimmän ympäristön (s. 98) puolesta. Kirjassa nimetään ihmisoikeusaktivisti Malala Yousafzai ja esitetään hänet puhumassa YK:n päämajassa. Hänen kerrotaan tulleen kuuluisaksi tyttöjen koulutuksen puolestapuhujana ja saaneen Nobelin rauhanpalkinnon. Toinen esitelty Nobelin rauhanpalkinnon saaja tulee Suomesta. Presidentti Martti Ahtisaari esitetään rauhanneuvottelijana Indonesian kriisissä (s. 72). Rauhanneuvottelijat on luokiteltu diplomaateiksi.

Kirjasta löytyy huomionarvoinen hahmokuvaus, jossa esitellään nuoret Marie ja Niko (s. 20). Marie ei kuulu kirkkoon, on pääsääntöisesti kasvissyöjä, harrastaa tanssia ja partiota sekä seuraa muotia. Niko on aktiivinen seurakuntanuorissa, syö sekaruokaa, pelaa jalkapalloa ja tietokonepelejä, käy isänsä kanssa metsästäjänä ja kuuntelee suomalaista musiikkia. Esitellyille hahmoille olisi voinut antaa monta roolia. Ruokavaliota tai uskonnollisuutta ei juuri ole muussa aineistossa tuotu esiin, minkä vuoksi nämä roolit jäivät vähemmälle huomiolle. Marie ja Niko toimivat oppilaan ja harrastuksiansa myötä urheilijan roolissa. Hahmojen seksuaalinen suuntautuminen on myös tuotu kuvauksessa esiin. Marie on hetero ja Niko homo. Niko on seurakuntanuorten lisäksi aktiivinen Setan nuorisoryhmässä, jossa hän voi jutella seksuaalisuudesta. Seksuaalisuus esitetään osana nuoria, eikä siitä tehdä suurta numeroa. Marie on normaali tanssia harrastava nuori samoin kuin Niko on normaali jalkapalloa pelaava uskonnollinen nuori. Tanssi nähdään stereotyyppisesti feminiinisenä samoin kuin jalkapalloa pidetään maskuliinisena. Hahmokuvaus stereotypiat toimivat seksuaalisuuden ehdoilla. Urheilulajien päittäin vaihtaminen, jolloin Marie pelaisi jalkapalloa ja Niko tanssisi, vahvistaisi toisenlaisia seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä stereotypioita.

Jalkapallo esitetään odotuksia rikkovana lajina. Liberiasta esitetään amputoitujen jalkapallojoukkue pelikentällä (s. 29). Pelaajat ovat kaikki maskuliinisia, joten sukupuolistereotypiat säilyvät. Kirjassa kerrotaan myös Norsunluurannikon jalkapallotähti Didier Droba kouluvierailulla (s. 68). Pelaaja oli ehdottanut tärkeän ottelun pelaamista konfliktin runtelemalla alueella. Ottelun kuvataan sujuneen

sopuisasti ja tärkeänä osana ottelun jälkeen solmittua rauhaa. Kirjassa jalkapallo esitetään kaikille yhteisenä lajina, kuitenkin kaikki pelaajat maskuliinisia hahmoja. Kouluvierailulla pääosa Droban ihailijoista esitetään maskuliiniseksi, mutta yleisössä on feminiinisiäkin hahmoja. Myös jääkiekkjoukkue Saipan yleisössä istuu feminiiniseksi ja maskuliiniseksi luokiteltavia faneja (s. 66). Urheilun kontekstista puuttuvat vain feminiiniset pelaajat.

Stereotyyppisiä rooleja maskuliinisilla hahmoilla ovat jalkapallonpelaajan lisäksi sotilas (s. 31), rakentaja (s. 25), poliisi (s. 35), metsuri (s. 51) ja kuljettaja (s. 60). Kuvassa esiintyvä sotilas on Liberiassa sisällissotaan värvätty lapsisotilas. Kuljettajan roolin saanut maskuliininen hahmo ei myöskään ole kuljettaja perinteisessä mielessä. Kirjassa kuvataan kuljetusautojen muuttuvat tulevaisuudessa ehkä jakeluhelikoptereiksi.

Kulttuurin luomien odotusten vastaisesti feminiininen hahmo nähdään puuseppänä. Feminiinisiä hahmoja kuvataan myös yrittäjiksi. Kuvatekstin perusteella Naisten Pankki tukee naisia ammattiin kouluttautumisessa ja yrittämisessä esimerkiksi karjankasvatuksessa, käsityöammatissa tai kauppiaina (s. 30). Kirjassa maskuliininen hahmo esiintyy rauhanneuvottelijana ja sitä kautta vallanpitäjänä. Vallanpitäjän roolia ei kirjassa jätetä vain maskuliinisille hahmoille. Feminiinisiä hahmoja on kaupunkikaavoja hyväksyvässä lautakunnassa jopa enemmistö (s. 79).

7.2.7 Yhteenveto sukupuolten rooleista kuvituksessa

Aineistossa esiintyi määrällisesti maskuliinisia hahmoja feminiinisiä enemmän. Hahmoja on esitetty näille kulttuurin odotusten mukaisesti epätyypillisissä rooleissa. Samoin hahmoja esiintyy sukupuolelle tyypillisissä rooleissa. Yhteisiä rooleja sukupuolittuneille hahmoilla havaittiin peräti 26 (taulukko 6). Moni rooleista on sukupuolineutraaleja, osaan taas liitetään käsitys naisten- ja miestentyöstä. Esimerkiksi viljely, metsästys, teollisuus ja valta liitetään usein maskuliinisuuteen. Feminiinisyteen liitetään yhteisistä rooleista keräily, opettaminen ja vedenhaku. Näissä yhteiskunnan sukupuolittamissa toiminnoissa esiintyi aineistossa kuitenkin sekä feminiinisiä että maskuliinisia hahmoja.

Aineistosta löytyi myös rooleja, joissa esiintyi vain maskuliinisia tai vain feminiinisiä hahmoja. Kokonaisuudessaan maskuliinisille hahmoille eriteltiin 22 roolia, joita ei esiintynyt feminiinisillä hahmoilla. Feminiinisiltä hahmoilta havaittiin 9 roolia, joissa maskuliiniset hahmot eivät esiintyneet. Laskuissa ei ole äidin ja isän roolia, sillä ne voi yhdistää vanhemman rooliin. Kartoittajan roolia voidaan verrata kaupunkisuunnittelijan ja maantieteilijän rooleihin, jotka

esiintyvät myös feminiinisillä hahmoilla. Tämän vuoksi kartoittajan roolia ei ole otettu huomioon stereotyyppisenä ”miesten työnä”.

Roolit, joissa esiintyi vain maskuliinisia hahmoja, on kuvattu taulukossa kuusi punaisella kursiivilla. Rooleista löytyi maskuliinisille hahmoille sekä stereotyyppisiä että epätyypillisiä rooleja. Stereotyyppisiä niin kutsuttuja miestentöitä toistivat maskuliiniset hahmot paimenena, kuljettajana, arkeologina, löytöretkeilijänä, metsurina, pelastajana, diplomaattina, munkkina, sotilaana, kalastajana sekä poliisina. Monessa näistä rooleista toimi myös neutraaleja hahmoja. Toiminnassa ei kuitenkaan ollut esitetty selkeästi feminiinisiä hahmoja sukupuolistereotyyppien rikkomiseksi. Aineistosta oli havaittavissa myös sukupuolistereotyyppien rikkomista. Maskuliininen hahmo esiintyi tarjoilijana sekä parturikampaajana, eikä tutkitussa aineistossa samoissa rooleissa toiminut yhtään feminiinistä hahmoa.

Taulukko 6: Roolijako kuvituksessa

Yhteiset roolit	opiskelija/oppilas, urheilija, opettaja, lääkäri, viljelijä, asiakas, turisti, pakolainen, retkeilijä, teollisuuden työntekijä, metsästäjä, keräilijä, asiakaspalvelija, ompelija, huippu-urheilija, kierrättäjä, geologi, aktivisti, sotalapsi, vallanpitäjä, myyjä, vedenhakija, fani, kaupunkisuunnittelija, turvatarkastaja, koditon
Vain maskuliinisilla hahmoilla esiintyvät roolit	<i>paimen, kuljettaja, arkeologi, löytöretkeilijä, ikkunanpesijä, parturikampaaja, metsuri, pelastaja, koditon, siirtotyöläinen, diplomaatti, munkki, sotilas, kalastaja, näyttelijä, kuvaaja, turvapaikanhakija, kartoittaja, pyykinpesijä, opas, poliisi, tarjoilija</i>
Vain feminiinisillä hahmoilla esiintyvät roolit	<i>yrittäjä, puuseppä, astronautti, malli, insinööri, projektipäällikkö, sairaanhoitaja, kahvipavunjauhaja, geisha</i>

Pelkästään feminiinisillä hahmoilla esiintyviä toiminnallisia rooleja oli huomattavasti vähemmän. Roolit on kuvattu taulukossa sinisellä kursiivilla. Näitä rooleja olivat yrittäjä, puuseppä, astronautti, malli, insinööri, projektipäällikkö, sairaanhoitaja, kahvipavunjauhaja ja geisha. Näistä stereotyyppisiä niin kutsuttuja naistentöitä on hoitaja, malli ja geisha. Malli esittelee Marimekon uusinta muotia, ja geisha edustaa useaan otteeseen japanilaista kulttuuria. Feminiinisiä hahmoja esitetään stereotyyppisen kuvausten lisäksi miestenammateissa. Yhteiskunnan normeja rikotaan esittämällä feminiininen hahmo insinöörinä, projektipäällikkönä IT-alan yrityksessä, astronauttina sekä puuseppänä. Aineistossa esiintyy useaan otteeseen maskuliininen hahmo metsurina kaatamassa puita. Ainoastaan yksi feminiininen hahmo esiintyy puutavaraa jalostavana puuseppänä. Sekä *Maa-* että *Geoidi*-sarjassa esitellään feminiininen astronautti. Tämän lisäksi molemmissa kirjasarjoissa

esiintyy sukupuoleton astronautti, joka jätetään nimeämättä tai nimeäminen jätetään oppilaan tehtäväksi.

Aineistossa esiintyvät roolit sekä toistavat, että rikkovat sukupuolistereotypioita. Feminiinisillä ja maskuliinisilla hahmoilla on kuitenkin aineistossa yhteisiä rooleja enemmän kuin pelkästään maskuliinisilla tai feminiinisillä hahmoilla esiintyviä rooleja. Taulukoihin on listattu vain sukupuolitettujen hahmojen toiminnalliset roolit. Tämän lisäksi tutkittujen kirjojen sivuilla esiintyi lukuisia sukupuolitamattomia neutraaleja hahmoja toteuttamassa jotain ammattia. Monet neutraalit hahmot toimivat myös roolissa, jossa esiintyi myös sukupuolitunut hahmo. Neutraalit hahmot eivät kuitenkaan rakenna tai riko sukupuolistereotypioita oletetuista naisten- ja miestentöistä, minkä vuoksi näiden hahmojen rooleja ei ole otettu tutkimuksessa huomioon.

7.3 Heteronormatiivisuus kuvituksessa

Heteronormatiivisuutta tutkittiin tarkastelemalla kuvituksesta välittyviä viestejä vain kahdesta sukupuolesta ja heteroseksuaalisuudesta. Kuvituksessa ei suoraan esiinny niin kutsuttuja sateenkaariperheitä. Sukupuoli harvoin tuodaan kuvatekstissä esiin, mutta kuvaa tarkasteltaessa on mahdollista tunnistaa perheen vanhemmiksi maskuliininen ja feminiininen hahmo. Feminiinisen ja maskuliinisen hahmon esiintymien samassa kuvassa ei tarkoita automaattisesti parisuhdetta. Useassa tapauksessa parisuhteesta annetaan kuitenkin vihjaus. Kuvista löytyy heteropariskuntia lapsiensa kanssa, lisäksi selkeästi esitetään heteropariskunta hääparina (taulukko 7).

Taulukko 7. Selkeimmät heteronormatiivisuuteen viittaavat esimerkit

Kirja	Esimerkki heteronormatiivisuudesta
Maa Elämän planeetta	Kulttuurin kehitys s. 85 Isovanhemmat kävelyllä lapsenlapsensa kanssa s. 96
Maa Suomesta Maailmalle	Sukupolvien muutos s. 127 Perhe syömässä s. 134 Hääpari s. 145 Nuoret keskustelemassa tulevista lapsistaan s. 180
Maa Kotina Maailma	Raskaana oleva nainen kulkemassa miehen kanssa s. 25
Geoidi Elämän edellytykset	Ihmiskunnan edustajat s. 26 Perhe s. 56
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	Perhe tanssimassa s. 26 Perhe s. 27
Geoidi Muuttuvat maisemat ja kulttuurit	Pariskunnat matkailemassa s.32 Hääpari s. 110

Aineistossa esiintyy selkeästi pariskunnaksi määriteltäviä hahmoja. Näitä ovat esimerkiksi hääpareja esittävät hahmot ja perheen kanssa esiintyvät hahmot. Kaikkien hahmojen parisuhdetausta ei ole selvä. Esimerkiksi Maa-sarjassa kuvataan usein Valtteriksi nimettyä maskuliinista hahmoa. Valtteri esiintyy useissa lyhyissä sarjakuvissa. Valtterilla on usein seurassaan feminiininen hahmo. Tutkituissa Maa-sarjan kirjoissa hahmo nimetään Venlaksi vain *Maa kotina maailma*-kirjassa. Hahmot puhuvat keskenään esimerkiksi tulevaisuudesta ja mahdollisista tulevista lapsistaan (*Suomesta maailmalle* s. 180). Muissa sarjakuvissa ei ole viitattu hahmojen olevan pariskunta. Hahmojen ei suoraan sanota olevan pariskunta, mutta heidän välinen keskustelunsa viittaa yhteisiin tulevaisuudensuunnitelmiin. Ja suunnitelmiin kuuluu hankkia lapsi yhdessä. Aineistosta löytyy myös kuvia, joissa lapsen kanssa esiintyy vain yksi vanhempi. Nämä eivät tuota heteronormatiivisuutta mutta eivät myöskään pura sitä.

Maa Suomesta maailmalle-kirjassa esitellään yhden perheen neljä sukupolvea, otsikon Suomi muuttuu alla (s. 127). Isoisoäiti-Mairella oli aviomies. Pertillä, Mairen pojalla on vaimo. Pertin tyttären Minnan siviilisäätystä ei kommentoida. Minnalla on poika Roope, joka asuu yhdessä tyttöystävänsä kanssa. Maailma muuttuu, jolloin nainen voi olla insinööri eikä häntä määritellä puolisonsa kautta. Minna kuvataan menestyväksi. Menestykseen ei välttämättä tarvita aviopuolisoa.

Mammutista mammuttipizzaan

15 000 vuotta sitten: Aluksi ihmiset saivat ruokaa metsästämisellä ja keräilemisellä. Se oli epävarmaa ja raskasta.

6000 vuotta sitten: Ihminen asettui aloilleen ja alkoi viljellä maata noin 10 000 vuotta sitten. Hyvä asuinpaikka oli suojaista ja tasainen, ja siellä oli suotuisa ilmasto.

3000 vuotta sitten: Ravinnon hankkiminen helpottui kaupankäynnin myötä, ja osa ihmisistä saattoi hankkia elantonsa muusta kuin maataloudesta, esimerkiksi opettajana tai taiteilijana.

1000 vuotta sitten: Ihmisten määrä kasvoi. Jokien varsille ja merten rannikoille syntyi uusia kyliä ja pieniä kaupunkeja.

500 vuotta sitten: Vähitellen syntyi suurempia kaupunkeja, joissa käytiin entistä monipuolisemmin kauppaa. Tavaroita kuljetettiin vesiä ja teitä pitkin.

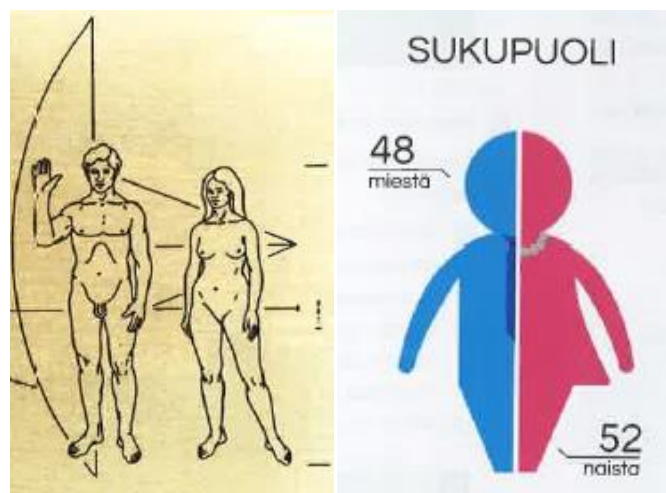
Vuosi 2000: Nyt maapallolla elää jo 7 miljardia ihmistä. Yli puolet heistä asuu kaupungeissa.

Kuva 4. Historian suurikertomus *Maa Elämän planeetta*-kirjan mukaan. s. 85.

Myös *Maa Elämän planeetta*-kirjassa kuvataan kulttuurin kehittymistä (s.85) (kuva 4). Heterosuhteen historia alkaa jo metsästäjä-keräilijä-kulttuurista ja jatkuu nykypäivän yhteiseloön saakka. Sarjakuvan viimeisessä nykyaikaa kuvaavassa ruudussa esiintyvän pariskunnan sukupuolet eivät ole selkeät. Ruokaa kantavalla hahmolla on kuitenkin viikset. Sohvilla istuva hahmo näyttää ensikatsauksella neutraalilta, jollei peräti maskuliiniselta. Tarkempi tarkastelu kuitenkin osoittaa hahmon olevan feminiininen. Hahmolle on piirretty feminiinisille hahmoille tyypilliset silmäripset, kaulakoru sekä rinnat.

Aineistosta löytyy myös avoimen homoseksuaalinen hahmo. *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*-kirjassa kuvataan homoksi itsensä esittelevä Niko. Samassa kirjassa kuvataan aktivisteja Pride-mielenilmauksessa. Sateenkaaren väreillä koristellussa banderollissa lukee ”Human rights are my pride” (s.32). Kirjassa esitetään selkeästi ihmisoikeuksien kuuluvan kaikille. Seksuaalivähemmistöjä ei tässä yhteydessä mainita. Pride-liikkeeseen perehtyneelle sateenkaaren värit merkitsevät tasa-arvoa seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuolesta riippumatta. Kirja on ainoa, jossa tuodaan seksuaalivähemmistöt kuvituksessa esiin.

Monesti aviopuoliso jätetään mainitsematta. Tällöin heteronormatiivisuutta ei pidetä yllä, mutta sukupuolinormeja ei myöskään rikota. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ovat tarkastelluissa oppikirjoissakin vähemmistössä. Sukupuolen dikotomiaa pidetään kuvituksessa myös yllä (kuva 5).

Kuva 5: Sukupuolen kahtiajako. Vasemmanpuoleinen kuva kirjasta *Geoidi elämän edellytykset* s. 26. Oikeanpuoleinen kuva kirjasta *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit* s. 10

7.4 Sukupuolittuneiden sanojen määrät

Kuvien lisäksi oppikirjoista tarkasteltiin tekstiä. Tekstistä poimittiin sanat, joihin on liitetty sukupuoli. Sukupuolittuneiden sanojen määrä ei kirjojen teksteissä ollut kovin suuri. Kirjoissa yhdistyy luonnon- ja kulttuurimaantiede, minkä vuoksi ihmishahmoja, varsinkaan nimettyjä, ei esiinny joka aukeamalla. Tutkimuksessa on myös huomioitu kirjan tekijäryhmä. Tekijöitä tarkastellaan omana kokonaisuutenaan. Hahmoista on laskettu vain henkilöihin viittaavat sanat. Jokamiehen oikeus ja hurrikaani Katrina jäivät siis laskujen ulkopuolelle. Kuvien tapaan myös monumentit jätettiin laskujen ulkopuolelle (Kristus-patsas ja kivimiehet). Esittelen tuloksia aloittamalla sukupuolittuneiden sanojen absoluuttisilla ja suhteellisilla määrillä. Tämän jälkeen kappaleessa perehdytään itse sanoihin. Seuraava kappale keskittyy sanojen rakentamiin sukupuolirooleihin. Heteronormatiivisuutta ei sanojen yhteydessä käsitellä. Aiheeseen perehdytään tarkemmin tekstien tasa-arvoa koskevassa kappaleessa.

Taulukko 8: Kirjan sivuille esiintyvien sukupuolittuneiden sanojen määrä. Yksi sana voi esiintyä useaan kertaan. Tekijöitä ei ole otettu laskuissa huomioon

	Maskuliiniset		Feminiiniset	
	Määrä	Osuus	Määrä	Osuus
Maa Elämän planeetta	38	83 %	8	17 %
Maa Kotina maailma	40	49 %	42	51 %
Maa Suomesta maailmalle	37	44 %	47	56 %
Geoidi Elämän edellytykset	15	41 %	22	59 %
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	11	61 %	7	39 %
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	41	47 %	46	53 %

Sukupuolittuneita sanoja esiintyi kirjoissa hyvin vaihtelevasti (taulukko 8). Tarkastelin kirjojen tekijäjoukkoa erikseen. Sukupuolittuneet sanat saattoivat esiintyä useaan kertaan, minkä vuoksi jotkut sanat esiintyvät aineistossa useaan kertaan. Tekijät pois lukien *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*-kirjassa esiintyi suurin määrä sukupuolittuneita sanoja (87). Sanojen suurta määrää selittävät kirjassa esiintyvät väestöpyramidit. Jokaisessa väestöpyramidissa oli maininta naisten ja miesten määrästä. Vähiten sukupuolittuneita sanoja esiintyi kirjan tekstissä *Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt*-kirjassa (18). Maskuliiniset sanat olivat enemmistönä *Maa Elämän planeetta*- ja *Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt*-kirjoissa. Feminiiniset hahmot olivat enemmistönä *Maa*-sarjan *Kotina maailma*- ja *Suomesta maailmalle*-kirjoissa sekä *Geoidi*-sarjan *Elämän edellytykset*- ja *Ihmiset ja kulttuurit*-kirjoissa. Suurin ero sukupuolittuneiden hahmojen osuuksissa

esiintyi *Maa Elämän planeetta*-kirjassa, jossa maskuliinisia sanoja sukupuolittuneista hahmoista oli 83 % ja feminiinisiä sanoja 17 %. Tasaisin sukupuolijakauma sanoista löytyi *Maa Kotina maailma*-kirjasta, jossa maskuliinisia sanoja oli sukupuolittuneista sanoista 49 % ja feminiinisiä 51 %.

Taulukko 9: Tekstissä esiintyvät henkilöön viittaavat sukupuolittuneet sanat kirjoittain ja suluissa sanojen esiintymistiheys. Jos ei erikseen mainita, sana on esiintynyt kirjassa vain kerran.

	Maskuliiniset sanat	Feminiiniset sanat
Maa Elämän planeetta	Verner E. Suomi, Valtteri (8), Galileo Galileo, Kristoffer Kolumbus, Fernão de Magalhães (5), Olaus Magnus, Roald Amundsen (3), Robert E. Scott, Ari Mäntyvaara (2), Alfred Wegener, poika, Kalle Salminen, suurmoguli, Jussi Heinonen (10), Kalle, tiedemies	Tracy Cardwell Dyson, Sanna Majaneva (5), tyttö, vaimo
Maa Kotina maailma	Toni Ahlqvist (4), mies (8), aviomies, isä, poika (7), poikalapsi, Valtteri, Kimmo, Akira, Rafiki (4), Harun (6), kuningas Edvard VII, turvamies, Reza (3)	nainen (14), Alike (5), Sadia (3), tyttö (13), tyttölapsi, Zuri (3), Venla, Iida (2)
Maa Suomesta maailmalle	Pasi Reunanen (3), lakimies, Alvar Aalto, Matti (2), Carl Billsten, mies (8), poika (2), Pertti (4), Roope (5), Jussi, Jean Sibelius, Albert Edelfelt, Akseli Gallen-Kallela, Donald Trump, Valtteri, Ari, Jan Kristian Ollinen (3)	Marja (2), äiti, nainen (11), tyttö (2), Maire (4), isoisä, vaimo, Liisa (3), Minna (4), tytär, tyttöystävä, Marie, isomummi, Máren-Elle Länsman (3), Oona-Lina Alila (2), Heidi, Tiia, Sanna, Laura, Niina Nieminen (5)
Geoidi Elämän edellytykset	Tero (2), isovelji, mies, pikkuveli, Fa (2), Huang, Ville (4), Pekka (3)	nainen (3), tyttö (5), Elina Kervinen, Kristina Zakrisson, Liina Leikkonen (2), isosisko (2), pikkusisko, Ling, Tai, äiti (3), Zhin (2)
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	Ian, Friedrich, Fred, Jomei, Harri Tarvanen, Tapio Mainio, Tero (2), mies, John Pume Magufuli, nenetsipoika	Kate, Michaela, Akiko, Julia, Enni Sahlman, Enni Rukajärvi (2)
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	mies (13), Veli Kani, sikhimies, Niko (4), isä (7), poikaystävä, Juhani Lehto, poika (2), aviomies, Martti Ahtisaari (2), Tero (2), Ola (3), Didier Droyba (3)	nainen (20), muslimityttö, Marie (4), äiti (3), tyttöystävä, Lotta Uusitalo-Malmivaara, Malala Yousafai (3), tyttö (13)

Sukupuolittuneista sanoista sanat mies ja nainen esiintyivät aineistossa useinten (taulukko 9). Maskuliinisista sanoista usein mainittiin myös poika ja isä. Feminiinisistä sanoista aineistossa toistui naisen lisäksi usein sanat tyttö ja äiti. Teksteissä esiintyi myös useita sukupuolittuneita erisnimiä. Valtteri esiintyi aineistossa kymmenen kertaa *Maa*-kirjojen sivuilla. Kymmenen mainintaa sai myös Jussi Heinonen, joka esiintyi *Maa Elämän planeetta*-kirjassa. Feminiinisistä erisnimistä useinten

toistuivat nimet Sanna Majaneva, joka esiintyi viisi kertaa kirjassa *Maa Elämän planeetta*, Aika, joka esiintyi myös viisi kertaa kirjassa *Maa Kotina maailma*-kirjassa sekä Niina Nieminen, joka esiintyi kirjassa *Maa Suomesta maailmalle*. Sanoihin perehdytään syvemmin seuraavassa kappaleessa, jossa pohditaan sanojen rakentamia sukupuolirooleja.

Kirjojen teksteissä esiintyvien sukupuolittuneiden sanojen lisäksi kirjan kansilehdellä, ensimmäisillä sivuilla, viimeisillä sivuilla ja takakannella oli lueteltu kirjan sisältöön vaikuttaneet henkilöt. Näitä olivat kirjojen varsinaisten tekijöiden lisäksi graafikot, toimittajat ja kuvaajat. Suurin osa mainituista erisnimistä on sidottu vahvasti johonkin sukupuoleen, minkä vuoksi kirjan sivuilla esiintyvinä sukupuolittuneina sanoina näitä ei voinut jättää huomiotta. Näiden henkilöiden sukupuolijakauma esitetään taulukossa 10. Lista erisnimistä löytyy liitteistä (Liite 1). Erisnimiä, jotka ovat yleisessä käytössä sekä naisilla että miehillä, ei otettu laskuissa huomioon.

Maa-sarjan tekijät ovat kaikki naisia (Heidi Fabritius, Sanna Jortikka, Laura-Leena Mäkinen, Tiia Nikkanen). *Geoidi*-sarjan tekijöistä neljä on naisia (Hannele Cantell, Rita Keskitalo, Mari Petrelius, Mervi Viipuri) ja kaksi miehiä (Heikki Jutila, Juho Moilanen). Kaikissa tutkituissa kirjoissa enemmistö tekijöistä oli nimen perusteella naisia. Nimen perusteella nämä luokiteltiin feminiinisiksi hahmoiksi. Enemmistö ei kuitenkaan näy kirjan sisältöön vaikuttaneiden henkilöiden sukupuolijakaumassa. Kaikissa tutkituissa kirjoissa kirjojen kuvituksena käytettyjen kuvien kuvaajista enemmistö oli miehiä. Tämä näkyy kirjan sisältöön vaikuttaneiden henkilöiden sukupuolijakaumassa (taulukko 10). Tasaisin sukupuolijakauma oli *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*-kirjassa. *Maa Suomesta maailmalle*-kirja sen sijaan tarjosi epätasaisimman jakauman.

Taulukko 10: Kirjan sisältöön vaikuttaneiden henkilöiden sukupuolijakauma.

	Maskuliiniset		Feminiiniset	
	Määrä	Osuus	Määrä	Osuus
Maa Elämän planeetta	32	74 %	11	26 %
Maa Kotina maailma	46	66 %	24	34 %
Maa Suomesta maailmalle	139	82 %	30	18 %
Geoidi Elämän edellytykset	29	63 %	17	37 %
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	54	70 %	23	30 %
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	31	56 %	24	44 %

Kirjojen sisältöön vaikuttaneet tekijät huomioitiin tutkimuksessa erikseen, sillä nämä olisivat vaikuttaneet suuresti sukupuolittuneiden sanojen jakaumaan. Näin tutkimuksessa korostui itse kirjan sisältö. Oppikirjojen tekijöiden sukupuolella ei tutkimuksen mukaan ole vaikutusta kirjojen kuvissa ja tekstissä esiintyvään sukupuolijakaumaan (Tainio & Teräs 2010, 21). Jos erisnimen sallittiin esiintyä aineistossa useasti, osuudet hieman tasoittuivat (taulukko 11). Jokaisen tekijän nimi esiintyi vähintään kolme kertaa. Lisäksi useilta kuvaajilta oli otettu monia kuvia ja heidänkin nimet toistuivat.

Taulukko 11. Kirjan sisältöön vaikuttaneiden henkilöiden sukupuolijakauma. Henkilön nimi voi esiintyä useaan otteeseen.

	Maskuliiniset		Feminiiniset	
	Määrä	Osuus	Määrä	Osuus
Maa Elämän planeetta	34	63 %	20	37 %
Maa Kotina maailma	48	60 %	32	40 %
Maa Suomesta maailmalle	168	81 %	40	19 %
Geoidi Elämän edellytykset	36	51 %	34	49 %
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	64	60 %	43	40 %
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	37	48 %	40	52 %

7.5 Sukupuolittuneiden hahmojen roolit tekstissä

Tekstissä esiintyneet sukupuolittuneet sanat eivät esiintyneet ilman kontekstia. Moniin sanoihin ja erisnimiin oli liittynyt ammatti tai toiminta. Näitä toiminnallisia rooleja on kuvattu taulukossa 12. Roolit on luokiteltu taulukkoon kirjakohtaisesti, mutta myös sen perusteella, esiintyykö rooli vain feminiinisellä tai maskuliinisella hahmolla tai molemmilla kyseisessä kirjassa, tai esiintyykö rooli vain feminiinisellä tai maskuliinisella hahmolla koko tarkastellussa aineistossa. Samaa luokittelutapaa käytettiin kuvituksen rooleja kuvatessa. Värikoodi on tarkoituksella valittu normien vastaisesti. Vain maskuliinisilla hahmoilla aineistossa esiintyvät roolit on koodattu punaisella ja vain feminiinisillä hahmoilla esiintyvät roolit on koodattu sinisellä.

Osa sukupuolittuneista sanoista on rooleja itsessään. Roolit ovat pääsääntöisesti samoja, kuin mitä käsiteltiin kuvituksen kautta. Tekstissä rooleja syvennettiin ja annettiin uusia. Taulukossa on eriteltynä aineistossa esiintyvien erisnimien rooli yhdistettynä sukupuolittuneisiin sanoihin, jotka itsestään toistavat roolia. Rooleja käsitellään kirjakohtaisesti.

Taulukko 12. Sukupuolittuneiden sanojen tekstissä esiintuomat roolit. *Lihavoidut roolit esiintyvät kirjan teksteissä sekä feminiinisillä että maskuliinisilla hahmoilla. Kursivoidut sanat esiintyvät tarkastellun aineiston teksteissä vain feminiinisillä tai maskuliinisilla hahmoilla. Punaisella kursivoidut hahmot esiintyvät maskuliinisilla hahmoilla ja sinisellä kursivoidut hahmot feminiinisillä hahmoilla. Lihavoimattomat ja kursivoimattomat roolit esiintyvät tarkastellussa kirjassa vain toisella sukupuolella, mutta aineiston teksteissä rooli saattaa esiintyä toisella sukupuolella.*

	Maskuliiniset	Feminiiniset
Maa Elämän planeetta	oppilas/opiskelija , urheilija, tutkija, <i>löytöretkeilijä, tähtitieteilijä, avustustyöntekijä, geologi, tiedemies, suurmoguli</i>	oppilas/opiskelija , <i>astronautti, vaimo</i>
Maa Kotina maailma	oppilas/opiskelija , <i>professori, säätieteilijä, jätteenkerääjä, siirtotyöläinen, paimen, kuningas, turvamies, aviomies</i>	oppilas/opiskelija , <i>äiti, metsästäjä, ompelija</i>
Maa Suomesta maailmalle	karjatilán omistaja, maahantuoja , <i>maanmittari, lakimies, suunnittelija, rautaruukin perustaja, näyttelijä, kulttuurivaikuttaja, siirtotyöläinen, presidentti, rauhanturvaaja</i>	karjatilán omistaja, maahantuoja , oppilas/opiskelija, myyjä, <i>projektipäällikkö, diplomi-insinööri</i>
Geoidi Elämän edellytykset	oppilas/opiskelija, kaivostyöntekijä, tehdastyöntekijä	oppilas/opiskelija, kaivostyöntekijä, tehdastyöntekijä , toimittaja, <i>vedenhakija, kunnanhallituksen puheenjohtaja</i>
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	turisti , toimittaja, oppilas/opiskelija, <i>paimen, presidentti</i>	turisti , <i>kuvaaja, lumilautailija</i>
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	oppilas/opiskelija, urheilija, tutkija , <i>jalkapallotähti, rauhanneuvottelija, kierrättäjä</i>	oppilas/opiskelija, urheilija, tutkija , <i>ihmisoikeusaktivisti</i>

7.4.1 Roolit tekstissä *Maa Elämän planeetta*-kirjassa

Monet *Maa Elämän planeetta*-kirjassa esiintyneet hahmot on esitelty sekä kuvin että kuvatekstein. Tämän vuoksi monen hahmon roolia käsiteltiin jo kuvituksen tuottamia rooleja analysoivassa kappaleessa. Tekstissä määriteltiin hahmojen rooleja. Tekstissä esiintyviä hahmoja olivat säätieteilijä Verner E. Suomi (s. 5), urheileva ja opiskeleva Valtteri (s. 6), tähtitieteilijä Galileo Galilei (s. 24), Punaisen ristin avustustyöntekijä Ari Mäntyvaara (s. 71), opiskelija Kalle Salminen (s. 88), geologi Jussi Heinonen (s. 105), tiedemies Alfred Wegener (s. 77), suurmoguli (s. 99), astronautti Tracy Cardwell Dyson (s. 7), tutkija Sanna Majaneva (s. 81), suurmogulin vaimo (s. 99) ja löytöretkeilijät

Kristoffer Kolumbus (s.7), Roald Amundsen (s. 14), Robert E. Scott (s. 14) sekä Fernão de Magalhães (s. 52).

Tekstissä esitellään useita historian suurmiehiä. Menestyneistä naisista esiteltiin vain kansainväliselle avaruusasemalle sijoittunut astronautti Tracy Cardwell Dyson ja Huippuvuorilla väitöskirjaa tekevä Sanna Majaneva. Suurin osa kirjassa tekstissä esiintyneet feminiiniset hahmot olivat kirjan tekijöitä. Näiden lisäksi kirjassa esiintyi puolisonsa kautta määritelty suurmogulin vaimo ja nepalilainen tyttö maanjäristyksen tuhojen keskellä (s. 71). Tytöttelyn vastapainona sivun 83 kuvassa esitellään poikia istumassa puunoksalla Papua-Uudessa Guineassa.

7.5.2 Roolit tekstissä *Maa Kotina maailma*-kirjassa

Kirjassa ei ollut montaa pelkästään tekstissä esiintyvää hahmoa, minkä vuoksi tekstistä ei noussut montaa roolia kuvituksessa esiintyneiden roolien lisäksi. Pelkästään tekstissä esiintyviä hahmoja olivat Toni Ahlqvist (s. 11), kuningas Edvard VII (s. 106), turvamies (s. 106) sekä Alike (s. 27). Toni Ahqvistin kerrotaan toimivan professorina maantieteen tutkimusyksikössä Oulun yliopistossa. Hän on erikoistunut tulevaisuuden tutkimukseen. Kuningas Edvard VII toimi Iso Britannian kuninkaana ja omisti maailman suurimman timantin. Timantin kuvataan kulkeneen Lontooseen Etelä-Afrikasta aseistettujen turvamiesten saattamana. Alike kirjoitetaan olevan neljän lapsen äiti Kiberan slummista Keniasta. Hän on kouluttautunut ompelijaksi.

Teksti antaa kuvituksessa esiintyville hahmoille tarkemman roolin. Alike aviomies on jätteenkerääjä (s. 27). Sadia ja Reza ovat sisaruksia Dhakasta Bangladeshista (s. 27). Reza käy koulua ja kaupittelee kaduilla tarroja. Hänen siskonsa Sadia työskentelee pahvirasioiden kokoajana, sillä vanhempien mielestä tyttöjen ei tarvitse käydä kouluja. Tansaniasta esitellään kolme erilaista koulupolkua (s. 99). Rafiki oppii koulussa lukemaan, kirjoittamaan ja laskemaan ja toimii paimenena. Harun kävi englanninkielisen yksityiskoulun ja opiskelee maantiedettä yliopistossa. Zuri olisi halunnut jatkaa koulua, mutta hän päätyy vanhempiensa tahdosta naimisiin 15-vuotiaana ja saa ensimmäisen lapsensa. Venlan roolia ei avata tekstissä (s. 110). Kuvassa hän kuitenkin ihailee kaupassa samanlaisia kenkiä kuin Iidalla on. Iidasta ei kerrota tämän enempää, joten hän ja Venla eivät saa tekstissä roolia.

Kirjassa on useita väestöpyramideja, jotka selittävät naisen- ja mies-sanojen määrää. Sanat tyttö ja poika esiintyivät usein tasa-arvoa käsittelevissä tekstinkohdissa. Näitä kohtia tarkastellaan myöhemmin tarkemmin. Väestöpyramidi ja tekstit tasa-arvosta ovat esimerkkejä tilanteesta, jossa

sanaan ei ole liittynyt roolia. Teksti ei muissakaan tilanteissa välttämättä anna nimetyille hahmoille roolia. Näin on esimerkiksi Kimmon ja Akiran tapauksessa (s. 35). Kuvituksesta päätellen Kimmo ja Akira ovat kansainvälisiä diplomaatteja tai liikemiehiä. Kuvituksessa he saivat diplomaatin roolin.

7.5.3 Roolit tekstissä *Maa Suomesta maailmalle*-kirjassa

Kirjan tekstissä kuvattiin useita suomalaisen kulttuuriin vaikuttaneita merkkihenkilöitä, joita ei esiintynyt kuvituksessa. Jean Sibelius, Albert Edelfelt ja Akseli Gallen-Kallela kuvataan merkittäviksi kulttuurivaikuttajiksi (s. 135). Alvar Aallon kirjoitetaan suunnitelleen Finlandia-talon (s. 33). Historiallisista hahmoista esiin nostetaan myös Fagervikin ruukin ruotsalainen perustaja Carl Billsten (s. 110). Kuvissa ei myöskään esiinny Yhdysvaltojen presidentti Donald Trumpia, joka haluaisi rakentaa Meksikon rajalle muurin (s. 143). Tekstissä esiintyvät merkkihenkilöt ovat kaikki miehiä.

Tunnettujen merkkihenkilöiden lisäksi kirjassa tehdään henkilökuvauksia, joissa ihmiset kertovat omasta työstään. Jan Kristian Ollinen kertoo työstään YK:n rauhanturvaajana (s. 222). Pasi Reunanen on opiskellut maanmittausta ja työskentelee Maanmittauslaitoksella vastuuasemassa (s. 17). Niina Nieminen toimii projektipäällikkönä IT-alan yrityksessä (s. 231). Oona-Lina Alila on koulutukseltaan diplomi-insinööri ja suunnittelee työkseen liikenne- ja ratkaisuja Tampereella (s. 197). Alilan lisäksi kirjan sivuilla esiintyy toinen diplomi-insinööri, Minna, joka työskentelee ulkomaisen yhtiön palveluksessa (s. 127). Minnan tarina liittyy sukupolvien kuvaukseen, jota jo analysoitiin kuvituksen kautta (s. 27). Isoisoäiti Mairella oli miehensä kanssa lypsykarjatilaa, hänen poikansa Pertti ja hänen vaimonsa Liisa ovat eläkkeellä. Minna on heidän tyttärensä. Minnalla on lapsi Roope, joka opiskelee näyttelijäksi ja asuu tyttöystävänsä kanssa.

Kaikkiin tekstissä esiintyviin hahmoihin ei ole liitettävissä selkeää roolia. Heidän kerrotaan käyvän Helsingissä töissä (s. 223). Tiia sen sijaan matkustaa lomalla perheineen Kittilään (s. 223). Sanna maahantuo tomaatteja (s. 223). Ari tuo maahan vaatteita Bangladeshista (s. 223). Laura myy soraa (s. 223). Heidän ja Sannan rooleja ei voinut kuvituksen perusteella määrittää. Sanna ja Ari sen sijaan määriteltiin maahantuojiksi ja Laura myyjäksi.

Kirjasta löytyi myös sukupuolittunut ammattinimike. Sivulla 17 kirjoitetaan lakimiesten työskentelevän Maanmittauslaitoksella. Maanmittauslaitoksella kuvataan työskentelevän muidenkin alojen osaajia kuten maanmittausasiantuntijoita, tietotekniikan osaajia sekä talousalan

ammattilaisia. Listasta lakimies on ainoa sukupuolittunut termi ja saa aikaan näkemyksen maskuliinisesta työntekijästä. Lakimiestermille on suomenkielessä vaihtoehtoja, jotka eivät ole yhtä sukupuolittuneita. Lakimiehistä puhumisen sijaan voisi puhua juristeista tai asianajajista.

7.5.4 Roolit tekstissä *Geoidi Elämän edellytykset*-kirjassa

Geoidi Elämän edellytykset-kirjassa esiintyi sukupuolittuneita sanoja huomattavasti vähemmän kuin aiemmin tarkastelluissa *Maa*-sarjan kirjoissa. Moni sanoista oli osana tekstiä eivätkä viittaneet kuvaan. Tekstistä oli kuitenkin mahdollista erottaa rooleja sukupuolittuneille hahmoille. Vedenhaun kirjoitetaan olevan naisten ja tyttöjen vastuulla Afrikan maaseudulla (s. 74). Tero (s. 24–25) etsi oppilaan roolissa kuvia esitelmäänsä. Liina Leikkonen on oppilaana kirjoittanut kertomuksen puhelimen elinkaaresta. Tekstissä esiintyvät kaivostyöntekijät Hao, Jengo ja Neo. Heidän sukupuoltaan ei määritellä. Tekstissä kuitenkin kerrotaan kaivoksessa työskennelleistä isoveljestä ja -siskosta. Haon pikkusiskot Ling ja Tai eivät tarinasta päätellen ole töissä. Tarinassa kuvataan myös tehdastyöläisen arkea. Xiun sukupuolta ei määritellä, mutta hänen isosiskonsa Zhinin ja pikkuveljien Fan ja Huangin kerrotaan työskentelevän tehtaassa.

Ainoat kirjan sivuilla esiintyvät todelliset henkilöt tuodaan esiin Helsingin Sanomien artikkelin kautta (s. 86). Artikkelin on kirjoittanut Elina Kervinen. Artikkelissa hän haastattelee Kristina Zakrissonia, joka toimii Pohjois-Ruotsissa kunnanhallituksen puheenjohtajana.

7.5.5 Roolit tekstissä *Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt*-kirjassa

Geoidi Ihmiset ja kulttuurit keskittyy nimensä mukaisesti kulttuurimaantieteeseen. Sukupuolittuneita sanoja on tutkituista kirjoista kuitenkin vähiten. Ian, Kate, Michaela, Friedrich, Fred, Julia, Akiko ja Jomei ovat Suomeen saapuneita matkailijoita (s. 32). Hahmot kertovat mietteitään Suomesta. Heidän taustastaan ei kerrota kotimaata enempää. *Geoidi Elämän edellytykset*-kirjan tavoin *Ihmiset ja kulttuurit*-kirjassa esiintyy oppilas Tero, joka etsii kuvia esitelmäänsä (s. 68). Tekstissä esiteltiin myös ihailua osakseen saanut Tansanian presidentti John Pombe Magufuli, jonka kerrotaan taistelevan korruptiota vastaan (s. 120).

Kirjassa on Klimaatti-verkkolehdestä alkuperäisesti ilmestynyt artikkeli lumilautailija Enni Rukajärvestä, jonka toimintaa tekstissä ihailaan (s. 42). Tekstin on kirjoittanut toimittaja Enni Shalman ja kuvan ottanut Harri Tarvainen. Enni Rukajärveä kuvaillaan Suomen menestyneimpiin lumilautailijoihin kuuluvaksi. Rukajärveä haastatellaan artikkelissa ilmastonmuutoksesta.

Sukupuolittuneita sanoja, jotka eivät olleet erisnimiä, esiintyi kirjassa kaksi, mies ja nenetsipoika. Kuvattu mies kuului tuarengikansaansa, joka elää paimentolaisina aavikolla (s. 104). Nenetsipoika elää Pohjois-Venäjällä, ja kirjassa jätetään oppilaan vastuulle selvittää, miten pojan arki eroaa oppilaan omasta arjesta (s. 89).

7.5.6 Roolit tekstissä *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*-kirjassa

Kirjassa puhutaan useaan otteeseen naisten ja tyttöjen koulutuksesta ja sen merkityksestä tasa-arvoon. Naisille ja tytöille, kuten ei useasti esiintyvään mies-sanaankaan, ole liitetty suoranaista roolia. Sikhimies ja muslimityttö määrittyvät uskontonsa kautta mutta heihin ei ole liitetty toimintaa tai ammattia (s. 19). Veli Kani on fiktiivinen kirjan henkilö (s. 18). Fiktiivinen piirroshahmo on myös uusiutuvia luonnonvaroja hyödyntävä Ola (s. 92). Nikoa ja Marieta (s.20) käsiteltiin kuvien yhteyksissä, minkä vuoksi heitä ei analysoida tässä kohtaa.

Kirjassa viitataan useisiin oikeisiin henkilöihin. Heistä suurin osa tuli esiin myös kuvituksessa. Huippu-urheilijaksi luokiteltua jalkapallotähteä Didier Droybaa kuvataan Norsunluurannikon kansallissankariksi (s. 68). Presidentti Martti Ahtisaaren kerrotaan toimineen rauhanneuvottelijana (s. 72). Malala Yousafzain kirjoitetaan olevan pakistanilainen ihmisoikeusaktivisti, joka on puolustanut tyttöjen koulutusta (s. 30). Lisäksi kirjassa viitataan tutkijoihin Lotta Uusitalo-Malmivaaraan ja Juhani Lehtoon, jotka ovat tutkineet nuorten onnellisuutta (s. 28). Tyttö- ja poikaystävän kerrotaan lisäävän koululaisten onnellisuutta.

7.6 Tasa-arvoon viittaavat kohdat tekstissä

Kirjojen teksteistä poimittiin sukupuolten tasa-arvoa kuvaavat tekstinpätkät. Sukupuolten tasa-arvoa ei varsinaisesti käsitelty kaikissa aineiston oppikirjoissa. Esimerkiksi *Maa Elämän planeetta*-kirjassa sekä *Geoidi muuttuvat maisemat ja elinympäristöt*-kirjassa sukupuolten tasa-arvoon ei tekstissä viitattu. Kaiken kaikkiaan aineistossa käsiteltiin sukupuolten tasa-arvoa ihmisoikeutena ja saavuttamisen arvoisena päämääränä. Naisten asema ja koulutus esitettiin köyhyyden vähentäjänä. *Maa*-sarjassa esiteltiin YK:n kestävän kehityksen tavoitteet ja siihen liittyvät tasa-arvotavoitteet. Naisten rooli vedenhakijoina nousi esiin vahvasti kuvituksessa. Tekstissä pohdittiin sen merkitystä naisille itselleen ja yhteiskunnalle. Kirjoissa naisten asemasta keskusteltiin lähinnä kehittyvien maankonteksteissa mutta huomioitiin tasa-arvo globaalina päämääränä. Koska kaikissa kirjoissa tasa-arvoa ei käsitelty, tuloksia kuvataan sarjakohtaisesti.

7.6.1 Tasa-arvo *Maa-sarjassa*

Maa Elämän planeetta-kirjan tekstissä ei varsinaisesti viitattu sukupuolten tasa-arvoon. Erilaisia hahmoja esiintyi erilaisissa rooleissa kuvituksessa ja tekstissä. Heidän asemansa pohtiminen jäi lukijalle. Kirja keskittyy luonnonmaantieteeseen ja jättää tasa-arvon käsittelyn sarjan seuraaviin osiin.

Maa Kotina maailma-kirjassa tasa-arvo nousee edellistä osaa enemmän esiin. Oppikirjassa tuodaan sukupuolten tasa-arvo esiin YK:n kestävän kehityksen tavoitteiden kautta (s. 10). Viides kestävän kehityksen tavoite on saavuttaa sukupuolten välinen tasa-arvo. Jokaisella kerrotaan olevan oikeuksia, mutta myös vastuuta omista teoistaan. Naisten aseman kirjoitetaan parantuvan koulutuksen kautta. Koulutuksen esitetään parantavan mahdollisuuksia ehkäisyyn, ammattiin ja toimeentuloon jolloin ensimmäisen lapsen saanti viivästyy ja lapsia hankitaan vähemmän. Teksti on osa väestönkasvusta kertovaa kappaletta, jossa kerrotaan väestönkasvun liittyvän köyhyyyteen. Ilman koulutusta lasten kuvataan pysyvän vanhempiensa lailla köyhinä. Naisten koulutus on kierteen lopettamisessa merkittävässä asemassa. Tekstissä kerrotaan, että ”Lukutaitoiset naiset osaavat huolehtia itsestään ja perheistään” (s.19). Tämä jättää vastuun perheestä naiselle unohtaen miehen vastuun. Kouluja käymätön saa kykenemättömän leiman.

Kirjassa sukupuolten tasa-arvoa pohditaan useassa kohtaa juuri koulutuksen kautta. Köyhyyden noidankehän rikkomisessa naisten asema ja koulutus ovat avainasemassa (s. 94). Tyttöjen koulutus on yksi kehityksen mittareista (s. 96) ja sen kerrotaan olevan yksi tehokkaimmista keinoista parantaa kehittyvien maiden olosuhteita (s. 98). Tyttöjen koulutusta ei kaikkialla pidetä kirjan mukaan yhtä tärkeänä kuin poikien (s. 98). Tästä annetaan myös konkreettisia esimerkkejä. Vanhemmat eivät pitäneet bangladeshilaisen Sadian-tytön koulutusta tärkeänä, sillä heidän mukaansa tyttöjä kasvatetaan avioliittoa varten (s. 27). 12-vuotiaana Sadian odotetaan menevän naimisiin ja muuttavan miehensä luokse. Tansanialaisen Zurin vanhempien kirjoitetaan ajattelevan samoin ja hänen saaneen ensimmäisen lapsensa 15-vuotiaana. Tasa-arvon puute nostetaan tekstissä esille. Koulupolun kuvataan olevan erilainen kaupungissa ja maaseudulla, samoin tytöille ja pojille.

Kirjassa on tehtävä, jossa pyydetään perustelemaan, miksi tyttöjen koulutus on tärkeää. Tämän lisäksi on mietittävä, miten omat tulevaisuudennäkymät eroavat tansanialaisen Zuri-tytön tulevaisuudesta (s. 107). Tehtävän kautta oppilas pääsee refleктоimaan oppimaansa ja pohtimaan omaa asemaansa. Tehtävä on erilainen tytöille ja pojille. Tehtävä antaa mahdollisuuden luokassa

käytävään keskusteluun sukupuolten tasa-arvosta. Tehtävässä korostuu sukupuoli, mutta vahvasti siinä on läsnä myös kehitysmää vastaan kehittynyt mää asetus.

Kirjassa tuodaan sukupuolten tasa-arvon puute esiin kehitysmaiden ongelmana. Kehitysmaiden ongelmaksi nostetaan perinteet ja vanhempien asenteet. Vanhempien mielestä tyttöjen ei tarvitse käydä koulua, vaan heidän on mentävä nuorena naimisiin. Kirjassa myös annetaan hieman toivoa. Asenteiden kuvataan muuttuneen. Intiassa tyttölapsia ei arvostettu, mikä johti raskauksien keskeyttämiseen. Tämä on johtanut sukupuoliväkivä. Asenteet ovat muuttumassa ja tyttöjen arvostus kasvussa (s. 30). Kirjassa ei tuoda sukupuolen moninaisuutta tekstissä esiin, eikä rikota heteronormatiivisuuden rajoja.

Myös *Suomesta maailmalle*-oppikirjassa nostetaan esiin koulutus ja naisten asema köyhyyden merkittävänä vähentäjänä (s. 182). Kirja nostaa esille naisten aseman globaalilla tasolla, eikä jätä tasa-arvokamppailua vain kehittyvien maiden ongelmaksi. Agenda 2030:n yhtenä tavoitteena kerrotaan olevan naisten aseman parantaminen erityisesti päätöksenteossa (s. 188). Naisten osuuden eduskunnissa kirjoitetaan olevan liian alhainen, mutta Pohjoismaiden tilanteen olevan melko hyvä. Ratkaisevassa asemassa on sana 'melko'. Suomessakin tunnustetaan olevan eriarvoisuutta. Tasa-arvopyrkimyksistä annetaan Kambodžasta esimerkki. Tyttöjen kirjoitetaan pääsevän useammin kouluun, naisten osallistuvan paremmin työelämään ja päättävissä tehtävissä olevien naisten määrä on kasvanut.

Tyttöjen ja naisten koulutus nousee kirjassa sukupuolten tasa-arvokysymyksessä avaintekijäksi. Suomessakin myönnetään olevan vielä töitä edessä. Suomalaisen kulttuurin ja koulutuksen kehitykselle on pyhitetty oma sivunsa (s. 135). Sibelius, Edelfelt ja Gallen-Kallela mainitaan kulttuurivaikuttajina. Suomen kielen aseman parantumisen kerrotaan parantaneen koulutusmahdollisuuksia kaikille suomalaisille. Kappaleessa keskityttiin kulttuuriin, mutta sukupuolten tasa-arvo koulutuksessa loisti tekstissä poissaolollaan.

Oppikirjassa mainitaan ihmisten välinen tasa-arvo eurooppalaisena arvona (s. 133). Samassa yhteydessä tekstissä määritellään stereotypia. Kirjan mukaan stereotypia on yksinkertainen ennakkokäsitys. Oletetaan kaikkien tietyn ryhmän jäsenten olevan samanlaisia. Tämän kirjoitetaan saattavan vaikuttavan suhtautumiseen muihin ihmisiin ja kulttuureihin. Stereotyyppiä on kerrottu kulttuurien yhteydessä, mutta ne ovat yhtä lailla totta sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen kohdalla.

7.6.2 Tasa-arvo *Geoidi*-sarjassa

Geoidi Elämän edellytykset-kirjassa lähestytään sukupuolten tasa-arvoa veden kautta. Vedenhaun kirjoitetaan olevan usein naisten ja tyttöjen tehtävänä (s. 74). Afrikan maaseudulla vettä voi joutua hakemaan kilometrien päästä ja matkaan voi kulua monta tuntia päivässä. Lisäksi matka voi olla vaarallinen. Kaivon saaminen kylään antaa aikaa muuhun. Naiset voivat käyttää aikansa kirjan esimerkin mukaisesti vihannesten viljelyyn ja tytöt voivat mennä kouluun. Naisten ja tyttöjen asemasta ei kirjasta muuten keskustella eikä sukupuolten tasa-arvoa tekstissä tuoda esille. Kirja painottuu luonnonmaantieteeseen. Tasa-arvoa käsitellään sarjan seuraavissa osissa enemmän.

Geoidi muuttuvat maisemat ja elinympäristöt-kirjassa perehdytään stereotypioihin. Stereotyyppien kirjoitetaan olevan ihmisten tekemiä yleistyksiä toisista ihmisistä, asioista tai alueista. Stereotyyppit eivät välttämättä pidä paikkaansa ja niihin saattaa liittyä virheellisiä käsityksiä (s. 22). Stereotyyppioista kirjoitetaan kulttuurien yhteydessä, mutta käsite on tärkeä myös sukupuolien ja seksuaalivähemmistöjen kannalta. Suoraan sukupuolten tasa-arvoon kirjassa ei viitata. Sukupuolten tasa-arvon käsitteleminen jää *Geoidi*-sarjassa *Ihmiset ja kulttuurit*-kirjan varaan.

Geoidi Ihmiset ja kulttuurit-oppikirjassa kirjoitetaan yhdenvertaisuuden olevan ihmisoikeuksien lähtökohtana (s. 29). Kirjan mukaan jokainen on yhtä arvokas, riippumatta mitä sukupuolta tai seksuaalista suuntautumista hän edustaa. Yhdenvertaisuus määritellään myös kirjan lopussa olevassa sanastossa (s. 113). Ihmisiä kerrotaan syrjittävän seksuaalisen suuntautumisen perusteella. Heteronormatiivisuutta on rikottu jo esittelemällä kaksi nuorta ja heidän seksuaalisuutensa. Lisäksi sukupuolen moninaisuus tunnistetaan tekstissä. Oppilaalle annetaan myös mahdollisuus pohtia omaa identiteettiään Nikon ja Marien kulttuurien kautta (s. 21). Oppilasta pyydetään pohtimaan, mitkä kulttuuriset tekijät ovat vaikuttaneet siihen millainen itse on. Nikon ja Marien seksuaalisuus on tuotu esille, joten oppilaan on luonnollista pohtia myös omaa sukupuoltaan ja seksuaalisuuttaan. Tehtävänanto antaa ymmärtää, ettei ole vain yhtä tai kahta muotia, mihin jokaisen tulisi sopia. Jokainen on saanut erilaisia vaikutteita ympäriltään ja on muotoutunut omaksi itsekseen.

Sukupuolten tasa-arvon ja naisten aseman kirjoitetaan vaihtelevan eri kulttuureissa (s. 30). Tekstissä kerrotaan naisten tehtävänä usein hoitaa perhettä, kotia ja tehdä maataloustöitä. Sukupuolistereotyyppit tuodaan näin esiin ja tiedostetaan niiden olevan aikaan ja paikkaan sidottuja. Naisten aseman kirjoitetaan muuttuneen ja yhä useamman naisen työskentelevän kodin ulkopuolella. Lukutaidottomuus ja koulutus listataan syinä siihen, etteivät naiset tiedä oikeuksiaan.

Tyttöjen koulunkäyntiin vaikuttavat kirjan mukaan asenteet tyttöjen koulunkäynnistä vähempiarvoisena kuin poikien. Toisaalta tyttöjen koulunkäyntiä saatetaan pitää turhana, sillä naisilla ei nähdä olevan etenemismahdollisuuksia yhteiskunnassa. Tyttöjen koulunkäynnin lisäksi tuodaan esille poikien koulunkäynnin merkitys. Kouluttamattomat nuoret miehet ovat vaarassa jäädä työttömiksi, mikä voi johtaa levottomuuksiin ja rikollisuuteen.

Lukutaidon merkitystä korostetaan ihmisoikeutena. Kirjassa kuvataan opetusta ihmisoikeustyönä ja mainitaan esimerkkeinä Malala Yousafzain ja Naisten Pankin työ. Tehtävissä pyydetään oppilasta selvittämään, kuka Malala on ja miksi tälle myönnettiin Nobel (s. 33) Koulutuksen kirjoitetaan parantavan naisten arvostusta omasta vartalostaan ja vähentävän sukupuolielinten silpomista. Ympärileikkaus määritellään myös kirjan sanastossa. Merkityksellistä on, että ympärileikkauksia kirjoitetaan tehtävän kaikille sukupuolille (s. 113), ei vain tytöille ja pojille, naisille ja miehille, vaan kaikille.

Tyttöjen asemaa pohtiessa korostuvat kehitysmaat. Tyttöjen kerrotaan joutuvan nuorena naimisiin ja aviomiehen saattavan olla kymmeniä vuosia vanhempi (s. 31). Tytöt joutuvat lopettamaan koulun ja tulevat äideiksi vastoin tahtoaan, sillä eivät uskalla kieltäytyä sukupuoliyhteydestä. Kyse voi olla ihmiskaupasta. Ihmiskaupasta tuodaan esimerkkeinä myös prostituutio ja lapsisotilaat. Näissä yhteyksissä ei määritellä ihmiskaupan uhreiksi joutuneiden sukupuolta.

Kirjassa tuodaan esille jokaisen oikeus olla oma itsensä sukupuolesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta riippumatta. Sukupuolten tasa-arvosta keskustellaan naisten ja tyttöjen aseman kautta, poikia ja miehiä unohtamatta.

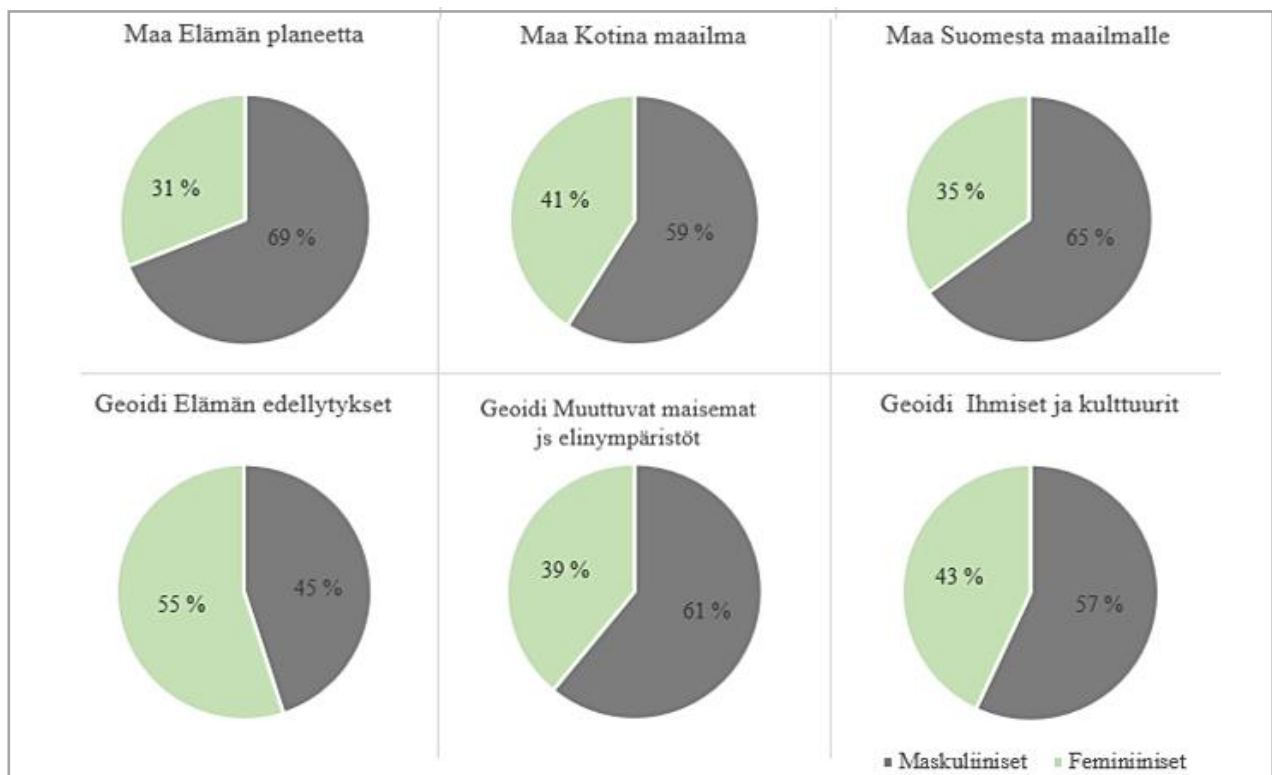
7.7 Yhteenveto tuloksista

Taulukko 13. Sukupuolittuneet hahmot analysoiduissa oppikirjoissa

	Maskuliiniset		Feminiiniset	
	Määrä	Osuus	Määrä	Osuus
Maa Elämän planeetta	148	69 %	68	31 %
Maa Kotina maailma	294	59 %	205	41 %
Maa Suomesta maailmalle	339	65 %	183	35 %
Geoidi Elämän edellytykset	92	45 %	112	55 %
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	197	61 %	128	39 %
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	212	57 %	162	43 %

Tutkituissa oppikirjoissa esiintyi vaihtelevat määrät sukupuolittuneita hahmoja kuvituksessa ja tekstissä. Vain yhdessä kirjassa, *Geoidi Elämän planeetta*-kirjassa, oli kuvituksessa feminiinisten hahmojen osuus maskuliinisia suurempi. Sukupuolittuneiden sanojen osuudet olivat kirjoissa vaihtelevia. Tutkituissa kirjoissa oli kirjoja, joiden sukupuolittuneista sanoista enemmistö oli maskuliinisia sekä kirjoja, joiden sukupuolittuneista sanoista enemmistö oli feminiinisiä. Kirjojen sisältöihin vaikuttaneista henkilöistä oli jokaisessa kirjassa suurempi osuus miehiä, vaikka kirjojen varsinaiset tekijät olisivatkin olleet kaikki tai suurempi osa naisia. Ero tasoittui hieman, kun otti huomioon erisnimien absoluuttisen määrän henkilöiden määrän sijaan.

Feminiinisten hahmojen osuudet ovat kirjoissa 31 – 55 %. Tasaisin sukupuolijakauma löytyy kirjasta *Geoidi Elämän edellytykset*. Kirja on myös tarkastelluista kirjoista ainoa, jossa feminiinisiä hahmoja esiintyi maskuliinisia enemmän. Kirjassa esiintyi sekä kuvituksessa että tekstissä enemmän feminiinisiä hahmoja. Vinoutunein sukupuolijakauma oli kirjassa *Maa Elämän planeetta*. Kirjan kuvituksessa ja tekstissä esiintyi maskuliinisia hahmoja enemmän. Sukupuolittuneiden hahmojen osuuksien suuri ero selittyy maskuliinisten sanojen suurella määrällä verrattuna feminiinisiin hahmoihin. Sukupuolijakauman merkityksiä pohditaan seuraavassa kappaleessa.

Kuva 6. Tutkittujen oppikirjojen sukupuolijakauma diagrammein esitettynä.

Kaikki sukupuolittuneet hahmot, kuvat ja sanat, fiktiiviset ja todelliset henkilöt, on yhdistetty taulukkoon 13. Taulukosta voi havaita kirjoissa esiintyvän sukupuolijakauman kokonaisuudessaan. Taulukkoon on yhdistetty tiedot taulukoista 2, 8 ja 11. Tulokset on havainnollistettu myös selkeyden varmistamiseksi diagrammein (kuva 6). Maskuliinisten hahmojen osuudet ovat kirjoissa 45 – 69 %.

Maskuliinisten ja feminiinisten kuvien ja sanojen absoluuttista määrää tärkeämpi on, miten hahmot on esitetty ja millaisia ominaisuuksia niihin on liitetty. Taulukkoon 14 on yhdistetty feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen roolit, jotka esiintyivät kuvituksessa ja tekstissä. Monet kuvista välittyneet roolit luokiteltiin kuvatekstin perusteella, joten monet rooleista on samoja. Tekstissä tuli esiin myös rooleja, joita ei kuvituksessa voinut havaita. Tekstistä esiin nousseita rooleja on hieman yleistetty. Esimerkiksi lumilautailija ja jalkapallotähti olivat tässäkin listauksessa huippu-urheilijoita. Taulukkoon on myös lisätty kirjan sisältöön ja ulkoasuun vaikuttaneiden henkilöiden roolit kuten kirjailijan ja kuvaajan roolit.

Taulukko 14. Kirjojen roolijako.

Yhteiset roolit	opiskelija/oppilas, urheilija, opettaja, lääkäri, viljelijä, asiakas, turisti, pakolainen, retkeilijä, teollisuuden työntekijä, metsästäjä, keräilijä, asiakaspalvelija, ompelija, huippu-urheilija, kierrättäjä, geologi, aktivisti, sotalapsi, vallanpitäjä, myyjä, vedenhakija, fani, kaupunkisuunnittelija, turvatarkastaja, koditon, tutkija, karjatilän omistaja, maahantuoja, toimittaja, kuvaaja, kirjailija
Vain maskuliinisilla hahmoilla esiintyvät roolit	<i>paimen, kuljettaja, arkeologi, löytöretkeilijä, ikkunanpesijä, parturikampaaja, metsuri, pelastaja, koditon, siirtotyöläinen, diplomaatti, munkki, sotilas, kalastaja, näyttelijä, kuvaaja, turvapaikanhakija, kartoittaja, pyykinpesijä, opas, poliisi, tarjoilija, tähtitieteilijä, tiedemies, avustustyöntekijä, professori, säätieteilijä, kuningas, turvamies, kulttuurivaikuttaja, maanmittari, lakimies, rautaruukin perustaja, rauhanneuvottelija, presidentti, näyttelijä, suurmoguli, suunnittelija, aviomies, isä</i>
Vain feminiinisillä hahmoilla esiintyvät roolit	<i>yrittäjä, puuseppä, astronautti, malli, diplomi-insinööri, projektipäällikkö, sairaanhoitaja, kahvipavunjauhaja, geisha, kunnanhallituksen puheenjohtaja, vaimo, äiti</i>

Kaikki kirjassa sukupuolittuneisiin hahmoihin liitetyt ominaisuudet ovat ammatteja, joita nykypäivänä voi tehdä sukupuolesta riippumatta. Aineistossa esiintyikin useita rooleja sekä feminiinisillä että maskuliinisilla hahmoilla. Pelkästään maskuliinisuuteen liitettyjä rooleja esiintyi aineistossa enemmän kuin pelkästään feminiinisiin hahmoihin liitettyjä rooleja. Tekstissä oli useita mainintoja erilaisista vallanpitäjistä. Nämä olisi voinut tiivistää vallanpitäjä-yleistyksen alle, mutta päätin jättää ne erikseen taulukkoon näkyviin. Näitä maskuliinisiin hahmoihin liitettyjä vallanpitäjän

rooleja olivat presidentti, kuningas ja suurmoguli. Vain feminiinisen hahmon esittämä vallankäyttäjän rooli oli kunnanhallituksen puheenjohtaja. Kuvituksessa sekä feminiinisiä että maskuliinisia hahmoja esiintyi europarlamentaarikoina, jotka yleistettiin vallankäyttäjiksi.

Historiaa ei voi muuttaa, ja siksi onkin luonnollista, että monissa historian kuvauksissa tiettyjä toimia hoitaa maskuliininen hahmo. Tätä ei kuitenkaan tulisi tehdä feminiinisten hahmojen kustannuksella. Feminiinisiä ja maskuliinisia hahmoja esiintyy useissa rooleissa, jotka toimivat yhteiskunnan stereotypioita vastaan. Heitä esitetään myös rooleissa, joita yhteiskunta heiltä odottaa. Kirjat eivät tekstissä pureudu sukupuolirooleihin. Stereotypioistakin kirjoitetaan osana kulttuureja. Oikeus olla oma itsensä sukupuolesta ja seksuaalisesta suuntautumisesta mainitaan yhdessä aineiston kirjoista. Pääsääntöisesti sukupuolten tasa-arvosta kirjoitetaan tyttöjen ja naisten koulutuksen kautta. Koulutuksen kirjoitetaan olevan avain naisten aseman parantamiseen. Kirjoissa tiedostetaan tasa-arvon olevan globaali päämäärä, vaikka aihetta käsitelläänkin pääasiassa kehittyvien maiden kontekstissa.

8. Pohdinta

Pohdinta-kappale on jäsennelty alakappaleisiin selkeyden lisäämiseksi. Kappaleissa pohditaan sukupuolen käsitteen merkityksen muutosta ja oppimateriaalin merkitystä. Näitä verrataan saatuihin tutkimustuloksiin. Tutkimustulosten luotettavuuden kannalta sukupuolen määrittäminen on ollut olennaista. Kuitenkin sukupuoli on jossain määrin subjektiivinen kokemus. Pohdinta-osiossa keskustellaan myös tämän vaikutuksesta tutkimuksen lopputulokseen.

8.1 Merkityksenannon muutos

Sukupuolta rakennetaan ihmisten välisessä viestinnässä ja vuorovaikutuksessa. Jokapäiväisessä toiminnassamme tuotamme ja toistamme sukupuolta. Sosiaalinen sukupuoli rakentuu kulttuuriin sosiaalistumisen myötä. Lapselle opetetaan miten hänen tulisi käyttäytyä sukupuolensa mukaisesti. Butlerin teoria sukupuolen performatiivisuudesta kiteyttää sosiaalisen sukupuolen olemuksen. Sukupuoli rakentuu yksilön toiminnassa. Jokaisella on oma kokemuksensa sukupuolestaan. Yhteiskunnassa on syntynyt sukupuolelle määritelmät, ja näihin määritelmiin jokaisen tulisi sopia. Toiminnassamme olemme oppineet tiettyjen asioiden merkityksiä ja näitä toiminnallamme toistamme. Beauvoirin sanoin, naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan.

Saatamme pitää sosiaalisesti rakennettuja merkityksiä ja määritelmiä luonnollisina. Luonnolliselta saattaa vaikuttaa esimerkiksi käsitys naisista luonnostaan miehiä hoivaavampina. Sukupuolen ja sukupuolten määritelmät eivät ole muuttumattomia totuuksia. Ne ovat vahvasti aikaan ja paikkaan sidottuja. Yhteiskunnan muuttuessa, muuttuvat myös yhteiskunnassa esiintyvät roolit. Rooleja häviää ja syntyy uusia. Käsitykset, kuka rooleissa esiintyy, muuttuvat. Mediassa joudutaan reagoimaan yhteiskunnalliseen muutokseen ja tuottamaan uudenlaista sisältöä uusissa yhteiskunnallisissa rooleissa oleville. Nyky-yhteiskunnassa nainen voi hyvin toimia IT-yrityksessä projektipäällikkönä. Hän toimii palkkatyössä kotinsa ulkopuolella, vastuullisessa asemassa. Tytöille kirjoitetut sadut eivät enää käsittele pelkästään prinsessoja. Tytöille tarjotaan tosielämän roolimalleja itsenäisistä naisista, jotka ovat uskaltaneet olla omia itsejään ja muuttaa maailmaa (esim. Favilli & Cavallo 2017 *Goodnight stories for rebel girls*). Yhteiskunnan muutos on tehnyt tämän mahdolliseksi.

Käsitykset sukupuolista ovat muuttuneet. Tämä oli havaittavissa aineistossa esimerkiksi *Maa Suomesta maailmalle*-kirjassa (s. 11). Kirjassa on kuvattu Mappa Mundin kuvaus 1400-luvulta teoksesta *La Fleur des histoires* (kuva 7). Kuvassa on keskiajalle tyypillinen T- ja O-kartta. Kartassa

jokaisella mantereella seisoo hahmo. He ovat selkeästi valtaapitäviä merkkihenkilöitä omassa valtakunnassaan. Jokaisella on valtikkaa muistuva keihäs kädessään ja seisovat linnojensa edustalla. Hahmot edustavat todennäköisesti miehiä, yhdellä on esimerkiksi tuuhea tumma parta ja viikset. Nykykäsityksellä hahmoista voi kuitenkin nähdä feminiinisiä piirteitä. Hahmot ovat pukeutuneet mekkoihin. Parrakkaan hahmon mekossa on myös halkio, josta esittelee siroa jalkaansa. Myös toisen hahmon jalka on asettuneena balettitanssijamaisesti. Tämä tutkimus toteutettiin vallitsevien sukupuolinäkemyksen kautta. Ominaisuuksiensa perusteella hahmot luokiteltiin neutraaliin kategoriaan, sillä eivät sopineet määriteltuihin feminiinisen ja maskuliinisuuden kategorioihin. Kuvat toimivat hyvänä esimerkkinä käsitysten muutoksesta. Keskiajalta tunnetaan useita ristiinpukeutuneita ja muutenkin sukupuolirajoja ylittäneitä kristillisiä pyhimyksiä (Aarnipuu 2005, 4). Historiaa onkin tarkasteltu queering-verbin ilmaisemalla menetelmällä. Menetelmällä on pyritty avaamaan historiallisia käsityksiä seksuaalisuudesta ja sukupuolesta (Karras 2017, 12).

Kuva 7. Historiallinen kuvaus sukupuolista. Kuvitusta kirjasta *Maa Suomesta maailmalle* (s. 11)

Käsitykset sukupuolesta ja seksuaalisuudesta ovat muuttuneet. Kauneuskäsitys on jotain muuta kuin ennen. Samoin on muuttunut näkemys historiasta. Oppikirjoista oli havaittavissa niin kutsutun historian suuren kertomuksen toistoa. Aineiston kirjoissa esitellään historian suurmiehiä, pääsääntöisesti maailmaa valloittaneita löytöretkeilijöitä, tunnettuja tiedemiehiä, suomalaisia kulttuurivaikuttajia tai maailman politiikan tekijöitä. Merkkihenkilöistä naisista esiteltiin aineistossa

vain Malala Yousafzai. Historian kulkue esitellään suurmiesten kautta ja historiasta kerrotaan sarjakuvan keinoin (kuva 4). Mies metsästää, nainen keräilee tai mies kyntää, nainen kylvää. Maailmanhistoria on esitetty kompaktisti kuudessa ruudussa. Historiallisia faktoja ei voi kiistää, naisilla ja miehillä on historiassa olleet eri roolit. Pohdinnan arvoista kuitenkin on, voisiko tämän ”suurmieshistorian” toisintamisen jättää maantiedon oppikirjoista pois? Historiantutkijatkin ovat uskaltaneet haastaa historian opetuksen ja puhuneet monipuolisemman opetuksen puolesta (Rantala 2008). Muutosta kouluissa kuvaa opetussuunnitelmien kehittyminen.

Maantieteen tehtävänä on opetussuunnitelman mukaan rakentaa oppilaan maailmankuvaa. Monipuolinen ja erilaisia näkökulmia tarjoava opetus mahdollistaa tämän. Yhteiskunnan muutokset näkyvät koulumaailmassa. Opetussuunnitelmat tunnistavat sukupuolen moninaisuuden ja vaativat sukupuolten tasa-arvoa. Tämän tulisi välittyä suoraan oppikirjoihin. Koulujen on laadittava tasa-arvosuunnitelma ja pyrittävä estämään segregatio. Oppikirjat voivat kuvata hahmoja moninaisissa rooleissa, esitellä erilaisia sukupuolia ja seksuaalisuuksia, mutta näitä tulisi käsitellä myös opetuksessa. Kouluissa vaikuttava piilo-opetussuunnitelma ohjaa toimintamalleja. Kouluissa asetetaan työille ja pojille erilaisia vaatimuksia. Odotukset liittyvät yhteiskunnan normeihin, joita koulu vain toistaa. Kympin tytöt ja villit pojat ovat nousseet käsitteeksi. Koulussa oppilaita kasvatetaan kansalaisiksi. Heitä kasvatetaan yhteiskunnan jäseniksi miehinä ja naisina. Maskuliinisuutta ja feminiinisyyttä pidetään ihanteina, joihin oppilaita ohjataan.

Nykyinen opetussuunnitelma tähtää sukupuolistereotyyppien hälventämiseen. Tämä on tarpeellista, sillä työelämän eriytyminen sukupuolen mukaan on Suomessa kasvanut (Tilastokeskus 2015). Yhä useampi työskentelee mies- tai naisvaltaisella alalla. Hyvänä esimerkkinä tästä on opettajan ammatti. Lastentarhan- ja luokanopettajan ammatissa valtaosa työntekijöistä on naisia. Naisvaltaisten ammattien palkkataso on miesvaltaisia aloja heikompi. Keskimäärin naisten tilastoidaan saavan heikompa palkkaa kuin miehen (Tilastokeskus 2017).

Sukupuoliroolit opitaan jo lapsuudessa. Vanhemmat siirtävät oman ajattelumaailmansa jälkikasvulleen ja käsitykset sukupuolirooleista säilyvät. Stereotyyppistä ajattelua perheissä pyritään purkamaan ja siten edistämään sukupuolten tasa-arvoa. Sosiaali- ja terveysministeriö on julkaissut neuvolassa työskenteleville ohjeistuksen sukupuolten tasa-arvosta. Neuvolan työntekijöitä kehoitetaan kyseenalaistamaan ja rikkomaan totuttuja miesten ja naisten rooleja omassa puheessaan ja toiminnassaan yhdessä vanhempien kanssa (Hakulinen et al. 2016, 25). Samalaisia ohjeistuksia

on koulumaailmalle tehty useita. Viranomaiset kannustavat sukupuolten tasa-arvoon. Sen ottaminen huomioon joka päiväisessä toiminnassa vie aikansa. Koulussa tulisikin pohtia, miten lapsia ja nuoria rohkaistaan rikkomaan stereotypioita.

Tulevaisuudessa koulussa voi olla useita oppilaita niin kutsutuista sateenkaariperheistä, joissa yksi tai molemmat vanhemmista kuuluvat sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöön. Opettajien ja oppilaiden on osattava suhtautua erilaisiin taustoihin. Koulussa suhtautumista helpottaa oppikirjojen esiintuoma monipuolisuus. Tutkitussa aineistoissa esiintyi perheitä, mutta heidän rooliaan ei korostettu. Sukupuolia tai seksuaalisuutta ei alleviivattu. Ulkoisten tekijöiden perusteella onkin vaikea tulkita kuvien heteronormatiivisuutta. Sateenkaariperheiden esiintuominen mahdollistaisi olemassa olevien normien purkamisen ja uusien rakentamisen. Olemassa olevien normien vastaisesti tässä työssä on merkitty maskuliinisia ominaisuuksia punaisella värillä, joka yleensä mielletään feminiiniseksi väriksi. Tämän lisäksi feminiinisiä ominaisuuksia on taulukoissa kuvattu yleensä maskuliiniseksi mielletyllä sinisellä värillä. Tällä olen pyrkinyt osoittamaan normien purkamisen olevan yhteydessä tehtyihin valintoihin.

8.2 Oppimateriaalien merkitys

Oppimateriaalit ovat vain yksi sukupuoleen sosiaalistava tekijä. Kirjat ovat yhteiskunnan tuotoksia ja mukailevat yhteiskunnassa vallitsevaa arvomaailmaa. Vuoden 2014 opetussuunnitelma vaatii kirjoja ottamaan tasa-arvon huomioon. Jokainen lukee kirjaa omien arvojensa pohjalta. Oppilaille on muodostunut erilaiset merkityksenantojärjestelmänsä. Yläkouluun tultaessa oppilas tuo mukanaan opittuja käyttäytymismalleja kotoaan, päiväkodistaan, alakoulusta sekä vapaa-ajan harrastuksista. Kirjojen tekstit ja kuvat näyttäytyvät oppilaille heidän historiansa kautta.

Kouluissa on mahdollisuus keskustella sukupuolten tasa-arvosta ja purkaa opittuja käyttäytymismalleja ja stereotypioita. Tutkitut oppikirjat antavatkin hyvän pohjan keskustelulle tasa-arvosta. Tutkittu aineisto koostui kuudesta oppikirjasta. Yhdessä oppikirjassa feminiinisiä hahmoja esiintyi maskuliinisia enemmän. Ongelmana ei ole yksi tai kaksi maskuliinista hahmoa enemmän. Jokaisessa tutkitussa kirjassa erot hahmojen välillä olivat selkeitä. Jakauma voisi olla epätasaisempikin. Tutkimuksessa on muistettava tutkijan subjektiivisuus, joku toinen saattaisi luokitella hahmot eri tavalla. Maskuliinisten hahmojen ylitarjonta on kuitenkin globaalisti havaittu totuus. Maskuliinisia hahmoja esiintyy feminiinisiä hahmoja enemmän kansainvälisestikin vertailtuna, kaikilla luokka-asteilla, kaikissa oppiaineissa. Ongelman ydin ei ole muutama

maantiedon oppikirja. Toivoa silti on. Aineistosta löytyi yksi kirja, jossa feminiinisiä hahmoja oli maskuliinisia enemmän. Suuntana on tasa-arvo, jolloin sukupuolivinoumaa ei oppikirjoista olisi havaittavissa. Sukupuolet esitettäisiin monipuolisesti ja ilman sitovia sukupuolirooleja.

Määrien lisäksi tarkastelin, miten sukupuolia oli esitetty. Sukupuolia oli esitetty erilaisissa rooleissa, osa perinteisimmissä, osa vähemmän perinteisissä. Hoivaaminen ja koti yhdistetään perinteisesti feminiinisyteen ja vallankäyttö ja tekniikka maskuliinisuuteen. Nämä ominaisuudet toistuivat aineistossa, mutta niitä myös sekoitettiin. Feminiininen hahmo toimi tekniikan parissa ja maskuliininen hahmo leikki lapsen kanssa. Pääsääntöisesti lapsen kanssa oli kuvattu feminiininen hahmo. Tätä ja monta muuta stereotyyppistä nais/mies-kuvausta saattaa selittää maantiedon luonne kulttuurien kuvaajana. Maantieto kuvaa erilaisia kulttuureja. Kirjojen kuvituksessa ei ole keskitytty vain Suomeen, vaan kuvataan arkea ja juhlaa ympäri maailmaa. Aikaan ja paikaan sidottuna sukupuoli esiintyy Intian kaduilla hyvin erilaisena kuin Suomessa. Emme voi kieltää historiassa esiintyneitä sukupuolirooleja, samoin kuin emme voi kieltää kulttuurisidonnaisia sukupuolirooleja. Kuvassa Intian kadulla esiintyy pääosin, jos ei pelkästään maskuliinisia hahmoja. Tämä kuvastaa todellisuutta. Maskuliinienemmistöinen kuva kasvattaa maskuliinisten hahmojen määrää. Tasaisen sukupuolijakauman säilyttämiseksi kirjassa voisikin esittää feminiinienemmistöisen kuvan. Tutkitusta aineistosta löytyykin kuva, jossa oli esitetty intialaisia lapsia koulussa. Kuvan perusteella kaikki luokiteltiin feminiinisiksi. Sukupuolivinouma on mahdollista välttää ja silti esittää totuudenmukaisia historian- ja kulttuurinkuvauksia.

Feministinen maantiede on sukupuolen huomioonottavaa maantiedettä. Oppikirjoista löytyy sekä feminiinisiä että maskuliinisia maantieteen roolimalleja. Maantiede näyttäytyy kirjoissa tasa-arvoisena. Sukupuolella ei ole havaittu olevan yhteyttä spatiaalisessa hahmottamisessa (Kitchin 1996). Jos esimerkiksi maanmittausta pidettäisiin maskuliinisena alana, tätä ei voitaisi perustella biologialla, vaan olisi se yhteiskunnan luoma käsitys. Omassa tutkimuksessani keskityin sukupuolen esiintymiseen oppikirjoissa. Maantieteen näyttäminen sukupuoleen riippumattomana vaikuttaa oppilaiden kiinnostukseen. Maantiede luonnontieteenä saatetaan nähdä maskuliinisena alana, mikä voi vähentää tyttöjen kiinnostusta aiheeseen. Massey'n (1994) mukaan feministinisessä maantieteessä on olennaista, miten naisten ja miesten olemukset ovat rakentuneet. Sukupuolen rakentumista voidaan tarkastella myös maantieteellisestä näkökulmasta. Sukupuoli on sidoksissa kulttuureihin mutta myös alueisiin. Oppikirjoista tasa-arvosta keskustellaan pääsääntöisesti

kehittyvien maiden kontekstissa. Sukupuolten tasa-arvo esitetään kestävä kehityksen tavoitteiden kautta globaaliksi tavoitteeksi, mutta esimerkit tasa-arvon ongelmista tulevat pääsääntöisesti globaalista etelästä. Suomen tasa-arvotilannetta kommentoidaan vain yhdessä kirjassa, jossa mainitaan Pohjoismaiden poliittisen kentän olevan suhteellisen tasa-arvoinen. Tässäkin Pohjoismaat nostetaan omalle jalustalleen. Oppilaille voisi tarjota mahdollisuuksia oman kulttuurinsa tasa-arvon pohtimiseen. Monet mittarit kertovat Suomesta hyvää, mutta täälläkään kaikki ei ole täydellistä. Kirjat tarjoavat pohjan tasa-arvokeskustelulle, mutta sen ohjaaminen jää opettajan tehtäväksi.

Esimerkkinä kehittyvien maiden tasa-arvotilanteesta käytetään lähes kaikissa kirjoissa naisten koulutusta. Suomessa naisilla on mahdollisuus osallistua opetukseen siinä missä miehilläkin. Kuitenkin naiset ja miehet ajautuvat opiskelemaan eri aloja. Suomessakin olisi siis tarvetta tasa-arvo keskustelulle ja sukupuoliroolien purkamiselle. Toinen kehittyvien maiden tasa-arvon puutteen osoittava havainto on vedenhaun feminiinisyys. Oppikirjoissa vedenhaku esitetään naisten työnä. Kuvituksessa naisilla on usein lapset mukanaan. Tämän vuoksi vedenhakijan rooli esiintyy tuloksissa sekä feminiinisillä että maskuliinisilla hahmoilla. Yhtään aikuista maskuliinista hahmoa ei kirjoissa vedenhaussa esitetä. Tilastojen valossa tyttölapset ovat poikalapsia todennäköisempiä vedenhakijoita, mikä vaikuttaa heidän koulutusmahdollisuuksiinsa (Graham et al. 2016). Luokkahuoneessa tästä saisi mielenkiintoisen keskustelun. *Maa Kotina maailma*-kirjassa pyydetäänkin pohtimaan, miten oma tulevaisuus eroaa tansanialaisten nuorten tulevaisuudesta.

Nuorten kuvia tulevaisuudesta on tutkittu Nuorisobarometrissa. Nuorisobarometrin mukaan vain harva nuori esittää toiveammatikseen johtajan tehtävät. Sekä miehistä että naisista johtajan tehtävät mainitsivat haaveekseen alle kaksi prosenttia. Johtavasta asemasta haaveilevien nuorten määrissä ei ollut sukupuolten välillä eroa, mutta naiset ja miehet olivat kiinnostuneita johtamaan eri aloja. Naisten vastauksissa korostui henkilöjohtaminen ja kaupallinen ala, kun miehiä kiinnosti teollisuuden ja tekniikan alan johtotehtävät (Teräsaho & Keski-Petäjä 2017, 206). Nuorten toiveammatit seurailevat työmaailman eriytymistä. PISA-tutkimuksen mukaan suomalaiset tytöt pärjäisivät luonnontieteissä, mutta he eivät ole niistä kiinnostuneita (OECD 2018). Osaamista olisi, kiinnostusta ei. Tämän vuoksi koulussa olisi tärkeä esittää sukupuolesta riippumattomia samaistuttavia roolimalleja. Pian maskuliinisen hahmon esiintyminen parturikampaajana ei ole sen kummallisempaa kuin maskuliinisen hahmon esittäminen autonkorjaajana. *Geoidi*- ja *Maa*-sarjassa molemmissa esiintyy feminiiniseksi luokiteltu astronautti. Mikä tahansa on mahdollista, jokaiselle

annetaan mahdollisuus haaveilla avaruuteen pääsystä huolimatta biologisesta tai sosiaalisesta sukupuolesta. Kirjoissa olisi hyvä esittää myös helpommin lähestyttäviä roolimalleja. Kuvat ammatinharjoittajista, jotka ovat ylittäneet kuvitellut sukupuolirajat muuttuvat perinteisestä normiksi. Yhteiskunnallinen työnjako, jossa hoivatyöt keskittyvät naisille ja vallankäyttö miehille, jakaantuisi uudelleen.

Oppikirjojen on mahdollista luoda monimuotoista kuvaa maailmasta. Ekofeminismi pyrkii yhdistämään ympäristötietoisuuden ja tasa-arvon. Näitä arvoja maantiedon oppikirjat pääsääntöisesti noudattavat. Kirjoissa esitetään maskuliinisia ja feminiinisiä hahmoja kierrättäjinä sekä julkisen liikenteen käyttäjinä. Ympäristöarvot nousevat kirjoissa merkittävään rooliin ja luonnosta välittäminen nähdään kuuluvaksi kaikille. Tasa-arvosta keskustellaan lähinnä koulutuksen kautta. Kehitysmaiden kontekstin lisäksi tasa-arvosta ja koulutuksesta on mahdollista keskustella myös Suomen kontekstissa. Suomalaisten mieskulttuurivaikuttajien joukkoon on mahdollista lisätä naiskulttuurivaikuttajista esimerkiksi koulutuksen tasa-arvosta puhunut Minna Canth. Näin vältettäisiin myös toistamasta suurmieshistoriaa.

8.3 Geneerinen mies

Maskuliinisuus esitetään usein ihmiskunnan normina. Tämä näkyy sekä kuvituksessa että kirjoitetussa tekstissä. Kuvituksessa ihmishahmoa kuvataan usein tikku-ukolla. Näitä hahmoja ei otettu laskennassa huomioon. Neutraalina esiintyvä hahmo yhdistetään kuitenkin mieheen, jos pitää kuvata myös naisia. Naisia kuvataan tällöin mekkoon pukeutuneen tikku-ukon avulla (kuva 5). Hyvän esimerkin tästä tarjoaa *Geoidi Ihmiset ja kulttuurit*. Sivulla 10 esitellään väestötietoja. Tietoja annetaan kotimaanosasta, sukupuolesta, iästä, syntyvyydestä ja kuolevuudesta, ihonväristä ja kielistä. Sukupuolitiedot on kuvattu hahmolla, joka on puoliksi maskuliininen ja puoliksi feminiininen. Maskuliinisella puolikkaalla on kravatti ja feminiinisellä puolikkaalla helmet ja mekko. Tämän lisäksi maskuliininen puoli on kuvattu sinisellä ja feminiininen punaisella. Muut kuvituksen hahmot ovat neutraaleja tikku-ukkoja.

Ihmiskuntaa kuvataan mieshahmon avulla. Engelberg (2016) kuvasi tätä geneerinen mies-termillä. Jos sukupuolia tarvitsee erottaa, otetaan esiin naisen symboli. Tällä on pitkälle ulottuvat kulttuuriset perinteet. Luotiinhan Eevakin Aatamin kylkiluusta. Aatami oli ensimmäinen ihmiskunnan edustaja. Eeva oli vain tämän osa, puolikas. Avaruuteen lähetetyssä viestissä on muistettu kuvata ihmiskuntaa kahdella biologisilta ominaisuuksiltaan erilaista hahmoa (kuva 5).

Mies esiintyy ihmisyyden normina myös kielessä. Esimerkiksi ruotsinkielessä ja saksankielessä esiintyy man-passiivi. Suomessa vastaavaa rakennetta ei esiinny, mutta monet ammattinimikkeet ovat sukupuolittuneita. Aineiston oppikirjat olivat tässä olleet varovaisia. Sukupuolittuneista ammattinimikkeistä aineistosta löytyi vain turvamies, tiedemies ja lakimies. Lakimieheen oli viitattu kerran, muissa kohdin saman ammatin harjoittajiin viitattiin termillä juristi. Mies-päätteiset ammattinimikkeet on pääsääntöisesti mahdollista korvata sukupuolineutraaleilla termeillä. Tiedemies on tutkija ja turvamies vartija. Tähän olen itse pyrkinyt rooleja luokitelllessani. Palomies on saanut roolin pelastaja. Kirjat ovat olleet sukupuolittuneiden termien käytössä hyvin varovaisia. Esimerkiksi *Maa Suomesta maailmalle*-oppikirjassa Helsingin Rautatieaseman Lyhdynkantajapatsaasiin viitataan kivipatsaina (s. 32). *Geoidi Elämän edellytykset*-oppikirjassa esitellään graniitista tehdyt monumentit Lyhdynkantajina eli tuttavallisemmin kivimiehinä (s. 80). Monumentteihin lukeutuvina kivipatsaita ei otettu huomioon laskuissa. Esimerkki ei-laskuihin mukaan otetusta geneerisen mieheyden termeistä on aineistossa esiintynyt sana miehitetty. Aineistossa esiintyi laskujen ulkopuolelle jääneitä feminiinisiä termejä kuten naisen mukaan nimetty hurrikaani ja sana äidinkieli. Näissä tilanteissa ei feminiinisyyttä ole ulotettu kattamaan koko ihmiskuntaa. Toisin kuin tekee sana jokamiehen oikeus. Sanan voi ymmärtää kahdella tavalla. Oikeudet voidaan nähdä vain miehiä koskevinä, tai ne voidaan nähdä kaikkia koskevinä, jolloin mies-sana esiintyy kuvatessa koko yhteiskuntaa.

Sanojen neutralisoituminen on esimerkki yhteiskunnan muutoksesta johon myös opetussuunnitelma tähtää. Geneerinen maskuliinisuus saattaa muuttua piilomaskuliinisuudeksi, jos uusiin neutraaleihin sanoihin liittyy maskuliininen konnotaatio. Harvalla tulee pelastajasta mieleen mitään muuta kuin mies. Symbolit pitävät yllä sukupuolen dikotomiaa. Sukupuoliroolien huolellinen purkaminen kouluissa on tärkeässä asemassa sukupuolten valta-aseman muuttamisessa. Sukupuolisensitiiviset oppikirjat vähentävät sukupuoliroolien toistoa.

8.5 Tutkimuksen luotettavuus

Sukupuoli on ajassa ja paikassa rakentuva kokonaisuus. Toinen, samassa ajassa ja paikassa elänyt tutkija, saattaisi päätyä samoihin lopputuloksiin. Sukupuoli on kuitenkin jossain määrin yksilöllinen kokemus. Tämän vuoksi toinen laskija olisi saattanut päätyä erilaisiin lopputuloksiin kuvituksessa esiintyvien sukupuolittuneiden hahmojen määrässä. Itse pyrin luokittelemaan hahmon mieluummin neutraaliksi, kuin tehdä väärää päätelmiä maskuliinisuudesta tai feminiinisyydestä.

Maskuliinisuuden ja feminiinisuuden luokkiin päätyneet hahmot edustivat kulttuurin tuottamaa stereotyyppistä kuvaa miehestä ja naisesta, eivätkä ne olleet arvailun tulosta. Feminiinisten ja maskuliinisten hahmojen määrässä oli kaikissa kirjoissa selkeä ero, minkä vuoksi yksittäisen hahmon luokittelu väärään luokkaan ei olisi muuttanut lopputulosta. Tärkein kvantitatiivisen kuva-analyysin tulos oli, että lähes kaikissa kirjoissa kuvattiin maskuliinisia hahmoja naisia enemmän. Tämä todentaa hypoteesin ja on linjassa kansainvälisten tutkimustulosten kanssa.

Tarkkuuden lisäämiseksi suuria määriä ihmisiä esittäviä kuvia tarkasteltiin erikseen. Kuvista olisi ollut mahdollista erottaa feminiinisiä ja maskuliinisia hahmoja, mutta suurin osa olisi pitänyt luokitella neutraaliksi, sillä arvioinnin määrä kasvoi, mitä kauempaa hahmo oli kuvattu. Lisäksi hahmojen absoluuttinen määrä oli joissain kuvissa epäselvä.

Ulkoisten tekijöiden perusteella hahmojen luokittelu on ongelmallista. Sukupuolta ei siis pitäisi olettaa ulkoisten tekijöiden kautta. Tämän vuoksi käytin enemmän adjektiiveja maskuliininen ja feminiininen kuin substantiiveja mies ja nainen. Myös naiseksi itsensä mieltävällä voi olla maskuliinisia ominaisuuksia. Tämä lisää haasteita luokittelulle. Mikä katsotaan maskuliiniseksi, mikä feminiiniseksi? Kuka on nainen, kuka mies? Millä perusteella hahmolle määritellään sukupuoli? Ulkoisten tekijöiden perusteella sukupuolen määrittäminen on mahdotonta, sillä sukupuoli-identiteetti perustuu henkilökohtaiseen kokemukseen. Tästä huolimatta on tärkeä tietää, miten sukupuoli esitetään oppikirjoissa. Sukupuoli on tärkeä tema oppikirjatutkimuksessa.

Olen pyrkinyt esittämään mahdollisimman selkeästi luokitteluperusteet, joiden mukaan hahmot on jaettu feminiinisiin ja maskuliinisiin. Haasteet ovat kuvituksessa. Sanojen sukupuolittuminen on selkeämpää. Tiedemies-sana viittaa mieheen ja siten on luokiteltu maskuliiniseksi sanaksi. Heteronormatiivisuuden tarkastelu vaatii myös omat määritelmänsä. Alasuutarin (1994, 100) mukaan luokitteluperusteiden tulisi olla niin selkeitä, että kuka tahansa voisi niitä käyttämällä päätyä samaan lopputulokseen. Sukupuolen esiintymistä on tutkittu monessa pro gradutyössä. Mahdollista olisi ollut toistaa esimerkiksi Sumun (1968) tutkimus, ja luokitella kirjoissa esiintyvät hahmot ammattiluokkiin elinkeinorakenteen mukaan. Mahdollista olisi ollut myös toistaa Dementjeffin (2011) tekemä diskurssianalyysi ja käsitellä valtaa sukupuolen kontekstissa.

Sukupuolen esiintymistä oppikirjoissa on mahdollista tutkia monella eri tapaa. Mahdollisia menetelmiä olisivat olleet mainittu diskurssianalyysi, semioottinen kuva-analyysi tai dekonstruktiivinen luenta. Lingvistiikan tutkimus tarjoaisi lisäksi useita menetelmiä. Omaan

tutkimukseeni valitsin sisällönanalyysin, sillä se tuntui antavan kattavat välineet sukupuolen erittelyyn näin laajassa aineistossa. Luokittelukriteerit pohjautuvat aiempaan tutkimukseen, mikä vahvisti tutkimuksen luotettavuutta. Sisällönanalyysi oli paras menetelmä tutkimuskysymysten vastausten selvittämiseen.

Tutkimukseni keskittyi määrälliseen tarkasteluun. Kuinka paljon feminiinisiä ja maskuliinisia hahmoja esiintyy oppikirjoissa ja millaisia rooleja heille on annettu? Rooleihin olisi mielenkiintoista perehtyä lisää ja tehdä kriittisempää roolianalyysiä. Miten sukupuolta rakennetaan esimerkiksi vaatetuksella? Esitetäänkö feminiinisiä hahmoja yhtä aktiivisina kuin maskuliinisia? Tämän voisi liittää osaksi kansainvälistä tarkastelua ja liittää mukaan teoriaa elinkeinoelämän sukupuolirakenteesta ja selvittää, osuuko oppikirjoissa esiintyvien ammattien sukupuolijakauma yhteen todellisen maailman työelämän sukupuolijakauman kanssa. Mielenkiintoista olisi myös selvittää, miten oppikirjojen sukupuolivinouma vaikuttaa oppilaisiin. Blumberg (2007) ehdotti tätä jo 10 vuotta sitten. Uusi opetussuunnitelma ohjaa oppikirjoja sukupuolisensitiivisyyden suuntaan. Silti sukupuolten representaatiot eivät ole täysin tasa-arvoisia.

8. Johtopäätökset

Sukupuoli-identiteetti rakentuu tiedostamatta jokapäiväisen toiminnan kautta. Kaikki toiminta on kulttuurisidonnaista, aikaan ja paikkaan sidottua. Sukupuoliroolit ovat historiallisen kehityksen tulosta ja niiden taustalla vaikuttava ajatusmaailma ei muutu hetkessä. Kouluilla on mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuden toimijoihin ja antaa kaikille tasavertaiset mahdollisuudet.

Kouluissa opittava tieto on poliittista ja heijastaa yhteiskunnan aatteita. Koulutusta ohjataan erilaisilla dokumenteilla. Opetussuunnitelma ottaa huomioon oppilaiden monet identiteetit. On eri asia, toteutuvatko opetussuunnitelman asettamat ihanteet koulumaailmassa. Sukupuolten tasa-arvo on maantiedon ja maantieteen oppiainetta laajempi kysymys. Toimiakseen tasa-arvoa rakentavasti, opettaja tarvitsee työkalut oppilaiden tasavertaiseen huomioimiseen.

Oppikirjat ovat koulujen työvälineitä, joiden avulla voidaan luoda tai poistaa tasa-arvoa. Oppikirjat vaikuttavat siihen, miten nuori mieltää itsensä ja muut ympärillään olevat. Oppikirjojen tekijöitä ohjaa ennen kaikkea opetussuunnitelma. Kirjoja pyritään ohjailemaan myös erilaisilla ohjeilla. Kirjallisuuden mukaan oppikirjat ovat miesvaltaisia ja heteronormatiivisia. Maantiedon oppikirjoista tehty analyysi osoitti merkkejä positiivisesta kehityksestä. Kirjat tarjosivat stereotypioille vaihtoehtoja. Sukupuolten monipuoliseen ja tasa-arvoiseen kehitykseen on vielä matkaa. Omassa tutkimuksessani yhdessä kirjassa kuudessa esiintyi feminiinisiä hahmoja maskuliinisia enemmän. Oppikirjoista tehdyt havainnot osoittavat, etteivät oppikirjat aina toista samanlaista stereotyyppistä maailmankuvaa, millaista voisi tutkimuskirjallisuuden perusteella olettaa.

Oppikirjoissa sukupuolia esitetään erilaisissa rooleissa. Hoivatyön lisäksi naiset toimivat insinööreinä ja miehet metsästäjän lisäksi parturikampaajina. Kaikkia kirjoissa esiintyneitä rooleja ei ole analysoitu tarkemmin, vaan tutkimuksessa keskityttiin rooleihin, jotka yleensä sidotaan johonkin sukupuoleen. Analysoidut oppikirjat eivät varsinaisesti rakentaneet stereotyyppistä kuvaa miehestä ja naisesta. Etsitäänkö ongelmia sieltä missä niitä ei ole? Sukupuoli-käsitteen muutos ja pyrkimys moninaisuuteen on muuttanut oppikirjoille asetettuja vaatimuksia. Näin ollen sukupuolen representaation tutkiminen uusissa maantiedon oppikirjoissa on perusteltua. Määrällisessä tarkastelussa feminiiniset hahmot hävisivät maskuliinisille hahmoille. Maskuliinisten hahmojen esittämien roolien määrä oli myös suurempi. Sukupuolistereotypiat purkautuvat hitaasti. Kun kouluissa tunnistetaan ja tunnustetaan sukupuolten eriarvoisuus, voidaan ongelmalle etsiä ratkaisu.

Lähteet

- Aamulehti (2017) Aamulehti ottaa käyttöön sukupuolineutraalit tittelit- eduskunnan puhemies on jatkosa puheenjohtaja. 22.4.2018, <<https://www.aamulehti.fi/paakirjoitukset/olemmepaattaneet-olla-kaikki-ihmisia-200395971/>>
- Aapola, S. (1999). *Murrosikä ja sukupuoli : julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Aarnipuu, T. (2005). *Ei ole miestä eikä naista: Queer-luenta keskiajan euroopassa tunnettuja ristiinpukeutuvia pyhimyksiä kuvaavista teksteistä..* Pro gradu-tutkielma. Humanistinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.
- Adams, J. K., Solís, P., & Mckendry, J. (2014). The Landscape of Diversity in U.S. Higher Education Geography. *The Professional Geographer* 66:2, 183–194.
- Alasuutari, P. (1994). *Laadullinen tutkimus*. 2.p. Vastapaino, Tampere.
- Alhosani, N. M. D., & Yagoub, M. M. (2015). Geographic skills: a case study of students in the United Arab Emirates. *International Research in Geographical and Environmental Education* 24:1, 95–102.
- Ann, O., Fluri, J., Whitson, R., & Mollet, S. (2018). Engaging feminist spaces: introduction and overview. *Teoksessa* A. Oberhauser & J. Fluri (toim.): *Feminist spaces: Gender and geography in a global context*. sivunumeroita ei saatavilla. Routledge, Lontoo.
- Antikainen, A., Koski, L., & Rinne, R. (2013). *Kasvatussosiologia*. PS-Kustannus, Jyväskylä.
- Arnesen, A.-L. (1999). Johdanto. *Teoksessa* A.-L. Arnesen (toim.): *Eroja ja yhtäläisyyksiä: Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä*, 9–14. Yliopistopaino, Helsinki.
- Aslama, M. (2006). Sukupuoli numeroina. *Teoksessa* M. Anna, L. Puustinen, & I. Ruoho (toim.): *Sukupuolishow, Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*, 47–61. Tammer-Paino Oy, Tampere.
- Barr, J., & Birke, L. (1997). Women, science and adult education: Toward a feminist curriculum? *Teoksessa* M. Maynard (toim.): *Science and the construction of women*, 76–92. UCL Press Limited, Lontoo.
- Beauvoir, S. de. (1980). *Toinen sukupuoli*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Björkstén, T. (2016). Uudet Pisa-tulokset: Suomen tytöt maailman toiseksi parhaita, vaikka ei edes huvita, Yle Uutiset 20.4.2018 <<https://yle.fi/uutiset/3-9336636>>
- Blumberg, R. L. (2007). *Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education, Background paper for the Education for all global monitoring report 2008: Education for all by 2015: will we make it?* 20.4.2018 <<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001555/155509e.pdf>>
- Blumberg, R. L. (2008). The invisible obstacle to educational equality: gender bias in textbooks. *Prospects*, 38:3, 345–361.

- Broady, D. (1986). *Piilo-opetussuunnitelma : mihin koulussa opitaan*. Vastapaino, Tampere.
- Brugilles, C., & Cromer, S. (2009). *Promoting gender equality through textbooks: a methodological guide*. 22.4.2018
<<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001588/158897E.pdf>>
- Butler, J. (2006). *Hankala sukupuoli : feminismi ja identiteetin kumous*. Gaudeamus, Helsinki.
- Butz, D., & Berg, L. D. (2002). Paradoxical space: geography, men and duppy feminism. *Teoksessa P. Moss (toim.): Feminist geography in practice. Research and Methods*, 87–102. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Bäschlin, E. (2002). Being feminist in geography. *Feminist Geography in the German-speaking academy: History of a movement. Teoksessa P. Moss (toim.): Feminist geography in practice. Research and Methods*, 25–30. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Cantell, H. (2017). *Haastattelu sähköpostitse*.
- Cope, M. (2002). Feminist epistemology in geography. *Teoksessa P. Moss (toim.): Feminist geography in practice. Research and Methods*, 43–56. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Domosh, M., & Seager, J. (2001). *Putting women in place : feminist geographers make sense of the world*. Guilford Press, New York.
- Dyer, R. (2002). *Älä katso! : seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa*. Vastapaino, Jyväskylä.
- Engelberg, M. (2016). *Yleispätevä mies, Suomen kielen geneerinen, piilevä ja kieliopillistuva maskuliinisuus*. Helsingin yliopisto.
- Eskola, J., & Suoranta, J. (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere.
- Fairclough, N. (1997). *Miten media puhuu*. Vastapaino, Tampere.
- Falconer Al-Hindi, K., & Kawabata, H. (2002). Toward a more fully reflexive feminist geography. *Teoksessa P. Moss (toim.): Feminist geography in practice. Research and Methods*, 103–115. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Favilli, E., & Cavallo, F. (2017). *Goodnight stories for rebel girls*. Penguin books, Lontoo.
- Fiske, J. (1992). *Merkkien kieli : johdatus viestinnän tutkimiseen*. Vastapaino, Tampere.
- Foucault, M. (1990). *The history of sexuality*. Penguin books, Lontoo.
- Foucault, M. (2005). *Tarkkailla ja rangaista*. Otava, Keuruu.
- Fuchs, E., & Bock, A. (2018). Introduction. *Teoksessa E. Fuchs & A. Bock (toim.): The Palgrave handbook of textbook studies*, 1–10. Palgrave Macmillan, New York.
- Gilmartin, M. (2002). Making space for personal journeys. *Teoksessa P. Moss (toim.): Feminist geography in practice. Research and Methods*, 31–42. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Gilmartin, P. P. (1986). Maps, Mental Imagery, and Gender in the Recall of Geographical Information. *The American Cartographer* 13:4, 335–344.
- Gordon, T., & Lahelma, E. (2002). Erot ja erilaisuuden koulussa. *Teoksessa E. Lahelma & T.*

- Gordon (toim.): Koulun arkea tutkimassa, Yläasteen erot ja erilaisuudet. *Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisuja*, 74–77.
- Graham, J. P., Hirai, M., & Kim, S.-S. (2016). An Analysis of Water Collection Labor among Women and Children in 24 Sub-Saharan African Countries. *Plos one* 11:6.
- Haataja, M.-L., & Leinonen, E. (2005). *Opetuksen ja ohjauksen tasa-arvoiset käytännöt : sukupuolen huomioiva opas kasvatuksen arkeen*. Oulun yliopisto, Kajaanin yliopistokeskus, Iisalmi.
- Hakulinen, T., Onwen-Huma, H., Varsa, H., Pulkkinen, P., & Sandt, M. (2016). *Sukupuolten tasa-arvo neuvolan asiakastyössä. Miten tukea vanhempia ja lapsia sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta?* Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 6.
- Hall, S. (1999). *Identiteetti* Tammer-Paino Oy, Tampere.
- Hekanaho, P. L. (2010). Queer-teorian kummit vaihteita. *Teoksessa* T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*, 144–155. Vastapaino, Tampere.
- Itkonen, E., & Joki, A. J. (1962). *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. 3. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- Itkonen, E., & Joki, A. J. (1969). *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Jokinen, A. (2003). Miten miestä merkitään? Johdanto maskuliinisuuden teoriaan ja kulttuuriseen tekstintutkimukseen. *Teoksessa* A. Jokinen (toim.): *Yhdestä puusta, Maskulaarisuuden rakentuminen populaarikulttuurissa*, 7–31. Tampere University Press Tampere.
- Jokinen, A. (2010). Kriittinen mies- ja maskuliinisuustutkimus. *Teoksessa* T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*, 128–138. Vastapaino, Tampere.
- Jokinen, A., & Juhila, K. (2016). Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. *Teoksessa* A. Jokinen, K. Juhila, & E. Suoninen (toim.): *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*, 216–250). Vastapaino, Tampere.
- Jokinen, A., Juhila, K., & Suoninen, E. (2016). Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttit käsitteet. *Teoksessa* A. Jokinen, K. Juhila, & E. Suoninen (toim.): *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö* (pp. 14–42). Tampere: Vastapaino.
- Juutilainen, P.-K. (2003). *Elämään vai sukupuoleen ohjausta? : tutkimus opinto-ohjauskeskustelun rakentumisesta prosessina*. Joensuun yliopisto.
- Juvonen, T., Rossi, L.-M., & Saresma, T. (2010). Kuinka sukupuolta voi tutkia? *Teoksessa* T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*, 9–17. Vastapaino Tampere.
- Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M., & Kajander, V. (2015). Tasa-arvotyö on taitolaji. Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. *Oppaat Ja Käsikirjat*, 5. 20.4.2018
<http://www.oph.fi/download/173318_tasa_arvotyö_on_taitolaji.pdf>
- Karkulehto, S. (2006). Seksuaalisen ruumiin modernit teoriat. *Teoksessa* T. Kinninen & A.

- Puuronen (toim.): *Seksuaalinen ruumis, Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*, 44–70. Tammer-Paino Oy, Tampere.
- Karras, R. M. (2017). *Sexuality in Medieval Europe : doing unto others*. 3. p. Routledge, Lontoo.
- Karvinen, M. (2010). Sateenkaaren värit koulussa-suvaitsevaisuudesta yhdenvertaisuuteen. *Teoksessa* M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu, & S. Tani (toim.): *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*, 111–132. PS-Kustannus, Jyväskylä.
- Kekki, L. (2006). Pervolapsen häpeä ja toivo. *Teoksessa* T. Kinnunen & A. Puuronen (toim.): *Seksuaalinen ruumis, Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*, 127–142. Gaudeamus, Helsinki.
- Kettunen, L. (2010). Kyllä va ei: peruskoulun sukupuolikasvatukseen oppimateriaalin kehittämistyö ja arviointi. *Studies in Education, Psychology and Social Research*, 380.
- Kinnunen, M. (2001). *Luokiteltu sukupuoli*. Vastapaino, Tampere.
- Kinnunen, T. (2010). Sukupuolen ja seksuaalisuuden ruumiillinen muoto-oppi. *Teoksessa* T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*, 226–240. Vastapaino Tampere.
- Kitchin, R. (1996). Are There Sex Differences in Geographic Knowledge and Understanding? *The Geographical Journal* 162:3, 273–286.
- Korvajärvi, P. (2010). Sukupuolistunut työ ja sukupuolistava työ. *Teoksessa* T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*, 183–197. Vastapaino, Tampere.
- Kruse, A.-M. (1999). Tyttö- ja poikapedagogiikat: Käytäntöjä ja perspektiivejä. *Teoksessa* A.-L. Arnesen (toim.): *Eroja ja yhtäläisyyksiä, Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännöissä*, 35–50. Yliopistopaino, Helsinki.
- Lahelma, E. (1992). *Sukupuolten eriytyminen peruskoulun opetussuunnitelmassa*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Lahelma, E., & Gordon, T. (1999). Rajakäyntiä- Sukupuoli opetussuunnitelmassa ja koulun käytännöissä. *Teoksessa* A.-L. Arnesen (toim.): *Eroja ja yhtäläisyyksiä, Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännöissä*, 91–120. Yliopistopaino, Helsinki.
- Laiho, A. (2013). Sukupuolten tasa-arvo koulutuspoliittisena tavoitteena ja käsitteenä- erityistarkastelussa 2000-luvun politiikkadokumentit. *Kasvatus & Aika* 7:4, 27–44.
- Lane, N. J. (1997). Women in science, engineering and technology: The rising tide report and beyond. *Teoksessa* M. Maynard (toim.): *Science and the construction of women*, 37–54. UCL Press Limited, Lontoo.
- Laurie, N., Dwyer, C., Holloway, S., & Smith, F. (1999). *Geographies of new femininities*. Longman, New York.
- Lawton, Carol, A. (2018). Sex and gender in geographic behavior and cognition. *Teoksessa* D. Montello (toim.): *Handbook of behavioral and cognitive geography*, 247–259. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Lehtinen, P. (2011). *Oletuksia tytöistä ja pojista: sukupuolten jäsentyminen alakoulun*

elämäkatsomustiedon oppikirjojen kuvituksissa. Pro gradu-tutkielma.
Opettajankoulutuslaitos, Helsingin yliopisto.

- Lehtonen, J. (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa : näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Leinonen, E. (2005). *Erillisopetus tänään -WomenIT -projektin selvitys yhden sukupuolen opetuksesta*. 20.4.2018
<http://www.kajaaninyliopistokeskus oulu.fi/proj/womenit/Erillisopetus_tanaan_selvitys.pdf>
- Lempiäinen, K. (2001). Naisellinen feministi: naisfeministisubjekti. *Teoksessa* M. Nikunen, T. Gordon, S. Kivimäki, & P. Riitta (toim.): *Nainen/naiseus/naisellisuus*, 21–43. Tampere University Press, Tampere.
- Lempiäinen, K. (2009). Euroopan unionin koulutuspolitiikka ja kysymys sukupuolisesta toimijasta. *Teoksessa* H. Ojala, T. Palmu, & J. Saarinen (toim.): *Sukupuoli ja toimisuus koulutuksessa*, 41–70. Vastapaino, Tampere.
- Lévi-Strauss, C. (1975). *The raw and the cooked*. Harper & Row, Lontoo.
- Liljeström, R. (1965). Sukupuolirooleista. *Teoksessa* I. Fredriksson (toim.): *Sukupuolten roolit. Puheenvuoroja naisten ja miesten tasa-arvoisuudesta*, 13–27. WSOY, Porvoo.
- Löfström, J. (2007). Sukupuoli ja seksuaalisuus koulussa. *Teoksessa* H. Niemi & R. Sarras (toim.): *Erilaisuuden valot ja varjot, Eettinen kasvatus koulussa*, 87–98. Otava, Helsinki
- Mac an Ghaill, M. (1994). *The Making of Men: Masculinities, Sexualities and Schooling*. Open University Press Buckingham.
- Marshall, J. (2002). Borderlands and feminist ethnography. *Teoksessa* P. Moss (toim.): *Feminist geography in practice. Research and Methods*, 174–186. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Massey, D. B. (1994). *Space, place, and gender*. Polity Press, Cambridge.
- Maynard, M. (1997). Revolutionizing the subject: women's studies and the sciences. *Teoksessa* M. Mary (toim.): *Science and the construction of women*, 1–14. UCL Press Limited, Lontoo.
- McDowell, L. (1999). *Gender, identity, and place : understanding feminist geographies*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Mustapha, A. S & Mills, S. (2015a). Gender representation in learning materials in an international context. *Teoksessa* S. Mills & A. S. Mustapha (toim.): *Gender representations in learning materials: International perspectives*, 9–19. Routledge, New York.
- Mustapha, A. S & Mills, S. (2015b). Intorduction. *Teoksessa* S. Mills & A. S. Mustapha (toim.): *Gender representations in learning materials: International perspectives*, 1–6. Routledge, New York.
- Moilanen, P., & Räihä, P. (2010). Merkitysrakenteiden tulkinta. *Teoksessa* J. Aaltola & R. Valli (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II: Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*, 3. p. 46–69. PS-Kustannus, Juva.
- Monk, J. (2011). Politics and priorities: placing gender in geographic education. *International*

- Research in Geographical and Environmental Education* 20:3, 169–174.
- Monk, J., & Hanson, S. (1982). On not excluding half of the human in human geography. *The Professional Geographer* 34:1, 11–23.
- Moss, P. (2002). Taking on, Thinking about, and Doing Feminist Research in Geography. *Teoksessa P. Moss (toim.): Feminist geography in practice. Research and Methods*, 1–20. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Naskali, P. (2010). Kasvatus, koulutus ja sukupuoli. *Teoksessa T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (toim.), Käsikirja sukupuoleen*, 277–291. Vastapaino, Tampere.
- OAJ. (2018). Opetussuunnitelma. 20.4.2018 <<https://www.oaj.fi/cs/oaj/opetussuunnitelma>>
- OECD. (2016). Education at a Glance 2016 - Indicator A3. 4.4.2018
<<http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/education-at-a-glance-2016-indicators.htm>>
- OECD. (2018). *PISA 2015 Results in Focus*. 20.4.2018 <<http://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>>
- Ojala, H., Palmu, T., & Saarinen, J. (2009). Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. *Teoksessa H. Ojala, T. Palmu, & J. Saarinen (toim.): Sukupuoli ja toimikuus koulutuksessa*, 13–38. Vastapaino, Tampere.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö. (2010). Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti. *Opetus- ja Kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä*, 18. 15.4.2018
<<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75541/okmtr18.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
- Opetushallitus. (2011). *Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa*. 20.4.2018
<http://www.oph.fi/download/130443_Tasa-arvo_ja_sukupuoli_oppimateriaaleissa.pdf>
- Opetushallitus. (2012). Perusopetuksen tuntijako. 20.4.2018
<<http://minedu.fi/documents/1410845/4123068/Perusopetuksen-tuntijako-Valtioneuvoston-asetus-28.6.2012.pdf/8c904085-afa3-46c0-9edc-12bc3eef52bf>>
- Opetushallitus. (2018). Opetussuunnitelman ydinasiat. 20.4.2018
<http://www.oph.fi/koulutus_ja_tutkinnot/perusopetus/opetussuunnitelma_ja_tuntijako/perusopetus_nyt>
- Otava. (2018). Land 7–9 Geografi – Otava Oppimisen palvelut. 20.4.2018
<<https://oppimisenpalvelut.otava.fi/tuotteet/laromedel-pa-svenska/land-7-9-geografi/>>
- Paasi, A. (1998). Koulutus kansallisena projektina: “me” ja “muut” suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. *Teoksessa P. Alasuutari & P. Ruuska (toim.): Elävänä Euroopassa: muuttuva suomalainen identiteetti*, 217–252. Vastapaino, Tampere.
- Paasonen, S. (2010). Sukupuoli ja representaatio. *Teoksessa T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (toim.): Käsikirja sukupuoleen*, 39–48. Vastapaino, Tampere.
- Paechter, C. (2006). Masculine femininities/feminine masculinities: power, identities and gender. *Gender and education* 18:3, 253–263.

- Palmu, T. (2003). *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä : etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189, Helsinki.
- Palttala, P. (2017). Pisa-tutkimus paljastaa uusia huolia Suomen pojista: Nuoret pärjäävät hyvin yhteis-työssä, mutta sukupuolten väliset erot ovat maailman suurimmat – ”Tämä asia pitää ottaa vakavasti”. *Helsingin Sanomat* 21.11.2017. 20.4.2018 <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005458038.html>>
- Paulin, L. (2011). *Sukupuolen rakennuspalikoita: miten sukupuoli ja tasa-arvo näkyvät esiopetuksen oppimateriaaleissa?* Pro gradu-tutkielma. Käyttäytymistieteiden laitos, Helsingin yliopisto.
- POPS. (2004). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. 20.4.2018 <http://www.oph.fi/download/139848_pops_web.pdf>
- POPS. (2014a). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. 20.3.2018 <http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf>
- POPS. (2014b). *Perusopetuksen tehtävä ja yleiset tavoitteet, Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. 20.3.2018 <<https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/tekstikappale/426528>>
- Puustinen, L., Ruoho, I., & Mäkelä, A. (2006). Feministisen mediatutkimuksen näkökulmat. *Teoksessa* A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.): *Sukupuolishow, Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*, 15–46. Tammer-Paino Oy, Tampere.
- Ramon, G., Dolores, M., & Monk, J. (2014). Gender and geography: World views and practices. *Belgeo. Revue Belge de Géographie* 3, 247–260.
- Rantala, J. (2008). Suuren kertomuksen haastaminen. *Kasvatus & Aika* 2:1, 3–5.
- Rantonen, E. (2001). Naiseus strategiana: esityksiä ja politiikkaa. *Teoksessa* M. Nikunen, T. Gordon, S. Kivimäki, & R. Pirinen (toim.): *Nainen/naiseus/naisellisuus*, 43–63. Tampere University Press, Tampere.
- Reinharz, S., & Davidman, L. (1992). *Feminist methods in social research*. Oxford University Press, Oxford.
- Reisby, K. (1999). Sukupuoliherkkä pedagogiikka. *Teoksessa* A.-L. Arnesen (toim.), *Eroja ja yhtäläisyyksiä: Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä*, 15–34. Yliopistopaino, Helsinki.
- Rojola, S. (2010). Teknologia ja sukupuoli. *Teoksessa* T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (Eds.), *Käsikirja sukupuoleen*, 197–205. Vastapaino, Tampere.
- Ronkainen, S. (2001). Naiseuden inho. *Teoksessa* M. Nikunen, T. Gordon, S. Kivimäki, & R. Pirinen (toim.): *Nainen/naiseus/naisellisuus*, 63–89. Tampere University Press, Tampere.
- Rossi, L.-M. (2003). *Heterotehdas : televisiomainonta sukupuolituotantona*. Gaudeamus, Helsinki.
- Rossi, L.-M. (2010). Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. *Teoksessa* T. Saresma, L.-M.

- Rossi, & T. Juvonen (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*, 21–38. Vastapaino, Tampere.
- Saresma, T. (2010). Kokemuksen houkutus. In T. Saresma, L.-M. Rossi, & T. Juvonen (Eds.), *Käsikirja sukupuoleen* (pp. 59–73). Tampere: Vastapaino.
- Seppänen, J. (2002). *Katseen voima : kohti visuaalista lukutaitoa*. 2. p. Vastapaino, Tampere.
- Seppänen, J. (2005). *Visuaalinen kulttuuri: teoriaa ja metodeja kuvien tulkitsijalle*. Vastapaino, Tampere.
- Simon, S. (2009). “If You Raised a Boy in a Pink Room ... ?” Thoughts on Teaching Geography and Gender. *Journal of Geography* 108:1, 14–20.
- Smith, F. (2004). “It’s not all about grades”: accounting for gendered degree results in geography at Brunel University. *Journal of Geography in Higher Education* 28:2, 167–178.
- Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. (2011). *Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2008–2011, Loppuraportti*. 20.4.2018
<<https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/72255/URN%3ANBN%3Afi-fe201504226561.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
- Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. (2016). *Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2016-2019*. 15.4.2018
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75238/04_2016_STM_Tasa-arvo-ohjelma_2016-2019_fi_sv_B5_netti.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Sovič, A., & Hus, V. (2015). Gender Stereotype Analysis of the Textbooks for Young Learners. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 186, 495–501.
- Sumu, R.-L. (1968). *Sukupuoliroolit keskikoulun oppikirjoissa*. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Sunderland, J. (2015). New understandings of gender and language classroom research: texts, teacher talk and student talk. *Language teaching research* 4:2, 149–173.
- Sunderland, J. (2015). Gender (representation) in foreign language textbooks: avoiding pitfalls and moving on. *Teoksessa S. Mills & A. S. Mustapha (toim.): Gender representations in learning materials: International perspectives*, 1–6. Routledge, New York.
- Syrjäläinen, E., & Kujala, T. (2010). Sukupuolitietoinen varhaiskasvatus- vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa. *Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu, & S. Tani (toim.): Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*, 25–40. PS-Kustannus, Juva.
- Tainio, L. (2012). Gender in Finnish school textbooks for basic education. *Teoksessa T. Kurki, S. Lappalainen, T. Palmu, & T. Tolonen (toim.): Cultural practices and transitions in education*, 200–214. Tufnell Press, Lontoo.
- Tainio, L., & Karvonen, U. (2015). Finnish teachers exploring gender bias in school textbooks. *Teoksessa A. S. Mustapha & S. Mills (toim.): Gender representations in learning materials: International perspectives*, 124–149. Routledge, New York.
- Tainio, L., & Teräs, T. (2010). *Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa*. Opetushallituksen raportit ja selvitykset 8. 1.4.2018
<http://www.opi.fi/download/126079_Sukupuolijäsennys_perusopetuksen_oppikirjoissa.pdf>

- Tasa-arvolaki 1329/2014. Annettu Helsingissä 30.12.2014. 30.4.2018
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141329?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=tasa-arvosuunnitelma>
- TASUKO. (2012). Tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus opettajankoulutuksessa. 20.4.2018
<https://wiki.helsinki.fi/display/TASUKO/TASUKO-hanke>
- Teitto-Tuckett, T. (2005). *Biologian kuvallisen materiaalin analyysi sukupuolesta: Otavan lukion biologian oppikirjojen tarkastelua mies- ja naiskuvan jäsentymisestä*. Pro gradu-tutkielma. Kasvatustieteen laitos, Helsingin yliopisto.
- Teräs, L. (2005). Sukupuolikäsityksen rakentuminen. *Teoksessa* E. Leinonen (toim.): *Opetuksen ja ohjauksen tasa-arvoiset käytännöt - sukupuolen huomioiva opas kasvatuksen arkeen*, 57–66. Oulun yliopisto, Kajaanin yliopistokeskus, WomenIT-projekti. 20.4.2018
<http://www.kajaaninyliopistokeskus.oulu.fi/proj/womenit/opetuksenjaohjauksentasa-arvoisetkaytannot.pdf>
- Teräsaho, M., & Keski-Petäjä, M. (2017). Nuorten toiveammatit sukupuolen mukaan eriytyneinä. *Teoksessa* S. Myllyniemi (toim.): *Katse tulevaisuudessa, Nuorisobarometri 2016*, 205–219. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, Valtion nuorisoneuvosto ja Nuorisotutkimusverkosto. 22.4.2018 https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2017/03/Nuorisobarometri_2016_WEB.pdf
- Tilastokeskus. (2015). Ammatillinen eriytyminen sukupuolen mukaan jatkui vuonna 2013. 4.4.2018 http://www.stat.fi/til/tyokay/2013/04/tyokay_2013_04_2015-10-23_tie_001_fi.html
- Tilastokeskus. (2017). Palkansaajien keskiansiot kuukaudessa työnantajasektoreittain ja sukupuolittain, euroa/kuukasi. 20.4.2018
http://www.stat.fi/til/ati/2017/04/ati_2017_04_2018-02-06_tau_011_fi.html
- Tolonen, T. (2001). *Nuorten kulttuurit koulussa : ääni, tila ja sukupuolten arkiset järjestykset*. Gaudeamus, Helsinki.
- Tuomi, J., & Sarajärvi, A. (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 5. p. Tammi, Helsinki.
- UNESCO. (2015). *Education for all 2000-2015: achievements and challenges*. 15.4.2018
<http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002322/232205e.pdf>
- Vettenranta, J., Välijärvi, J., Ahinen, A., Hautamäki, J., Hiltunen, J., Leino, K., ... Vainikainen, M. (2016). PISA15 Ensituloksia-Huipulla pudotuksesta huolimatta. *Opetus- Ja Kulttuuriministeriön Julkaisuja* 41. 15.4.2018
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79052/okm41.pdf>
- Wittig, M. (1993). One is not born a woman. *Teoksessa* H. Abelove, M. A. Brarale & D. M. Halperin (toim.): *The lesbian and gay studies reader*, 103–109. Routledge, New York.
- Women and geography study group. (1984). *Geography and gender : an introduction to feminist geography*. Hutchinson & Co, Lontoo.
- Yeoh, B., Huang, S., & Wong, T. (2004). Gender Representation in Geography. *Journal of Geography in Higher Education* 28:1, 121–131.

YK. (2017). Agenda2030 - kestävän kehityksen tavoitteet. 26.4.2018 <<http://yk.fi/sdg>>

Yläjärvi, E., & Ubaud, A. (2018). Naisten osuus HS:n jutuissa on kolmannes, ja se on liian vähän – Sitoudumme edistämään tasa-arvoa, laskuri kertoo HS:n tilanteen reaaliajassa.. *Helsingin Sanomat* 8.3. 2018. 24.4.2018 <<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005594582.html>>

Zelinsky, W. (1973). The Strange Case of the Missing Female Geographer. *The Professional Geographer* 25:2, 101–105.

Liite 1

Kirjan sisältöön vaikuttaneiden henkilöiden sukupuolijakauma eriteltynä kirjoittain. Kirjan sisältöön vaikuttaneiksi tekijöiksi lasketaan kirjan alussa ja lopussa nimetyt henkilöt. Tällaisia olivat kirjojen tekijöiden lisäksi toimittajat, graafikot, kuvittajat ja kuvaajat. Suluissa oleva luku kertoo, kuinka monta kertaa nimi esiintyy kirjassa

	Maskuliiniset	Feminiiniset
Maa Elämän planeetta	Ari Suramo (2), Norman Kuring, Lee Foster, Peter Prokosch, Luca Tettoni, Lawrence Hislop, Marko Junttila, Craig Nash, Thomas Pickard, Don Menning, Frank Joergensen, Timo Halme, Bernd Zoller, Kondar Wothe, Dave Kuebler, Tobias Gerber, Emil Helotie, Florian Kopp, Rosario Patane, Matti Paavola, Kjartan Þorbjörnsson, Christian Kober, Rolf Adlercreytz, Wasif Hasan, Robert Harding, Amos Chapple, Gavin Hellier, Friedrich Stark, Paul Steadm Juha Pesonen, Frans Lanting, Jussi Heinonen (2)	Heidi Fabritius (3), Sanna Jortikka (3), Laura-Leena Mäkinen (4), Tiia Nikkanen (3), Venla Koski, Jenni Kiviniemi, Samantha Cristoforetti, Olga Danylenko, Sanna Majaneva, Tiia Monto, Ariel Zambelich
Maa Kotina maailma	Ari Suramo, Norman Kuring, Sohel Parvez Haque, Lasse Ansaharju, Alain Evrard, Robert Harding (2), Andrew V. Marcus, Roberto Fumagalli, Friedrich Stark, Rex Wolster, Bill Lyons, Anton Ivanov, Sergei Butorin, Werli Francois, Yavuz Sariyildiz, Stefan Holm, Jeremy Hoare, Ville Palonen, Nolan Braud, Ron Thomas, Joe Belanger, LEVENT KONUK, Ásgeir Eggertsson, John Robinson, Sergej Razvodovskij, Eduardo Martino, Graeme Williams, Marc Shoul, Michael Hughes, Yakov Oskanov, Deyan Georgiev, Jacques Jangoux, Dmitry Chulov, Mark Weidman, Jes Aznar, Tim Graham, Arlan Naeg, Jonathan Hayward, Dirk Wiesma, Antero Aaltonen (2), Sean Hawkey, Maximilian Weinzierl, Seppo Uotila, Namgyal Sherpa, Christopher Herwing, Kai Loeffelbein	Heidi Fabritius (3), Sanna Jortikka (3), Laura-Leena Mäkinen (3), Tiia Nikkanen (3), Venla Koski, Jenni Kiviniemi, Tati Nova, Anjo Kan, Janice Braud, Yvette Cardozo, Raquel Mogado, Maaret Ahlsved, Nadezhda Nesterova, Anastasiia Konsta, Anna Jedynak, Valery Rokhin, Annie Owen, Mary Evans, Sirpa Virtanen, Mirva Helenius, Huguette Roe, Karen Mower, Karin Duthie, Nicola Ferrari
Maa Suomesta maailmalle	Ari Suramo (3), Jarmo Happonen, Jussi Heinonen (2), Tom Nicholson, Matti Raivio, Andrew Gombert, Aleksandr Pobedimskiy (2) Jari Väättäin (12), Kari Kinnunen, Markus Torssonen, Heikki Tanskanen, Andreass Wass, Stephen Edwards, Jeremy Richards, Tero Vesalainen, Flavio Vallenari, Ryan J. Lane, John Kirk, Tomas Sereda, Roman Babakin, Hannu Vallas (3), Timo Viitanen, Martti Peltonen, Ismo Pekkarinen, Juri Belinsky, Roni Lehti, Roni Rekomaa, Mikko Stig, Tero Sivula (3), Juha Tuomi, Antti Aimo-Koivisto, Markku Ulander, Matti Kolho, Pertti Jenytin, Timo Palm, Martti Kainulainen (3), Christian Westerback, Juha Jormanainen, Timo Aalto, Timo Hartikainen, Andrei Zvoznikov, Vesa Moilanen, Seppo Keränen, Jaakko Kilpiäinen, Timo Veijalainen, Kari Palsila, Kari Pietilä, Veikko Vasama, Markku Tano, Gary Wornell, Jaakko Alatalo (2), Antti Saraja, Jorma Luhta, Henrik Kettunen, Mateusz Wlodarczyk, Paul Stepan, Anton Luhr, Brian Lawless, Peter Fosberg, Alexey Bragin, Aleksandr Oobedimskiy, Anton Balazh, Nicolas	Heidi Fabritius (3), Sanna Jortikka (4), Laura-Leena Mäkinen (3), Tiia Nikkanen (3), Venla Koski, Jenni Kiviniemi, Rimante Hegland, Mary Evans, Suvi Mansikkasalo, Datsenko Maryna, Tatjana Mihajova, Maryna Pleshkun, Valeriya Popova, Anita Raunio, Tiera Laitinen, Sini Merikallio, Tiina Tuomaala, Anne Saarinen, Leena Pöykkö, Anja Vest (2), Soili Jussila, Kaisa Vermasheinä, Julia Kivelä, Sanna Jortikka, Anu Lastumäki, Soili Saesmaa, Maiju Lehtiniemi, Laura Vanzo, Paula Mala, Niina Nieminen

	Primola, Bjoern Wylezich, Alexey Seafarer, Mika Heittola, Erik Mandre, Zacarias Pereira da Mata, Tatu Lajunen, Sergey Kelin, Andrij Vatsyk, Thomas Koch, Tony Moran, Adam Przekaz, Alberto Masnovi, Dirk Ercken, Ralf Gosch, Philip Lange, Dmitry Tkachenko, Hannu Uusitalo, Pekka Piiparinen, Sampo Kiviniemi (3), Petri Jauhainen, Mauri Mahlamäki, Kimmo Kuortti, Rauno Pelkonen, Matti Koutonen, Petri Pietikäinen, Alpo Hassinen, Eero Vilmi (2), Mikko Suonio, Jari Hakala, Stig Häggglund, Jari Kurvinen, Antti Partanen, Jaakko Vähämäki (3), Ari Andersin, Pekka Lehtonen, Erkki Alasaarela, Matti A. Nieminen, Jari Niskanen, Tuomo Tuomikoski, Oskari Mäkisarka, Seppo Kemppainen, Ville Kangas, Petteri Mäntysaari, Aarno Isomäki (3), Juhana Kontinen, Heikki Ketola, Kjell Söderlund, Hannu Huttu, Henriikki Tenkanen, Juhani Seppovaara, Zhen Zhao, Mikko Maliniemi, Antti Huttunen, Seppo Lammi, Aki Artimo, Ilkka Lastumäki, Mikael Rantanen, Pasi Leino, Timo Halme, Sami Kulju, Jukka Sulku, Erkki Luumi, Jussi Helinmäki, Valtteri Hirvonen, Niko Soveri, Sakari Manninen, Niko Laurila, Patrik Rastenberg, Volker von Bonin, Mika Kanerva, Lassi Kujala, Mikko Uro, Jussi Hellsten, Juha Sinisalo, Michael Clarke	
Geoidi Elämän edellytykset	Heikki Jutila (3), Juho Moilanen (3), Vaidas Bagonas (2) Kalleheikki Kannisto, Kauko Kyöstiö (2), Ethan Welty, Kari Marjanen, Mauricio Abreu, Jari Lam (2), Tyler Olson, Tomas Grieger, Jaakko Vähämäki, Pentti Sormunen, Kevin Frayer, Jacques Descloîtres, Rolf Haid, Harri Tohonen, Hans Strand, Tero Sivula, Olivier Polet, Segio Pitamitz, Matias Huttunen, George Steinmetz, Kari Hirvo, Jani Seppänen, Eemeli Peltonen, Roni Rekoma, Jussi Nukari, Yuri Arcurs	Hannele Cantell (3), Rita Keskitalo (4), Mari Petrelius (3), Mervi Viipuri (3), Päivi Putkonen, Anita Kokkila (7), Johanna Junkala, Jaana Rautio, Heidi Metsälä (2), Aija Nuoramo (2), Helena Hagberg, Minna Hopia, Laura Reunanen, Soili Jussila, Eveliina Mustonen, Hanna Anttila, Tatiana Brzozowska
Geoidi Ihmiset ja kulttuurit	Heikki Jutila (3), Juho Moilanen (3), Vaidas Bagonas (2), Kauko Kyösti (2), Seppo Leinonen, Tuomas Ruontanen, Janne Törmänen, David Terrazas Morales, Anton Ivanov, Ariyo Olasunkanmi, Kari Marjanen, Andrey Bayda, Nowak Lukasz, Myo Thame, Mikko Stig, Lano Lan, Kollar Peter, Andrei Popov, Sameh Rahmi, Issouf Sanogo, Tor Wennström, Roope Permanto, Tuomas Marttila, Petri Pietikäinen, Antti Aimo-Koivisto, Lasse Ansaharju, Jani Seppänen, Tero Sivula, Gianluigi Guercia, Ricardo Beliel, Jari Hakala	Hannele Cantell (3), Rita Keskitalo (5), Mari Petrelius (3), Mervi Viipuri (3), Aino Kalpio, Päivi Putkonen, Anita Kokkila, Johanna Junkala, Jaana Rautio, Tuuli Hypén, Aija Nuoramo (2), Eveliina Mustonen, Amy Nicole Harris, Glenna Gordon, Hanna Anttila, Emmi Korhonen (2), Vilja Harala (5), Irene Becker, Sheila Fitzgerald, Sari Gustafsson, Lisa Maree Williams, Anna Bryukhanova, Suvi Tuuli Kankaanpää, Satu Talonen-Karabulut
Geoidi Muuttuvat maisemat ja elinympäristöt	Heikki Jutila (3), Juho Moilanen (3), Kalleheikki Kannisto (2), Kauko Kyöstiö (2), Seppo Leinonen (2), Vaidas Bagonas (2), Sergey Smolyaninov, Mikko Stig, Tero Sivula, Nacho Calonge, Maurizio Rovatti, Marco Saracco, Kushnirov Avraham, Mark Harris, Tero Hakala, Hannu Vallas, Aarno Isomäki, Erkki Kettunen,	Hannele Cantell (3), Rita Keskitalo (5), Mari Petrelius (3), Mervi Viipuri (3), Päivi Putkonen, Nina Tuittu, Johanna Junkala, Jaana Rautio, Heidi Metsälä (2), Aija Nuoramo (2),

	Tarmo Heinänen, Tyler Olson, Andy Dean, Aku Häyrynen, Henning Dalhoff, Pentti Pitkälähti, Harri Tarvainen, Pertti Hagelberg, Arto Väisänen, Anton Ivanov, Teuvo Salmenjoki, Aleksi Kotro, Jari Väättäinen (3), Ilkka Uusitalo, Gerald Lacz, Jari Lam, Aleksandr Ugorenkov, Sergey Toronto, Christian Bertrandm Francisco Leong, Mike Charles, Michael Charles, Patrick Aventurier, Marat Dupri, Yuri Belinsku, Slavoljub Pantelić, Brent Lweis, Wasin Pummarin, David Crosbie, Markus Gann, Joerg Huettenhielscher, Francois Ancellet, Antonio Scorza, Peter Bischoff, Sergey Uryadnikov, Ondrej Prosicky	Satu Salonen-Karabulut (6), Pirjo Valjanen, Soili Jussila, Kerttu Penttilä, Emmi Korhonen (4), Petra Piitulainen, Anita Kukkila, Tiera Laitinen, Kseniua Ragozina, Valerie Potapova, Emi Cristea, Elena Koulik, Nicola, Messana